

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МОДУЛИ ТАЪЛИМИИ КУРСҲОИ ОМЎЗИШИИ ОМЎЗГОРОНИ ФАНИИ
ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ОИД БА ГУЗАРИШИ МУНОСИБАТҲОИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР
ТАЪЛИМ

ДУШАНБЕ - 2017

Мураттибон: Мухторӣ Қ., Мирзоёров Ф.

Мушовирон: Алиев А., Ниёзов Ф.

Муқарризон:

Камолиддинов Б. – профессори кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии ДМТ,

Неъматова Б.М.- омӯзгори калони кафедраи методикаи таълими фанҳои гуманитарии МД ДҶТИБКСМ;

Ҳайдаров Б. - мутахассиси Маркази ҷумҳуриявии таълимию методӣ.

Муҳаррир: Салмонов Б. – сармуҳаррири маҷаллаи “Масъалаҳои методикаи таълим”

Модули таълимии мазкур намунавӣ буда, бо мақсади омода намудани омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ барои татбиқи стандарти фаннии нав ва гузариш ба муносибати таълими салоҳиятноки таҳия шудааст. Барномаи таълимии мазкур омӯзгоронро бо назария, принцип, методологияи таълиму тарбия ва арзёбӣ дар таълими салоҳиятноки шинос намуда, ба онҳо имконияти дарк ва истифодаи стандарти нави фанро фароҳам меорад.

Дар модул мавзӯ ва мундариҷаи ҳар як машғулият ва маҷмӯи салоҳиятҳои омӯзгоронро, ки дар натиҷаи азхуд кардани мавзӯҳо ба даст меоранд, таҷассум мекунад.

Гузариш ба муносибати нави таълим аз омӯзгорон дониш, малака ва маҳорати касбиро талаб мекунад, аз ин лиҳоз барномаи таълимии мазкур самтҳои самаранокӯ таҳқиқшудаи илмҳои педагогика, психология ва методикаи таълимро баррасӣ карда, омӯзгоронро бо донишҳои зарурӣ мусаллаҳ мегардонад.

Модули таълимии мазкур барои омӯзгорон, педагогҳо, донишҷӯён ва хоҳишмандон тавсия карда мешавад.

Бо қарори Шӯрои олимони ДҶТИБКСМ аз 30 июни 2017, таҳти №7/5 тасдиқ гардидааст.

Барномаи кории курси омӯзишии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ оид ба муносибати босалоҳият дар таълим

№	Мавзӯҳо	соат
	Муқаддима	
I	Муносибати босалоҳият дар таълими фанни забони тоҷикӣ	
1.1.	Зарурати тағйири муносибат ба таълим	2
1.2.	Муносибати сохторӣ ва вазифавӣ дар таълими забони тоҷикӣ	2
1.3.	Муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим: мафҳумҳои асосӣ, шаклҳо ва таснифот	2
1.4.	Салоҳиятҳо дар таълим. Мафҳуми салоҳиятҳои фаннӣ.	4
1.5.	Салоҳиятҳои забонӣ. Марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳои забонӣ	4
1.6.	Салоҳиятҳои таълимӣ ва марҳалаҳои ташаккули онҳо	4
II	Асосҳои назариявӣ, методии муносибати босалоҳиятнокӣ дар таълими фанни забони тоҷикӣ	
2.1.	Асосҳои назариявии муносибати босалоҳият таълим	4
2.2.	Технологияҳои педагогӣ дар ташкили муносибати босалоҳият дар таълим	4
2.3.	Корҳои лоиҳавии хонандагон оид ба иҷрои салоҳиятҳои донишандӯзӣ	2
III	Банақшагирии дарси забони тоҷикӣ дар ташкили муносибати босалоҳият дар таълим	
3.1.	Мақсадгузорӣ дар ташкили муносибати босалоҳият дар таълим	2
3.2.	Банақшагирии фаъолиятҳои таълимӣ дар татбиқи муносибати босалоҳият	4
3.3.	Муносибат ба таҳияи стандарт ва барномаи таълимии ба салоҳият асосёфта	4
3.4.	Кор бо роҳнамо ва замимаҳои китоби дарсӣ	4
IV	Арзёбӣ аз фанни забони тоҷикӣ дар таълими салоҳиятнокӣ	
4.1.	Шаклҳои арзёбии дониши хонандагон аз фанни забони тоҷикӣ	4
	Тести ҷамъбасти ва анҷоми омӯзиш	2
	Ҷамъ:	48

Муқаддима

Маориф дар ҳама даври замон неруи пешбарандаи ҷомеаи мутамаддин, маҳаки соҳибфарҳангӣ ва соҳибмаърифатии аҳли ҷомеа мебошад. Ҳамин аст, ки ҳамеша дигаргуниҳои кулӣ дар ҷомеа, муайян намудани самти ояндаи инкишоф ба маориф алоқаманд аст.

Омӯзгорон дар шароити муосир бояд бо таърихи технологияҳои гуногуни педагогӣ ошно гашта, ҳамзамон аз давраи пайдоиши соҳаи маориф ҳамчун низом, масъалаи қонеъ кардани талаботи ҷомеа бо дониши мактабӣ мушкилоти ҳамешагӣ ва аввалдараҷаи соҳа маълумот дошта бошанд.

Модули таълимии мазкур масъалаҳои муҳими соҳа, аз ҷумла навгониҳо ва муносибатҳои нави таълимиро дар бар гирифта, ба талаботи ҷомеаи имрӯза ва оянда ҷавобгӯӣ будани соҳаи маорифро муайян менамояд.

Муносибати босалоҳият ба таълим аслан масъалаи нав нест, он ханӯз дар сароғози рушди бонизоми назарияҳои илмии педагогӣ ба вучуд омада буд, дар давраҳои гуногуни инкишофи ин соҳа дар кишварҳои гуногуни олам, аз ҷумла собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷониби педагогҳо – олимони ҷудоғона истифода мешуд, дар таълифоти ҷудоғонаи онҳо таъкид мегардид.

Низоми таълим ва маориф дар ягон даври замон моҳият инсондӯстонаи худро гум накарда, шогирдонро тавассути таълим ба зиндагии оянда омода менамояд, зеро ҷаҳони имрӯза инсонеро интизор аст, ки ниҳоят пуртаҷриба бошад, ба ҳар мушкилот саривақт, бетаъхир ҷавоб гуфта тавонад. Тамоми саъю кӯшиш ва талоши системаи маорифи имрӯзаи ба он равона карда шудааст, ки мактаб инсонеро ба камол расонад, ки насли баркамол бо дили пур Тоҷикистони азизро ба онҳо бисупорад!

I. Муносибати салоҳиятноки дар таълими фанни забони тоҷикӣ

1.1. Зарурати тағйири муносибат ба таълим

Супориш:

1. Ба назари шумо чаро солҳои охир масъалаи тағйири муносибат ба таълим ба миён омадааст? Чаро дар тамоми дунё дар бораи беҳтар кардани сифати таълим баҳс меравад?

Фикр кунед, андешаҳои худро бо ҳамнишинатон мубодила намуда, як фикрро муаррифӣ намоед.

2. Низоми таълими анъанавӣ чӣ бартарӣ ва чӣ камбудӣ дорад? “Т” нақша созед ва дар он ҷиҳатҳои мусбат ва манфии таълими анъанавиро нависед. Мулоҳизаоятонро дар шакли калима, ифодаҳои кӯтоҳ бо вергул аз ҳам ҷудо карда қайд намоед.

3. Матнро хонед, андешаҳои худро бо матн муқоиса намоед.

Барои ба саволи аввал ҷавоб гардондан зарур аст, ба таърихи инкишофи педагогика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назар андозем. Таърихи инкишофи илми педагогикаи муосир дар ҷумҳурии мо ба инкишофи илм дар даврони Шӯравӣ алоқаи хеле зич дорад. Барои ин таҳқиқи инкишофи илми педагогикаи шӯравӣ, ки заминаи асосии назариявӣ ва амалии низоми таълими кунуниро ташкил медиҳад, мувофиқи мақсад аст.

Низоми кунунӣ ё анъанавии таълим аз назарияи таълиме, ки аз ҷониби Я.А. Коменский пешниҳод гашта буд, сарчашма мегирад. Низоми мазкур аз ҷиҳати ташкили чараёни таълим низоми **синфӣ-дарсӣ** буда, мазмуну мундариҷа тавассути методологияи **шарҳӣ-аёнӣ** пешниҳод карда мешавад. Назарияи мазкур ханӯз дар асри XVII дар асоси принципҳои дидактика ташаккул ёфтааст.

Низоми **синфӣ-дарсӣ** чунин хусусиятҳои ба худ хос дорад¹:

- синф аз хонандагони синну сол ва омодагии якхеладошта ташкил дода шуда, дар чараёни таҳсили мактабӣ дар ҳамин ҳайат боқӣ мемонанд;
- ба ҳайати синф дар асоси як нақшаи солна ва барномаи таълим мувофиқи қадвали дарсҳо таълим дода мешавад. Хонандагон бояд дар як вақти муайян, фасли муайян ба мактаб ҳозир шаванд;
- дарс воҳиди асосии таълим ба шумор меравад;
- дарс ба як фан, мавзӯъ бахшида шуда, тамоми хонандагони синф аз рӯйи як мавод кор мекунанд;
- фаъолияти хонандагонро дар раванди дарс омӯзгор идора мекунад: ӯ натиҷаҳои таълими фанни худро арзёбӣ карда, дараҷаи азхудкунии ҳар як хонандаро дар алоҳидагӣ санίδα, дар охири соли таълим оид ба гузаронидан ё нагузаронидани хонанда ба синфи оянда қарор қабул мекунад;

---

¹http://www.ido.rudn.ru/psychology/pedagogical_psychology/8.html. Педагогическая психология. Тема 8. Психологические основы типов обучения. 8.1. Традиционное обучение: сущность, достоинство и недостатки.

- китобҳои дарсӣ асосан барои вазифаи хонагӣ истифода мешаванд;
- соли таҳсил, рӯзи дарсӣ, ҷадвали дарсҳо, таътил, танаффуси байни дарсҳо нишондиҳандаҳои низоми **синфӣ-дарсӣ** мебошанд.

Дар низоми **синфӣ-дарсӣ** асосан методологияи **шарҳӣ-аёнӣ** истифода мешавад. Чунин тарзи таълим имконият медиҳад, ки дар вақти кӯтоҳ миқдори зиёди ахбор интиқол дода шавад.

Дар таълими **шарҳӣ-аёнӣ** омӯзгор дониш (маълумот)-ро дар шакли коркардшуда (тайёр) пешниҳод намуда, хонандагон онро қабул ва бозгӯӣ меkunанд. Мундариҷаи таълим дар ин навъи таълим ботартиб ва алоқанок пешниҳод карда мешавад. Фаъолияти омӯзгор асосан ба таври шифоҳӣ фаҳмонда додани мавзӯ ва истифода бурдани аёнӣтаро рағона мегардад. Ин навъи таълим ба анъана ва одат табдил ёфтааст.

Дар таълими **шарҳӣ-аёнӣ** диққати асосӣ ба хотира рағона шуда, хусусияти **бахотиргирӣ** дорад. Яъне, хонанда пас аз шунидани (ё хондани) маълумот онро бояд **дар хотир гирад**, дертар ба **хотир орад** ва **бозгӯӣ** карда тавонад. Рағанд ва натиҷаи таълим ба андозаи донише, ки хонанда аз суғанони омӯзгор ё китоби дарсӣ дигар маводи таълим дар хотир гирифтааст, маҳдуд мегардад. Хонандагон дониши азхудкардашонро ба таври гуногун пешниҳод меkunанд: нақл, бозгӯӣ, нақли хатгӣ, иншо, корҳои санҷишӣ ва амсоли он.

Қадам омилҳо ин навъи таълимро чунин устувор ва доимӣ гардондаанд?

Асосан ба таври мураттаб (системанок) пешниҳод ва аз худ кардани дониш, тартиби пешниҳоди маводи таълим, фарогирии миқдори зиёди хонандагон ва тартиботи камхарҷи додани дониш омилҳои асосии устувории ин навъи таълим шуда метавонанд.

Барномаҳои таълим дар низоми мазкур маводи таълимро бо тартиби мушаххас, пайиҳам пешниҳод карда, барои аз худ кардани мавзӯҳо миқдори муайяни вақтро пешбинӣ менамояд. Барои ҳар як фан барномаи таълимии алоҳида таҳия карда мешавад ва онро дар муҳлати аз 4 то 10 сол истифода мебаранд. Дар асоси барномаҳои таълим китоби дарсӣ таҳия карда мешавад. Омӯзгор дар асоси барнома ва китоби дарсӣ нақшаи тақвими-мавзӯӣ таҳия карда, дар асоси он рағанди таълими фанро ба роҳ мемонад.

Диққати асосӣ дар низоми мазкур ба фаъолияти омӯзгор дода мешавад. Ҳангоми арзёбии фаъолияти омӯзгор, муҳим аст, ки ба саволҳои зерин посух нависанд: Чӣ тавр омӯзгор дарсро ташкил намуд? Ҳангоми пурсиши вазифаи хонагӣ чӣ қадар вақт сарф кард? Чанд хонандаро пурсид? Мавзӯи навро чӣ тавр баён кард? Мустаҳкамкуниро гузаронд ё не? Бо қадам роҳҳо дониши нав мустаҳкам карда шуд? Баҳоро эълон карда шуд ё не? Инчунин ҳангоми санҷишҳо мувофиқати нақшаи тақвими бо дафтар (журнал)-и синф, мавзӯи китоби дарсӣ ва нақшаи дарс назорат карда мешавад. Барномаро аз худ накардани хонанда мавзӯҳои пешниҳодшударо надонишани ӯро ифода мекунад.

Дарсҳо дар таълими **шарҳӣ-аёнӣ** мувофиқи қолабҳои мушаххас банақша гирифта мешаванд. Дарс марҳалаҳои гуногунро фаро гирифта, фаъолияти омӯзгору хонандагон дар он дарҷ мешаванд.

Вазифаҳои асосии таълими анъанавӣ аз он иборат аст, ки чараҳои таълимиву маърифатӣ дар хонандагон хусусияти бахотиргирӣ доштани таълимро ташаккул медиҳад. Яъне, хонандагон шунидан, хондан ва бозгӯӣ, ё дар асоси намунаҳо ва қоидаҳо иҷро кардани масъалаҳоро ҳамчун фаъолияти асосии маърифатӣ ҳисоб мекунанд.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- моҳияти таълими анъанавиро шарҳ медиҳад;
- дар бораи бартарӣ ва норасоии таълими анъанавӣ мулоҳизаҳояшро мегӯяд;
- омилиҳои устуворкунандаи низоми таълими анъанавиро номбар мекунанд.

1.2. Муносибати сохторӣ ва вазифавӣ (функционалӣ) ба таълими забони тоҷикӣ

Супориш:

1. *Лаҳзаҳои дарсоро мисол оред, ки яке масъалаи қоидаҳои грамматикиро дар бар гирад, дигаре истифодаи амалии воҳидҳои забонро.*

2. *Доир ба масъалаҳои зерин дар гурӯҳ муаррифӣ омода намоед:*

- *дар таълими забони тоҷикӣ чӣ мушкилиҳоро мушоҳида кардаед?*
- *хонандагони шумо дар омӯзиши забони модарӣ чӣ мушкил доранд?*
- *муваффақияти шогирдонии шумо дар чист, онҳо аз уҳдаи кадом супоришҳо ба осонӣ мебароянд?*

3. *Матнро хонед, муқоиса кунед, ки кадом лаҳзаи дарси мисоловардаатон бо кадом андешаҳои дар матн овардашуда мувофиқат мекунанд?*

Дар таълими забони тоҷикӣ така кардан ба таълими назарияи забон тавассути омӯзонидани назария ёд додани забон муносибати сохториро мефаҳмонад. Яъне, дар таълим асосан ба хонандагон қоидаҳо таълим дода мешавад, то ки ба онҳо така карда хонандагон воҳидҳои забониро дуруст истифода баранд. Китобҳои дарсӣ маъмулан аз рӯйи ҳамин принцип сохта шудаанд. Қоида оварда мешавад, сипас, силсилаи машқҳо аз рӯйи мавзӯ пешниҳод мешаванд. Омӯзгор мавзӯи навро оғоз мекунанд. Қоидаро ба хонандагон мегӯяд, онро шарҳ медиҳад, сипас, аз онҳо талаб мекунанд, ки силсилаи машқҳоеро, ки дар китоби дарсӣ оварда шудаанд, иҷро намоянд.

Албатта, одилона нест, агар бигӯем, ки таълими сохторӣ, танҳо ба назария така кардан дар таълим аст. Омӯзгорон қоидаро гуфта, онро бо мисолҳо мустақкам мекунанд ва шарҳ медиҳанд, ба хонандагон имконият медиҳанд, ки аз рӯйи

шабеҳият машқҳои нави монандӣ созанд. Ин хуб аст, аммо гап сари он меравад, ки ҳама фаъолияти хонанда аз қоидаи пешакӣ овардашуда ба роҳ монда мешавад, ё дар асоси қоидаҳои ташкил карда мешавад, ки аллакай тайёранд.

Таълими вазифавӣ бошад, ба таҷрибаи хонанда така мекунад. Омӯзгор фаъолияти хонандаро дар така ба мисолҳои ҳаёти, ки онҳо дар он таҷриба ҳосил кардаанд, оғоз менамояд. Ин аз ҳамон назарияи минтақаи рӯзмарра ва наздиктарини рушди Виготский манша мегирад. Ҳамчунин дар таърихи назарияҳои педагогӣ омӯзиши проблемавӣ низ мавқеи махсус дорад. Дар омӯзиши проблемавӣ, ки таълими салоҳиятноки низ ба он така мекунад, мавзӯ аз проблема оғоз карда мешавад. Хонандагон бо вазъияти проблемавӣ рӯ ба рӯ карда мешаванд. Ин ҳолат онҳоро барои мақсаднок гардидани омӯзиш водор менамояд. Хонанда роҳҳои гуногуни ҳалли проблемаро ҷустуҷӯ мекунад. Омӯзиши проблемавӣ ба хонанда имкон медиҳад, ки зарурати омӯзиши мавзӯи пешниҳодшударо дарк кунад ва барои омӯзиш дар наздаш мақсад пайдо шавад.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- муносибати сохторӣ ва вазифавиро дар таълими забони тоҷикӣ фарқ мекунад;
- моҳияти таълими вазифавиро шарҳ медиҳад;
- ба таълими вазифавӣ мисол меорад.

1.3. Муносибати салоҳиятноки ба таълим: зарурат, мафҳумҳои асосӣ, шаклҳо ва таснифот.

Супориш:

- 1.Ба назари шумо таълими имрӯзаи анъанавии мо чӣ камбудӣ дорад, ҳамчун омӯзгор шумо аз кадом паҳлуи таълим қонеъ нестед?
- 2.Хонандаи босалоҳият ва омӯзгори босалоҳият. Босалоҳият гуфта, чӣ гуна одамро ба назар гирифтани мумкин аст?
- 3.Барои инсон имрӯза дар зиндагӣ кадом малака, қобилиятҳо муҳим аст? Чаро?
- 4.Фанне, ки шумо таълим медиҳед, барои ташаккули кадом навъи малакаву маҳорат ва қобилиятҳо мусоидат мекунад?
- 5.Ба назари шумо, кадом донишҳои забонӣ барои хатмкунанда заруранд, таълим додани кадомашон зарурат надоранд?

Барои дарки зарурати гузариш ба муносибати босалоҳият дар таълим муҳим аст, ки шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давраҳои гуногуни

инкишофи ҷомеаи башарӣ таҳлил карда шавад. Дар давраҳое, ки низоми синфӣ-дарсӣ ва шарҳӣ-аёнӣ ташаккул ёфта, ба қуллаҳои баланди худ расида буд, шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангиву маърифатии одамон, арзишҳои дастовардҳои илму техника дар сатҳи дигар қарор доштанд. Масалан, аксари фаъолиятҳои истеҳсолот ба таври анъанавӣ сурат мегирифт, нақлиёт ва алоқа кам рушд карда буд, сарчашмаҳои ахбор хеле маҳдуд буданд. Зиёда аз он шахсеро босавод мешумориданд, ки ахбори зиёдеро аз бар карда бошад.

Ҷаҳонишавӣ ва ворид гардидан ба системаи ягонаи таҳсилот ва талаботи Системаи балонӣ моро водор менамояд, ки сари ин масъала андеша ронем. Дар ин самт ақидаи олимон (нигаред ба рӯйхати адабиёт) нисбат ба ворид намудани тағйирот ба таълими анъанавӣ вобаста ба шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ чунин аст:

Ба ақидаи Аткинсон Р. дар таълими анъанавӣ диққати асосӣ ба инкишофи хотир равона мешавад, на ба инкишофи тафаккур. Он ба ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, мустақилӣ, фаъоли хонандагон таъсири кам мерасонад. Илова бар ин миқдори ахбору маълумоти пешниҳодшаванда нисбат ба қобилият ва равандҳои азхудкунии он зиёд мебошад.

Болотов В.А. ва Сериков В.В. якчанд омилро нисбат ба камнуфуз шудани низоми кунунии таълим мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ба ақидаи онҳо "... тағйирот дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иттилоотиву технологӣ боиси пайдо шудани фарҳангу маданияти нав гашта, дар он таҳсилоте, ки танҳо ба андӯхтани дониш нигаронида шудааст, самаранокӣ ва мақсаднокиашро аз даст додааст. Айни замон бо боварии том гуфтан мумкин аст, ки низоми таълимии ба дониш нигаронидашуда ба бӯҳрони амиқ рӯ ба рӯ шудааст. Бӯҳрони мазкур якчанд сабаб дорад. Яке аз сабабҳо ба тағйир ёфтани моҳияти дониш ва таҷрибаи ҷомеа вобастагӣ дорад: айни замон ба даст овардани ахбор соҳаи муҳими фаъолияти касбии инсон гашта, асоси ҳама гуна истеҳсолоти муосирро ташкил медиҳад. Суръати нав шудани донишҳо бо тағйир ёфтани ислоҳоти дастгоҳҳои истеҳсолӣ баробар шудааст. Маҷрои бузурги ахборро, ки то мактабро хатм кардани хонанда кӯҳна мешавад, акнун дар ҷаҳорҷӯбаи барномаи таълим ҷо додан ғайриимкон аст. Таълим додани "маълумоти дақиқ" муҳим аст, аммо, агар имконияти саривақт иваз кардани унсурҳои он фароҳам оварда нашавад, он гоҳ мо наметавонем, хонандаро ба ҳаёт омода намоем... Сабаби дигари бӯҳрони низоми таълими ба дониш нигаронидашуда дар он аст, ки зарурати пур кардани хотираи кӯдакон бо ахбори барзиёд аз байн рафтааст, зеро маъхазҳои дигари нигоҳ доштани ахбор мавҷуданд. Ба хонандагон бояд тарзи истифодаи ин маъхазҳо омӯзонида шавад."

Вербитский А.А. чунин қайд намудааст: "Муңдарича ва фаъолияти таълим ба гузашта нигаронида шудааст. Яъне, ахбор, маълумот, қоидаҳои, ки дар раванди таълим аз худ карда мешаванд, ба ҳаёти воқеӣ алоқаи ночиз доранд. Илова бар ин

намуна, таҷриба ва ақидаҳои пешниҳодшаванда лаҳзае аз қисмати алоҳидаи замонро ифода мекунад. Ин боис мегардад, ки таълимгирандагон мавқеи худро дар чаҳорҷӯбаи замон муайян карда наметавонанд ва мавқеи таълим паст мегардад. Ин сатҳи ҳавасмандии хонандагонро ба таълим хеле паст мегардонад. Яъне онҳо наметавонанд, ки барои чӣ, кай ва дар кучо ин ё он донишро истифода баранд. Аксари таҷриба ва намунаҳои пешниҳодшаванда тахайюлӣ буда, ба хонандагон имконияти таҳлилу баррасии масъалаҳоро фароҳам оварда наметавонанд, зеро рафтору ҳодисаҳо, қоидаву қонунҳо ба ҳаёти ҳозира мувофиқат намекунанд.”

Аз нигоҳи дигар, бо назардошти пешрафти илм ба назария ва усулҳои дидактикии таълим низ тағйироти зиёде ворид шуда истодааст, ки онро ба назар гирифтани зарур мебошад. Дар ин маврид ақидае вучуд дорад, ки ташаккули салоҳиятҳоро дар алоқамандӣ бо таълими анъанавӣ ба роҳ мондан зарур аст. Айни ҳол муҳақиқони таълими салоҳиятнокӣ бар он назаранд, ки роҳи ягонаи ташаккули салоҳиятҳо тавассути гузориши проблема барои хонанда дар доираи мазмуни таълим вобаста ба ҳалли он дар вазъиятҳои гуногуни таълимию ҳаёти ба вучуд меояд. Яке аз методҳои маъмули он “таҳлили вазъи мушаххаси таълимӣ” ном дорад, ки он дар амалия ба ин усул дидактикии таълим - алоқамандии назария бо амалия хеле наздикӣ дорад. Аммо дар таълими салоҳиятнокӣ доираи фаъолияти ин усул тағйир меёбад, ки онро Хуторской А.В. чунин дарҷ намудааст: “Муносибати таълим: аввал назария, сипас истифодаи он дар таҷриба роҳи ягонаи дуруст ба шумор намеравад. Усули алоқамандии назария бо амалия роҳи алтернативӣ дорад, яъне назария бо амалия алоқаманд намешавад, балки дар натиҷаи фаъолияти амалии хонандагон аз дарку татбиқи онҳо бармеояд”². Дар ҳолати муайян намудани мувозинати байни таълими анъанавӣ ва таълими салоҳиятнокӣ, бо назардошти хусусиятҳои равонии хонандагон, бо мақсади ноил шудан ба натиҷаи зарурӣ ва ташаккули салоҳиятҳо оид ба ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълим зарур аст. Шумо метавонед, дар омӯзиши маводи таълим ду самтро истифода баред:

- а) ба таври анъанавӣ: аз назария ба амалия (ба шарте ки саъю кӯшиши хонандагонро дар раванди омӯзиши маводи назариявӣ мушаххас ва таъмин карда тавонем);
- б) ба воситаи муносибати салоҳиятнокӣ: аз амалия ба назария (ҳамчун усули беҳтарин барои ба роҳ мондани раванди ташаккули салоҳиятҳо).

Ин тарҳ (вариантҳо) бояд дар раванди таълим ҷойи худро дошта бошанд ва интиҳоби онҳо ба омилҳои зерин вобастаанд:

- ба эътибор гирифтани имкониятҳои синнусолии хонандагон;

---

² Хуторской, А. В. Современная дидактика: учеб. пособие/А. В. Хуторской. – М. : Высшая школа, 2007.

- ба эътибор гирифтани хусусияти маводи омӯзиш;
- ба эътибор гирифтани сатҳи рушди фаъолияти умумитаълимии хонандагон.

Як масъалаи муҳиме, ки зарурати ворид намудани тағйиротро тақозо менамояд, ба сохтори масъала ва таҳлилҳои амиқи илмию методӣ ҳамаҷониба назар кардан аст. Зеро бо ворид шудани муносибатҳои нав дар натиҷаҳои таълим ҳамгироии истифодаи донишҳои хонанда дар ҳаёт мусоидат мекунад ва ба баланд бурдани сифати таълим оварда мерасонад.

Масъалаи салоҳиятҳои таълимӣ бошад, ин ҳадафҳои дурнамои таҳсил буда, ҳамчун маҳаки асосии меъёри сифати таълим ва стандартҳои он хизмат мекунад. Ба ақидаи В. Байденко³ муносибати салоҳиятнокӣ имкониятҳои зеринро ба вуҷуд меорад:

- баёни донишҳо, корбурд ва тарзи омӯختани он ҳангоми гузариш ба таҳсилоти касбӣ;
- гузариш аз талаботи байнифаннӣ ва ҳамгироӣ ба натиҷаҳои раванди таълим;
- пайвастании ҳадафи таълим корбурд аз вазъи гуногун дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи бозори меҳнат;
- равона кардани фаъолияти инсон ба вазъи гуногуни касбӣ ва ҳаётӣ.

Фалсафаи муносибати таълими салоҳиятнокӣ хусусияти татбиқи онро муайян мекунад. Вобаста ба ин, амалисозии он байни омӯзгор ва хонанда (донишҷӯ) муносибати баланди маданияти ҳамкориро талаб мекунад.

Яке аз сабабҳои асосии тағйирот дар муносибати таълим (мундариҷа ва раванди таълим) талабот ва нақшаҳои Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 мебошад. Тибқи он “Низоми нави маориф, ки мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятнокӣ асос ёфтааст, бояд ба хонандагон имконияти азхуд намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоиро, ба монанди қабули масъулиятнокии қарорҳо, нақшагирии пешравӣ дар касб, илмомӯзӣ дар давоми тамоми ҳаёт, тайёрии касбии дар бозори меҳнат талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи ҳаёти солим, арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмин намояд.”⁴

Стратегияи миллии рушди маориф самтҳои тағйироти муносибат ба таълимро мушаххас карда, гузаришро аз шакли таълими кунунӣ (ба дониш асосёфта) ба шакли таълими босалоҳият ба нақша мегирад. Қарори мазкур дар асоси таҳқиқоту мушоҳидаҳои амалӣ қабул шудааст.

³ Байденко А. Компетенции в профессиональном образовании // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 3-13.

⁴ Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. Душанбе, 2012.

Зарурати ислоҳоти соҳа бо назардошти талаботи муносибати босалоҳият ба таълим ба омилҳои дохилӣ ва берунии таҳсилот вобастагӣ дорад, ки бо омилҳои зерин асос ёфтааст:

- муносибати босалоҳият ба таълим тамоюли муҳим дар фазои ягонаи таҳсилот ба шумор рафта, муҳолифати байни талаботи барнома бо эҳтиёҷоти ҷомеа аз байн мебарад. Талаботи нав барои баланд бардоштани сифати таҳсилот ба сатҳи стандартҳои байналмилалӣ, таҳия ва татбиқи муносибати босалоҳият ба таълимро ба вуҷуд меорад, ки онро дар сатҳи ҷумҳурӣ бояд татбиқ намуд;
- ворид намудани муносибати босалоҳият ба таълим дар ҳуҷҷатҳои меърию ҳуқуқии соҳа, аз ҷумла дар “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020”, “Стандарти давлатии таҳсилот” ва “Стандарти фаннии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи умумӣ (соли 2016)” дарҷ шудаанд. Вобаста ба ин аз зинаи таҳсилоти ибтидоӣ сар карда муносибати таълими босалоҳият давра ба давра татбиқ карда мешавад;
- заминаи асосӣ, ки дар синни хурди мактабӣ гузошта мешавад, дар зинаҳои минбаъда ташаккул меёбад. Аз ин лиҳоз, бе гузоштани асос дар синфҳои ибтидоӣ малакаи мустақилона ба даст овардани донишро ташаккул додан ғайриимкон аст. “Муқаррар шудааст, ки хонанда зиёда аз 80%-и донишро дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ мегирад ва дар тӯли ҳаёт истифода мебарад”⁵;
- муносибати босалоҳият ба таълим дар фаҳмиши умумӣ ҳамчун сифати олии дараҷаи таҳассуси мутахассис фаҳмида мешавад. Вале ташаккули мақсадноки салоҳият муддати тӯлониро талаб мекунад ва ин маънои онро дорад, ки аз давраи хурди мактабӣ онро оғоз намудан лозим аст. Дар бораи зарурати ворид намудани таълими босалоҳият дар зинаи ибтидоии таълим Хуторской А.В. (яке аз муҳаққиқони таълими босалоҳият) чунин баён намудааст: “... мо мафҳуми салоҳиятҳои таълимиро ҳамчун як тартиб ворид менамоем, на ба хотири он ки яку яқбора дар синфи ёздаҳум ин салоҳиятҳо ба даст оварда шаванд, балки имконияти пай дар пай рушд додан ва ё ҳадди имкон самти ҷараёни таълим ба салоҳиятнокии оварда расонад”⁶;
- яке аз махсусияти муносибати босалоҳият ба таълими дар он зоҳир меёбад, ки он ҳамчун маҷмӯи ягонаи истифодаи дониш, малака ва маҳоратҳост. Дар муносибати босалоҳият раванди таълим хусусияти таҳқиқотӣ ва ба амалия нигаронидашударо гирифта, ба объекти омӯзиш мубаддал мегардад. Муносибати босалоҳият, муносибатест, ки ба татбиқи хусусияти амалии таълим равона гардида, раванди таълим ба натиҷаи

⁵ Подласый, И. П. Педагогика начальной школы: учебник для студентов пед. уч-щ и колледжей / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2008.

⁶ Пиявский С.А. Научно-ориентированное обучение/Доклады 4-й Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции "Обновление российской школы" (26 августа - 10 сентября 2002 г.). - <http://www.eidos.ru/conf/>

амалӣ нигаронида мешавад. Аз ҳамин сабаб дар назарияи омӯзиш ва тарбия мафҳуми “салоҳиятноки” ба вучуд омад, ки қобилияти равона кардани дониш, малака, маҳорат, тарзи рафтор дар шароити вазъиятҳои мушаххас ва махсуси фаъолиятро мефаҳмонад.

Пеш аз баррасии таълими босалоҳият мехоҳем, мафҳумҳои “салоҳият” ва “босалоҳият” – ро шарҳ диҳем. Агар ба масъалаи мазкур аз назари филологӣ рӯ оварем, ду нуқтаи назари мухолифро баръало мушоҳида мекунем.

Яке аз он назарҳоро М.Е. Бершадский чунин қайд намудааст: “Мафҳуми босалоҳият фаҳмиши наvero, ки аз доираи мафҳуми “малака” берун фаро намегирад; ҳамаи он ақидаҳо оид ба салоҳият ва босалоҳият сохта ба вучуд омадаанд, ки проблемаҳои куҳнаро дар “либоси нав” ба бар гирифтаанд”.

Ақидаи мухолиф бештар ба хулосаҳои мантиқӣ асос ёфтааст, ки маҳз муносибати босалоҳият ба ҳамаи мазмун ва ҷабҳаҳои самтҳои асосии раванди навгониро ба пуррагӣ инъикос менамояд. Маҳз дар доираи чунин ақидаҳо тасдиқоти зерин ба вучуд омадааст:

- муносибати босалоҳият ба дархости соҳаи истеҳсолот ҷавоб мегӯяд (Т.М. Ковалева);
- муносибати босалоҳият такмилдиҳандаи мазмуни таълим буда, ба тағйироти иҷтимоӣ иқтисодӣ воқеӣ ҷавобгӯӣ аст (И.Д.Фрумкин);
- муносибати босалоҳият ин ба вучуд овардани шароит барои ҷамъбаस्तкунӣ ва хулосабарории қобилияти инсон аст, ки берун аз мазмун ва вазъияти таълимӣ самаранок амал карда метавонад (В.А.Болотов);
- босалоҳият воситаи азнавсозиро ба таври қатъӣ ифода менамояд (Б.Д.Элкониин);
- босалоҳият имкони тавсифи қобилиятҳоро дар шароити бештар ба вучуд меорад, ки аз салоҳияти таҳияшуда ба сатҳи дигари салоҳият оварда мерасонад (В.В.Башев);
- босалоҳият ҳамчун “омодагии мутахассис ва ба фаъолияти мӯйян ворид шудан” (А.М.Аронов) ва ё ҳамчун омодагии махсус ба фаъолияти касбии ояндаро муайян мекунад (П.Г.Щедровицкий).

Мафҳумҳои “салоҳият” ва “босалоҳият”-ро мутахассисон барои ифодаи мафҳумҳои “компетенция” ва “компетентность”, ки аз забони лотинӣ (competens, competentis) ба забони русӣ иқтибос шудаанд, истифода мебаранд. Бештари таҳлили адабиёт маҳз ҳамин иқтибосҳоро аз назари илмию методӣ дар бар мегирад.

Мафҳуми салоҳият дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” – лоиқ будан, сазовор будан; шоистагӣ, сазоворӣ тафсир шудааст.

Чун дар ин фасл ва фаслҳои минбаъдаи маводи мазкур мафҳумҳои “салоҳият” ва “босалоҳият” ба мақсади ифодаи истилоҳи соҳаи маориф истифода

мешавад, тасмим гирифтём, танҳо маъно ва тафсири ба ҳамин соҳа дахлдори ин мафҳумҳоро баррасӣ кунем.

Аз ин лиҳоз тафсири мафҳумҳои мазкурро аз якҷанд сарчашмаи илмӣ барои баррасӣ пешниҳод ва хулосаи зарурӣ барорем.

Дар Луғати истилоҳоти Хазинаи аврупоии таҳсилот⁷ мафҳуми *салоҳият* (компетенсия) чунин шарҳ дода шудааст⁸:

1. Қобилияти ягон кор (амал)-ро хуб ва самаранок иҷро кардан.
2. Ба талаботи вазифавӣ (касбӣ) мутобиқ будан.
3. Қобилияти иҷрои вазифаҳои махсуси меҳнатӣ.

Дар стандарти фаннии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ мафҳуми “салоҳият” чунин шарҳ дода шудааст:

Салоҳият – маҷмуи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам пайванде, ки ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаёти (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешаванд. Дар баъзе адабиёти илмӣ бошад, мафҳумҳои салоҳият, қобилият, малака ва маҳорат муштарак истифода мешаванд.

Дар асоси тафсири боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки шахси босалоҳият амалеро хуб, қобилиятнок ва боэътимод иҷро карда метавонад.

Дар таълими босалоҳият диққати асосӣ ба ташаккули малакаҳои амалӣ (ҳаёти, воқеӣ, вазифавӣ) равона мешавад. Таълими босалоҳият ба саволҳои: “Хонанда чӣ кор карда метавонад?” “Хонанда кадом амалҳоро иҷро карда метавонад?” ҷавоб медиҳад. Дониш ё дониш дар таълими босалоҳият ҷузъи таркибии малака ҳисоб шуда, барои санҷидан, бо намуна муқоиса кардан ва ислоҳи ғалатҳо истифода бурда мешавад.

Бояд қайд кард, ки “салоҳият”-ро таълим намедиҳанд, салоҳият дар натиҷаи азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳо ташаккул меёбад. Салоҳиятнокӣ натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорат аст.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- маънии калимаи салоҳиятро шарҳ медиҳад;
- ба салоҳиятнокӣ мисол меорад, хусусиятҳои шахси салоҳиянокро мефаҳмонад;
- салоҳиятҳои барои таълими забони тоҷикӣ муҳимро дарк мекунад;
- ба салоҳиятҳои хонанда мисол меорад.

---

⁷ Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов образовательных программ и учебных планов. Европейский фонд образования. ЕФО, 1997

⁸ Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия.-М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004

1.4. Салоҳиятҳо дар таълим. Мафҳуми салоҳиятҳои фаннӣ.

Супориш:

1. Фанни забони тоҷикӣ кадом салоҳиятҳоро ташаккул медиҳад ва онҳоро бори дигар шарҳ диҳед.
2. Дар дарси забони тоҷикӣ кадом малакаву маҳоратҳо ва қобилиятҳоро ривоч додан мумкин аст, ки ба омӯзиши забон алоқаи бевосита надоранд?
3. Як мавзӯи таълимиро аз синфи дилхоҳатон интихоб кунед ва муайян кунед, ки аз он мавзӯ ҳонанда чиро ҳатман бояд донанд ва чӣ гуна онро дар зиндагӣ татбиқ кунанд? Дар куҷо он дониш истифода карда мешавад ва чӣ тавр?
4. Бо матн шинос шавед, гӯед, ки талаботи дар назди ҷавонон гузоштаи Шӯрои Аврупо чӣ зарурат дорад?
5. Ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, ҳар як навъи салоҳиятҳои фанниро омӯzed, рӯйнамоӣ омода намуда, онро дар синф баррасӣ кунед.

Вазифаи мактаб тарбия ва таълим аст. Дар таърихи инкишофи педагогика тарбияро дар ҷойи аввал гузоштаанд, зеро ҳонандаро бояд ба зиндагии мустақилона омода карда шаванд. Гоҳе намояндагони ақидаҳои ба ном демократӣ чунин андеша баён мекунанд, ки ба сари омӯзгор масъулиятҳои зиёде бор карда шудааст, ӯ ба ҷойи таълим бо корҳои дигар машғул мешавад. Дар ин маврид ҳаминро бояд таъкид намуд, ки ҷавҳари таълими салоҳиятнокиро тарбия ташкил медиҳад. Мактаб ва омӯзгор бояд инсонро ташаккулёфта аз ҷиҳати мактаб ба зиндагӣ равона созанд. Дар таърихи ташаккули муносибати салоҳиятноки дар таълим соли 1996 дар ҷаласаи ЮНЕСКО маърузаи Комиссияи байналмилалии сифати таҳсилот дар асри XXI шунида шуд. Маърузачӣ Жак Делор ба чор ҷанбаи салоҳиятҳои ҳонандагон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуд, аз ҷумла таъкид кард, ки мактаб бояд ба ҳонанда маърифат додан, иҷро кардан, яққоя зиста тавоништан, зиста тавоништанро омӯзад⁹.

Моҳи мартӣ ҳамон сол дар Шӯрои Аврупо низ масъалаи ислоҳоти маориф баррасӣ гардида, ба салоҳиятҳои калидӣ (асосӣ) таваҷҷуҳ карда шуд. Тибқи ҳамин талабот яке аз муҳаққиқони асосии таълими салоҳиятноки Г. Халаж (G. Halasz) махсусияти демократӣ, бисёрзабонӣ, бисёрфарҳангӣ, талаботи бозори меҳнат, дигаргуниҳои иқтисодии кишварҳои Иттиҳоди Аврупоро ба назар гирифта, силсилаи салоҳиятҳоро пешниҳод намуда буд. Дар асоси ҳамин гуна пешниҳодҳо Шӯрои Аврупо барои аврупоиёни ҷавон доштани салоҳиятҳои асосии зеринро муҳим шуморид:

⁹Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. UNESCO, 1996.- с.37.

- «салоҳиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ба мисли қобилияти пазириш масъулият дар қабули яқҷояи қарорҳо, ҳалли муноқишаҳо бе истифодаи зӯрварӣ, иштирок дар инкишофи институтҳои демократӣ;

- салоҳиятҳои бо зиндагӣ дар ҷомеаи бисёрфарҳангӣ алоқаманд мебошад. Дар шароите, ки таҳаммулнопазирӣ, наҷодпарастӣ(расизм), миллатбадбинӣ (ксенофобия) авҷ мегирад, маориф бояд “наврасону ҷавонро бо салоҳиятҳои байнифарҳангӣ, ба мисли эҳтироми тарзи зисти дигарон, қобилияти ҳамзистӣ бо намояндагони фарҳангҳо, забонҳо, динҳои дигар” мусаллаҳ гардонад;

- салоҳияти бо муоширати хатгӣ ва шифоҳӣ алоқаманд дар ҳаёти иҷтимоӣ хеле муҳиманд. Дар ин гуна маврид тарбияи ҳар чӣ бештар, омӯзиш ва донишмандии забонҳо ба миён меояд;

- салоҳиятҳо, ки бо афзоиши иттилоъгардии ҷомеа алоқамандӣ доранд. Маҳорати истифодаи дуруст аз технология, аз иттилоот, рекламаҳои тариқи ВАО паҳншаванда, муҳокимаи интиқодии онҳо;

- қобилиятҳои идома додани омӯзиш дар давоми зиндагӣ дар заминаи ҳаёти шахсӣ ва касбӣ (тахассусӣ)».

Моҳияти салоҳиятҳои асосиро иҷтимоишавии шахс ташкил медиҳад. Инҳо маҷмӯи қобилиятҳои мебошанд, дар тамоми ҷанҳо ташаккул дода мешаванд ва нақши тарбиятгарии омӯзгор дар ин маврид муҳим аст, *агар омӯзгор салоҳиятнок набошад, ҳоҷати суҳан дар бораи ташаккули салоҳиятҳои асосӣ нест!* Омӯзгор фаъолияти хонандагонро дар синф дар тарзҳои гуногун – инфиродӣ, дунафарӣ ё гурӯҳӣ ташкил намуда, дар синф фазои ягонагӣ ва иҷтимоишавии хонандагонро ба вуҷуд меорад, қобилияти эҳтироми фикри ҳамдигар, дар доираи мавзӯи суҳан гуфтанро ташаккул медиҳад, ба онҳо шароит фароҳам меорад, ки андешаҳои худро баён кунанд, мавқеъ ва нуқтаи назари худро дар мавриди зарурӣ баён кунанд. Аз муносибати худкомагӣ ба хонанда омӯзгор даст мекашад, чунин муносибату рафтор дар хонандагон низ ташаккул дода мешавад.

Омӯзгори имрӯзаро зарур аст, ки хонандагонро ба зиндагӣ на танҳо ба шароити Тоҷикистони имрӯзаву оянда, зеро дар асри XXI қўҷбандии одамоне хеле доман паҳн карда, шароити аз як кишвар ба кишвари дигар барои таҳсил, ба кор рафтани ҷавонону шахсони баркамол авҷ гирифтааст омода намояд. Ин боиси омезиш ва ба ҳам наздикшавии фарҳангҳо мегардад. Дар чунин шароит танҳо шахси салоҳиятнок ва таҳаммулнопазир метавонад, муваффақ гардад. Вазъияти ба амал омада на танҳо дигаргуниро дар барнома, инчунин дар китобҳои дарсӣ ва пеш аз ҳама, дар муносибати омӯзгорро талаб мекунад. Матнҳо ва маводе, ки хонанда бо онҳо сари кор мегиранд, бояд инъикоскунандаи ҳаёти берун аз мактаб бошад.

Бо назардошти ҳамин мутахассисони рус намунаҳои салоҳиятҳои асосиро ба зергурӯҳҳои зерин ҷудо кардаанд:

Намунаи салоҳиятҳои асосии таълимӣ (умумифаннӣ)

Салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳлилӣ:

-истифодаи дониш, таҷриба, ақидаҳои худ ва дигарон дар вазъияти нави таълимӣ;

-таҳлили алоқа ва муносибати байни ақидаҳо, таҷрибаҳои таълимӣ-педагогӣ;

-дарки он, ки кулл аз ҷузъҳо таркиб ёфтааст;

-таҳлили шароити мушаххас барои муайян намудани таъсири ҷузъҳо ба ҳамдигар ва сохтани чизи том;

-таҳлили қоидаҳо, ақидаҳо, вазъиятҳо ва таҷрибаҳо аз нуқтаи назар, ақидаҳои назариявӣ ва фаҳмишҳои гуногун.

Салоҳиятҳои маърифатӣ-эҷодӣ

-ташаккули шавқу ҳавас ва завқи хонандагон ба ҳодисаҳои олам, таҷриба, маводи нав ва ҳодисаву воқеаҳои ғайриодиву пурмуаммо;

-озмудани ақидаҳо, фарзияҳо ва пешниҳодоти нав;

-таҳқиқи системаҳо ва масъалаҳои мураккаб тавассути муносибатҳои гуногун, аз ҷумла тарҳсозӣ, модел(амсила)созӣ, таҳқиқу таркиб;

-сохтан ё бозсозии ашё, таркибҳо, моделҳо, муносибатҳо ва ақидаҳо тавассути тағйир додан, ҳамгиро кардан ва ё ҷудо кардан ба ҷузъҳо;

Салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳқиқӣ

-таҳлил ва баҳодиҳии ашё, ҳодисаҳо, таҷрибаҳо, ақидаҳо, назарияҳо, вазъиятҳо ва падидаҳои дигар;

-муайян кардани фарқи байни омилҳо, ақидаҳо, назарҳо ва афзалиятҳо;

-истифодаи ченакҳои гуногун барои арзёбии ақидаҳо, ҳодисаҳо, далелҳо, сабабҳо ва амалҳо;

-истифода, арзёбӣ ва таҳқиқи стратегияҳои зехнии гуногун ба мақсади ҳалли масъалаҳо (проблемаҳо) ва қабули қарор;

-таҳлили омилҳое, ки ба ақида ва қобилиятҳои фикрии ҳуди шахс ва дигарон таъсир мерасонанд.

Салоҳиятҳои худшиносӣ ва мустақилият:

-дарк, қадр ва ҳифз кардани худ;

-шинохтаи фарҳанг ва забон, қоидаву таҷрибаҳо, ки ба худшиносӣ, арзишҳо ва рафтор таъсир мерасонанд;

-ташаккули малакаҳо, фаҳмишҳо ва эътимод дар интихоби амалҳое, ки ба рушди саломатӣ, рафтори шоиста ва худшиносии мусбат замина мегузоранд;

-таҳлили таъсири оила, ҷамъият ва мавқеи иҷтимоӣ ба ташаккули шахсият;

-нишон додани боварӣ ба худ, худидоракунии ва қобилияти мустақилона амал кардан;

-ташаккули эътимоднокии шахсӣ ва қобилияти худро ҳифз кардан.

Дарк, қадр ва ҳифз кардани дигарон:

-равшанфикр будан;

-омӯхтани одамон ва фарҳангҳои гуногун ва зоҳир намудани эҳтиром ба онҳо;

-шинохтан ва қадр кардани он, ки одамон арзишҳо ва фаҳмишҳои гуногун доранд ва на ҳамеша ақидаи дигарон дар муқобили ақидаи ӯ дуруст аст.

Дарк ва қадр кардани истиқлолият ва устувории иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва муҳити зист:

-таҳқиқи таъсири падидаҳои ҷаҳонӣ ба фаҳмиши шахс оид ба мустақилият дар ҳаёти иҷтимоӣ ва табиӣ;

-таҳқиқи вобастагии рушди устувор ба ҳамкориҳои самаранок ва ҳаматарафаи омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ;

-таҳлили он, ки ақида, интиҳоб ва рафтори шахс чӣ тарз ба ашъи зинда ва ғайризинда таъсир расонда метавонад;

-таҳқиқи натиҷаҳои ҷашмдошти амалҳои шахс ва ё гурӯҳи одамон ба рушди устувор;

-нишон додани эъимоднокӣ нисбат ба рафторҳои, ки ба некуаҳволии ҷамъият, муҳити зист ва иқтисодиёт (маҳаллӣ, миллий ва ҷаҳонӣ) таъсири мусбат мерасонанд.

-шинохтани муҳимияти донишҳои гуногун дар ҳаёти ҳаррӯза;

-дарк кардани он, ки саводнокӣ аз калимаҳо, тасвирҳо, рақамҳо, овозҳо, ҳаракатҳо ва дигар нишондиҳандаҳои иборат аст ва онҳо шарҳ ва мазмуни гуногун доранд;

-таҳқиқи муносибати байни саводнокӣ ва дониш, фарҳанг ва арзишҳо;

-арзёбии ақидаҳо ва ахборе, ки аз сарчашмаҳои гуногун дарёфт шудаанд (масалан, одамон, маҳзани маълумот ва дигар маъхазҳои табиӣ ва сунъӣ);

-дастрасӣ ва истифодаи технологияҳои гуногун ба мақсади таҳқиқи ақидаҳо ва пурра кардани фаҳмиш дар соҳаҳои гуногуни таълим;

-таҳқиқ ва таҳлили падидаҳои олам тавассути соҳаҳои гуногуни савод;

-чустучӯ ва дарки ақидаҳо ва таҷрибаҳо тавассути истифодаи стратегия, воситаҳо, захираҳо ва технологияҳои гуногун;

-интиҳоб ва арзёбии сарчашмаҳо ва воситаҳои ахборот, ки барои иҷрои вазифаи мушаххас равона шудаанд;

-истифодаи воситаҳои гуногуни савод ба мақсади таҳлилу таркиби ақидаҳо ва шарҳҳо;

-таҳлили маълумоти сифатӣ ва миқдории хаттӣ, шифоҳӣ ва биной, ки аз сарчашмаҳои гуногуни иттилоот ҷамъ оварда шудаанд;

-истифодаи ақидаҳо ва технологияҳо бо мақсади эҷоди чизи нав;

-баён кардани фаҳмиш ва интиқоли маънӣ тавассути воситаҳои гуногуни савод;

-ба мақсади баён кардани дарки ақидаҳо ва таҷрибаҳо сохтан, ҳисоб кардан ва муошират кардан тавассути мавод, стратегия ва технологияҳои гуногун;

-тавассути воситаҳои гуногуни савод бо дигарон муоширати самаранок кардан;

-муайян кардан ва истифодаи воситаҳои забонӣ, ақидаҳо ва равандҳои, ки барои ташаккули малакаҳои мушаххаси фанҳои алоҳида замина мегузоранд;

-пешниҳоди ақидаҳо, таҷрибаҳо ва ахбор ба таври фарогир, осонфаҳм ва барои дигарон муфид;

Ташаккули масъулиятшиносии иҷтимоӣ:

-истифодаи қоидаҳои ахлоқӣ;

-таҳлили таъсири ҷашмдошти амалҳои шахс ва дигарон ба муҳит дар вазъиятҳои мушаххас;

-ба эътибор гирифтани таъсири амалҳо дар шароитҳои дигар;

-риояи доимии арзишҳои асосии ахлоқӣ;

-нишон додани усулият(принципнокӣ) дар масъалаҳои ахлоқӣ ба монанди “эҳтироми ҳар як шахс”;

-таҳқиқи он, ки чӣ тавр арзишҳо ва ақидаҳо аз ҷониби одамони алоҳида ва ҳалқиятҳо барои нигоҳ доштани ахлоқ истифода мешаванд.

Қалб будан дар муҳокимаҳо ва муколамаҳо:

-нигоҳ дошта тавонистани мувозинат дар сухангӯӣ, гӯш кардан ва ҷавоб додан дар ҷамъомадҳо;

-зоҳир намудани эҳтиром ҳангоми муҳокимаҳо ва дигар ҷамъомадҳо.

Иҷрои вазифаҳои ҷамъиятӣ:

-нишон додани эҳтиром ва эътимоднокӣ ба ҳуқуқҳои инсон, ҳуқуқҳои аҳдномавӣ ва устувориҳои муҳит;

-саҳм гузоштан ба ташаккули муҳити созгор ва ҳалли низоъҳо дар синф, мактаб, оила ва ҷамъият;

-ҳангоми муошират ва расонидани ёрӣ талабот, мустақилият, фарҳангу маданият ва қобилияти ҳамаи одамонро ба эътибор гирифтани;

-расонидани ёрӣ ба дигарон, то онҳо ба мақсадҳои гузошташуда расанд;

-барои рафъи муносибатҳои ғаразнок ва ноодилона нисбат ба худ ва дигарон масъулиятро ба дӯш гирифтани.

Бояд таъкид намуд, ки ҳангоми ташаккули салоҳиятҳои асосӣ ташаккули мустақилият дар хонандагон хеле аҳамияти калон дорад, аммо дар баробари ин тақвияти таҳаммулпазирӣ нисбати андешаи дигарон ва бор накардани ақидаи худ ба атрофиён хеле муҳим аст.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- салоҳиятҳои барои таълими забони тоҷикӣ заруриро медонад;

- малака ва маҳоратҳоеро, ки ҳангоми таълими забони тоҷикӣ заруранд, номбар мекунад;
- салоҳиятҳои фаннӣ ва асосиро фарқ мекунад;
- салоҳиятҳои муҳимтарини асосиро ҳангоми таълими забони тоҷикӣ номбар мекунад ва шарҳ медиҳад;
- аҳамияти салоҳиятҳои асосиро дар таълими забони тоҷикӣ асоснок мекунад.

1.5. Салоҳиятҳои фанӣ. Марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳои забонӣ

Супориш:

1. Муайян кунед, ки барои хонандагони мактаб кадом донишҳои забонӣ муҳиманд. Чаро? Ин донишҳоро дар кучо татбиқ кардан мумкин аст?

2. Пас аз омӯзиши мавзӯи салоҳиятнокии хонандаро чӣ гуна муайян кардан мумкин аст?

3. Бо матн шинос шавед. Аз рӯйи марҳалаҳои пешниҳодшуда нақшаи як мавзӯро таҳия кунед. Дар силсилаи дарсҳо аз рӯйи мавзӯи марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳоро нишон диҳед. Корро дар гурӯҳҳои хурд анҷом диҳед ва натиҷаро барои муаррифи омода созед.

Муносибати босалоҳият дар таълим ҳар як фан муносибати мушаххасро талаб мекунад. Ба зами ин ки ҳангоми таълими фанни мушаххас мо муносибатҳои дар боло зикршударо ҳамчун салоҳиятҳои асосӣ (калидӣ) ё муҳим ба назар мегирем, ташаккули салоҳиятҳои фанӣ, ки аз мундариҷаи фанни таълимӣ бармеоянд, муҳим аст.

Бо назардошти паҳлуҳои муносибати босалоҳият дар таълими фанни забони тоҷикӣ ташаккули ду самти асосӣ ба назар гирифта шудааст. Ташаккули салоҳиятҳои забонӣ ва ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ.

Салоҳиятҳои забонӣ дар хонанда инкишоф дода шудани қобилият ва маҳорати корбасти дуруст ва бамавқеи воҳидҳои забониро дар нутқи хатӣ ва шифоҳӣ дар назар дорад. Дар ташаккули салоҳиятҳои забонӣ донишҷӯ қоидаҳои сохтори забон дар зинаи аввал намеистад, қоида аз таҷрибаи хонанда бароварда мешавад. Бинобар ин, муаллим ҳангоми таълими грамматикаи забон, сохтори овозӣ ва луғавии забон ба хонандагон қоидаҳои тайёрро намедихад, балки қоида аз иҷрои машқҳоро бароварда, сипас бо китоби дарсӣ муқоиса карда мешавад. Барои дуруст аз худ намудани қоида дар мисолҳои фаровон санҷида мешавад. Салоҳияти инкишофёфта ба хонандагон имкон фароҳам меорад, ки масъалаи душвори ба миёномадаро дуруст дарк намоянд. Ҳамин тариқ, барои муайян кардани салоҳиятҳои таълимӣ моро лозим аст, ки дар мадди аввал ба саволҳои зерин ҷавоб диҳем.

а) Хонанда кадом масъалаи забониро бояд аз ҳаёти воқеӣ (яъне аз ҳолатҳои истифодаи забон берун аз мактаб) ҳал намояд?

б) Хонанда ҳангоми ҳалли масъалаи мазкур бо кадом душвориҳо дучор мегардад (яъне чӣ ғалатҳо содир мекунад)?

в) Чиро донишҷӯ иҷро кардани хонанда зарур аст, ба чӣ бояд муносибаташро дигар намояд ва ба таври дигар қабул ва ҳал намудани мушкилот (масъала)-ро омӯзад?

Ҳангоми қабул кардани талаботи мазкур равшан мегардад, ки чунин шарҳдиҳӣ: «дуруст муайян кардани ҳиссаҳои нутқ», «таҳлили фонетикии калима», «номбар кардани калимаҳои ҳамреша» ва монанди ин аз зинаи аввал ба зинаи дуюм мефароянд, зеро ба таври механикӣ аз бар намудани онҳоро салоҳият ҳисобидан нодуруст аст ва дар гумон аст, ки хонандагон берун аз мактаб ба чунин супоришҳо вохӯранд.

Бояд зикр кард, ки ташаккули салоҳият вақти зиёду тӯлонӣ мевоҳад. Аз ин сабаб раванди рушди ин ё он салоҳият дар муддати чанд сол идома меёбад. Ҳамин тариқ, марҳилаҳои ташаккули салоҳиятҳо имкони таҳияи нишондиҳандаҳоеро фароҳам меоварад, ки тавассути онҳо омӯзгор ва хонанда метавонанд, ба чӣ андоза босифат гузаштани равандро баҳо диҳанд. Марҳилаҳо, ки дар стандарти фаннӣ омадаанд, дар зер зикр гаштаанд. Ҳар як марҳила тавассути натиҷаи таълим тасвир шудааст, ки тавассути онҳо низоми баҳодиҳӣ сурат мегирад.

Марҳилаҳои ташаккули салоҳият

Натиҷаҳои таълим:

ЧӢ ТАВР ОВОЗӢОИ «У»-И КӢТОӢ ВА ДАРОЗРО БОЯД ИНТИХОБ КАРД?

(3-4 СОАТ, соати 1, ин мавзӯ дар синфи 5 оғоз мешавад, дар синфи 6, 10 идома меёбад).

Мазмуни асосӣ:

- масъалаи интиҳоб байни овозҳои «у»-и кӯтоҳ ва дароз ҳангоми инъикоси нутқи шифоҳӣ дар хат;
- вазифаи маънофарқкунии овозҳои «у»-и кӯтоҳ ва дароз;
- мисолҳои гуногун оид ба истифодаи «у»-и кӯтоҳ ва дароз;

Супоришҳои асосӣ:

- диктант, ки дар натиҷаи он хонандагон мебинанд ва дар интиҳоб мавҷуд будани мушкилотро қабул мекунанд;
- хонандагон аз рӯйи «калид»-и диктант ба худ баҳо медиҳанд;

- дар хазина намунаи калимаю ибораҳои «у»-и кӯтоҳ ва дароздоштаро ҷамъоварӣ мекунад;
- ҷустуҷӯи мисолҳои хазина аз рӯи меъёрҳои додашуда;
- муайян кардани «у»-и кӯтоҳ ва дароз дар нутқ;
- интиҳоб ё ҷустуҷӯи мисолҳо бо меъёрҳои додашуда (масалан, калимаҳои таърихи баромадашон арабӣ).

Натиҷаҳои таълим:

- аз ғалатҳои худ барои дар хат инъикос кардани «у»-и дароз ва кӯтоҳ мисолҳо меорад,
- чӣ тавр ғалат инъикос ёфтани садоноки «у» дар хат маънои калимаро дигар карда, боиси нодурустфаҳмӣ гаширанро шарҳ медиҳад
- мақсади таълимро, ки имкони ҳалли масъалаи пайдошударо дар интиҳоби «у»-и дароз ва кӯтоҳ фароҳам месозад, шарҳ медиҳад,
- нишон медиҳад, ки дар нутқи хаттӣ барои инъикоси овози «у» ду овоз вуҷуд дорад,
- ба воситаи шумидан «у»-и кӯтоҳро дар нутқ муайян мекунад,
- ба воситаи шумидан «у»-и дарозро дар нутқ муайян мекунад.
- хусусияти маънифарқкунии овозҳои «у»-и кӯтоҳ ва дарозро бо мисолҳо нишон медиҳад (гул-гӯл, бур-бӯр, хурд-хӯрд...)
- дар хазина мисолҳоеро, ки ҳолатҳои гуногуни истифодаи «у»-и кӯтоҳ ва дарозро нишон медиҳанд, ҷамъоварӣ мекунад.
- калимаҳои иқтибосии арабиро муайян мекунад.

Баҳодихӣ:

- Баҳодихӣ дар заминаи натиҷаҳои таълим асос меёбад. Омӯзгор метавонад ҳар як супориширо интиҳоб намояд, ки ба санҷиши натиҷаҳои дар боло номбаршуда равона гардидааст.

Фаъолияти омӯзгор:

Мисол:

- омӯзгор матнро меҳонад, хонандагон бояд ҳамаи калимаҳои «у»-и дароздорро нависанд;
- хонандагон матни хаттиро мегиранд. Онҳо бояд аз матн беиштар калимаҳоеро ёбанд, ки талаффуз ва навиштани «у» дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ мувофиқат мекунад (ё намекунад);
- хонанда аз хазина ибораҳои «у»-и кӯтоҳ ва дароздорро гирифта, онҳоро гурӯҳбандӣ мекунад ва дар натиҷа мавқеи «у»-и кӯтоҳ ва дарозро аниқ муқаррар месозад.

Ба сабаби дарозмуддати раванди ташаккули салоҳиятҳо кори пай дар пай дар рушди онҳо имкон надорад. Ба ифодаи дигар, раванди ташаккули салоҳиятҳо бояд баробар (мутавозӣ), ақаллан дар сатҳи ташаккули зерсалоҳиятҳо сурат бигирад. Ин боз аз он сабаб муҳим аст, ки дар марҳилаи муайян «гардиш ва баргашт» руҳ медиҳад – яъне хонандагон аз истифодаи захираи донише, ки ҳангоми кор бо як салоҳият ба даст овардаанд, салоҳияти навбатиро меомӯзанд. Дар натиҷа раванди таълим на танҳо самараноктар мегардад, балки вақт сарфа мегардад.

Намунаи кор бо ташаккули салоҳиятҳои забони дар роҳнамои омӯзгор оварда шудааст. Барои ба даст овардани салоҳият дар ҳалли ин ё он масъалаи пешниҳодшаванда хонандагон бо мушкили рӯ ба рӯ мешаванд, бо мушкили кор мекунанд, мисолҳоро такрор ба такрор муқоиса мекунанд, онҳоро месанҷанд.

Барои мисол, як мавзӯро аз ташаккули салоҳияти забони бо шумо дида мебароем:

ИМЛОИ САДОНОКҲОИ «У» ВА «Ӯ»

Салоҳиятҳо:

- инъикоси нутқи шифоҳӣ ҳангоми мувофиқат накардани талаффуз ва навишти ҳарфи «у»-и кӯтоҳ ва дароз.

- дониستاني низоми фонетикии забони тоҷикӣ дар сатҳи ҷудо кардани фонемаҳои садонок, ҳамсадо, имлои онҳо, пойгоҳи талаффузи забони тоҷикӣ, сохти ҳиҷои тоҷикӣ.

Мақсади дарс. Хонандагон бояд:

- дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ овозу ҳарфҳои «у» ва «ӯ»-ро шинохта тавонанд;
- аз рӯйи меъёрҳои муайяншуда калимаҳои “у” ва “ӯ”-дорро дарёфт карда тавонанд;
- шиносномаи “у” ва “ӯ”-ро такмил диҳанд.

Маводи таълим: китоби дарсӣ, varaқаҳои таълим, матн

Равиши дарс:

1.Ташкили дарс.

- Риояи одоби салом, ҳисобгирии давомот.

2.Пурсиши вазифаи хонагӣ. Бахшида ба рӯзи забони давлатӣ ба устодатон табрикнома нависед, дар зер иотбарсарҳо хат кашед.

Саволҳо.

3.Баёни мавзӯи нав.

Имлои шунавоӣ. Зарбулмасалу мақолҳоро (Машқи 59) муаллим бе риояи дурусти оҳанги онҳо қироат мекунад, хонандагон менависанд ва супоришҳои зеринро иҷро мекунанд:

- ҷадвали дар зер омадаро ба дафтартон кашед;
- матнро гӯш карда, ба дафтартон нависед;
- машқи 59-ро аз китоби дарсӣ хонда, дар зери ғалатҳо як хатти рост кашед;
- ғалатҳои ёфтаатонро дар нақша нависед;
- имло ва талаффузи калимаҳои «у» ва «ӯ»-дорро шарҳ диҳед.

Ҷадвал:

	<i>нодуруст</i>	<i>дуруст</i>
1.		

2.		
3.		

Кори инфиродӣ.

Супориш:

- аз калимаҳои ҷамъовардашуда дар нақша ворид карда, бо аломати + ишора кунед:

Т/р	калима	кӯтоҳу норавшан	равшану кашидатар
1.	кӯтоҳ		+
2.	Шухрат	+	
3.	дӯст		
4.	нур		

Кори гурӯҳӣ.

Хонандагонро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед, супоришҳои дар ҷадвал бударо пешакӣ дар коғаз навишта ба гурӯҳҳо тақсим кунед ва чунин супориш диҳед:

- ҷумлаҳоро хонед;
- аз дохили ҷумлаҳо калимаҳои ҳарфҳои «у»-и кӯтоҳ ва дароз («ӯ») -дорро, ки байни онҳо фарқ ва умумият мушоҳида мешаванд, ёбед.

Гурӯҳи 1	1. Бо корд себро бур. 2. Салим бо бӯр дар тахтаи синф расми гурбаро кашид
Гурӯҳи 2	3. Мо дар боғ гул шинондем. 4. Ӯ бачаи гӯл барин гап мезад.
Гурӯҳи 3	5. Нархи ин китоб 5 сӯм аст. 6. Суми аспро наъл кардан
Гурӯҳи 4	7. Заррина аз апааш 1 сол хурд аст. 8. Заррина себи сурхро хӯрд.

Дар тахтаи синф ҷадвалро кашид аз гурӯҳҳо хоҳиш кунед, ки мувофиқи сутунҳои он супоришро иҷро кунанд:

Калима	Фарқи имло	Фарқи мазмун
бур – бӯр		

Муаррифии кори гурӯҳҳо ва ҷамъбасти омӯзгор.

Кори дунафара. Омӯзгор дар тахтаи синф калимаҳои зеринро менависад ва дар зери калимаҳо ҷадвали дар поён овардашударо мекашад. Аз хонандагон хоҳиш

мекунад, ки истифодаи дуруст ва нодурусти садоноки “ӯ”-ро дар ҷадвал гузоранд. Ин супоришро хонандагон дунафарӣ иҷро мекунанд:

Калимаҳо: *кӯҳ, дӯст, шӯъба, хомӯш, мӯҳтарам, ҳанӯз, ҷӯроб, рӯҳбахш, арӯс, кӯзагар, рӯз, рӯҳ, танӯр, айбҷӯй, мӯғтабар, фирӯз, гесӯ, дилсӯз, лӯхтак, накӯкор, рӯҳафзо, ҷӯб, ҷӯҷа, нӯш, нӯҳ.*

т/р	бамаврид аст	нодуруст аст
1	<i>рӯҳ</i>	<i>гесӯ</i>
2		
3		
4		

Муаррифии корҳои хонандагон ва ҷамъбасти омӯзгор.

Шарҳ барои омӯзгор: вобаста ба қобилияти синф, агар супоришҳо аз ҷониби хонандагон зудтар иҷро шаванд, дар асоси машқҳои китоби дарсӣ фаъолиятро идома додан мумкин аст. Дар сурати нисбатан сустрар иҷро шудани супоришҳо дар ин ҷо дарсро ҷамъбаст намудан мумкин аст.

Таҳияи шиносномаи ҳарфи у ва ӯ

Овоз ва ҳарф	Аломат (савол)	Моҳияти аломат (ҷавоб)
У	Садоноки кӯтоҳ	Дар аввал, мобайн ва охири калима меояд
ӯ	Садоноки дароз	Дар аввали калимаҳои иқтибосӣ; Пеш аз ҳамсадоҳои ҳ ва ъ намеояд; Дар калимаҳои рӯҳ, мавзӯъ навишта мешавад.

3. Ҷамъбаст ва арзёбӣ.

4. Вазифаи хонагӣ. Иҷрои машқи 64. Табрикномае нависед, ки дар калимаҳои он овозҳои у ва ӯ зиёд истифода шуда бошанд. Ба мисли *муборак, зодрӯз, тухфа, обрӯмандӣ, рӯзгор, муаттар* ва ғ.

Дар дарси мазкур марҳалаҳои якум ва дуҷуми салоҳияти донишҷӯ имлои садонокҳои “у” ва “ӯ” оварда шудаанд, марҳалаҳои сеюм ва чорум дар синфҳои болоӣ (синфи 6, 10, 11) ба даст оварда мешаванд. Дар марҳалаи якум ва дуҷум,

хонандагон бо мушкилот кор мекунад, калимаҳои зиёдро муқоиса мекунад. Сипас, шиносномаи имлои садонокҳои “у” ва “ӯ” таҳия карда мешавад.

Дар ташаккули салоҳиятҳои забони таваҷҷуҳи асосӣ бояд ба масъалаҳои асосии имло равона карда шавад. Дар дарсҳои грамматикӣ бошад, бояд аввал хонандагон бо мушкилот кор кунанд, сипас қоида бароварда шавад. Масалан, агар мавзӯи “Исм” бошад (намунаи дарсҳо оид ба исм дар роҳнамо оварда шудааст), тавассути машқҳо аз китоби дарсӣ ва замима супоришҳо иҷро карда мешаванд, сипас омӯзгор намунаи нопурраи қоидаро пешниҳод мекунад, хонандагон дар асоси машқҳои иҷрошуда қоидаро пурра мекунад. Дар ҳамаи марҳалаҳо муҳим аст, ки хонандагон барои ҳалли проблема равона карда шаванд, омӯзгор пешакӣ хулоса набарорад, хонандагон дар натиҷаи супоришҳои амалии пай дар пай ба хулоса омада тавонанд, алоқамандии мавзӯи баррасишавандаро бо ҳаёт дида тавонанд, зарурати омӯзиши мавзӯро дарк кунанд.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- нуктаҳои асосиро дар таълими забони тоҷикӣ ҳудо мекунад;
- дар таълими забони тоҷикӣ малакаҳои муҳимтаринро номбар мекунад ва шарҳ медиҳад;
- муҳим будани проблемагузориро дар дарс дарк мекунад;
- марҳала ба марҳала ташаккул ёфтани салоҳиятҳои хонандагонро сарфаҳм менамояд;

1.6. Салоҳиятҳои иртиботӣ (коммуникативӣ) ва марҳалаҳои ташаккули онҳо

Супориш:

1. Биёед, ба муносибати зодрӯзи ҳамсинфамон табрикнома менависем. Интихобан 3-4 табрикномаро мешунвем. Кадом табрикнома қолиб буд, кадомаш норасоӣ дошт, чаро? Муҳокима мекунем.
2. Дар муоширати ҳамарӯза шумо кадом мушкilotи соҳибзабонро мушоҳида кардаед?
3. Бо матн шинос шавед. Марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳои иртиботиро шарҳ диҳед.
4. Яке аз жанрҳои нутқро интихоб намуда, аз рӯйи онҳо силсилаи дарсҳоро таҳия кунед. Корро дар гурӯҳҳои хурд анҷом диҳед. Гузориш омода созед.

Салоҳиятҳои иртибот ба ташаккули қобилияти корбурди забон дар муошират нигаронида шудаанд. Дар ин самт хонандагон малакаву маҳорат ва қобилияти худро дар самти муошират, истифодаи забон дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, муоширати расмии коргузори ва ниҳоят илмӣ низ ташаккул медиҳанд. Дар ин ҷо асосан

жанрҳои нутқ таълим дода мешаванд. Дар барномаи таълим маълумот дар бораи жанрҳои нутқ оварда шудааст, ки шумо метавонед муфассалтар бо ин мафҳум шинос шавед.

Мантиқан салоҳиятҳои иртиботӣ мисли салоҳиятҳои забонӣ ташаккул дода мешаванд. Дар ин ҷо низ хонанда бояд бо проблема рӯ ба рӯ карда шавад, ӯ дарк кунад, ки зарурат барои омӯзиши жанри таълимдодашаванда ҷой дорад ва дар истифодаи ин жанр ҳудаш мушкил дорад. Лозим аст, ки хонандагон бо намунаҳои зиёди матнҳо доир ба жанри омӯхташаванда кор кунанд ва махсусиятҳои гуногуни онҳоро ошкор намоянд.

Салоҳияти иртиботӣ ба маънои том чун салоҳияти мубодилаи матнҳо фаҳмида мешавад. Он чор салоҳияти асосии зеринро дар бар мегирад:

- дарки матнҳо;
- баҳодиҳӣ ба матнҳо;
- тағйир додани матнҳо;
- таҳия (эҷод)-и матнҳо.

Барои осон шудани кор салоҳиятҳои дарк ва таҳияи (эҷоди) матн ба ду гурӯҳ: дарку таҳияи (эҷоди) матнҳои шифоҳӣ ва дарку таҳияи (эҷоди) матнҳои хаттӣ ҷудо карда шудааст.

Кор бо салоҳиятҳои забонӣ нисбат ба кор бо салоҳиятҳои иртиботӣ осонтар аст, бо вучуди он ки ҳаракати хонандагон аз рӯйи марҳилаҳо, ки баробар ҳам нест, вале бештар ё камтар дар як сатҳ сураат мегирад. Кор бо салоҳиятҳои иртиботӣ бошад, бисёрзина аст.

Ҳамин тавр, кор дар марҳилаи ибтидоӣ ва яқум амалан кор бо салоҳиятҳои забонӣ баробару якнавохтанд. Ба хонандагон пешниҳод карда мешавад, ки супоришро иҷро намоянд. Онҳо душвориро дарк намуда, дар асоси он мақсади таълимро муайян месозанд. Баъдан раванди таҷриба андӯхтан идома меёбад. Хонандагон тадричан ба ҳамаи он чизҳое, ки барои таҳия кардани фарзия зарур мешаванд, аҳамият медиҳанд.

Бо вучуди ин хусусиятҳое, ки дар асоси стратегияи дарк ё таҳия (эҷод)-и матн (масалан, мақсади муаллиф, алоқа бо дигар матнҳо, матни асосӣ ва ғайра) қарор доранд, нисбат ба хусусиятҳое, ки дар асоси қоидаҳои забонӣ таҳия шудаанд, хеле душвортаранд.

Бинобар ин баъди иҷрои қадами 1, корро бояд бо самтҳои яке аз зерсалоҳиятҳо (масалан, мақсади муаллиф) ва ташаккули он ба воситаи дарк, баҳодиҳӣ, тағйир додан ва таҳияи (эҷоди) матн баробар оғоз кард. Марҳилаҳои кор бо зерсалоҳиятҳо мувофиқ хоҳанд шуд, яъне хонандагон аз дарки масъалаҳо ва муқаррар кардани вазифаи таълим бо истифодаи беихтиёрон (автоматӣ) пеш мераванд.

Ҳамчунин фаҳмидан муҳим аст, ки натиҷаи таълим дар ҳар як марҳилае, ки дар зер номбар шудааст, тамоми номгӯи пурраро фаро намегирад. Омӯзгор метавонад, ки вобаста ба мақсади мушаххас ва сатҳи синф ҳамеша ба номгӯи зерсалоҳиятҳо иловаҳо ворид карда, онро такмил диҳад. Вале муҳим аст, ки мантиқи пайдарпайии зерсалоҳиятҳоро риоя намояд. Натиҷаи таълим дар ҳар як марҳала бояд бо мақсад ва унвони марҳила мувофиқат кунад.

Вақте ки суҳан дар бораи жанрҳои гуногун меравад, байни натиҷаҳои таълим метавонад фарқи муайяне вучуд дошта бошад. Масалан, ҳангоми тасвири афсона суҳан дар бораи махсусияти мафҳумҳо, мисли «муаллиф», «ҷойи ҳодиса», «қаҳрамон», «пайдарпайии амал» ва ғ. меравад. Вақте ки суҳан дар бораи матн жанри комилан дигар меравад (масалан, дастурамал, ариза, ҳисобот), бештар ин махсусияти мафҳумҳо муҳим буда наметавонанд.

Ҳамчунин фаҳмидан муҳим аст, ки ташаккули салоҳият раванди нобаробар аст. Дар раванди пешравии хонанда набояд интизор шуд, ки ӯ дар як марҳила ба ҳамаи натиҷаҳо ноил мегардад.

Ҳаминро фаҳмидан муҳим аст, ки фарогирии салоҳият вақти тӯлониро мегирад. Хонандагон бояд ба ғалат роҳ диҳанд, чизи нодурустро бинанд, ғалат кунанд ва дар асоси ғалати худ омӯзанд (Шояд: агар хонандагон ғалат содир карданд, ҳеч боке нест, онҳо бояд инро фаҳманд ва ислоҳ кардани ғалатро омӯзанд). Вазифаи омӯзгор шарҳ додани ғалат ва таъкиди шакли дурусташ набуда, балки раванди таълимро бояд тавре ба роҳ монад, ки хонандагон тавонанд аз рӯи марҳалаи азхудкунии салоҳиятҳо ба пеш ҳаракат кунанд.

Дар байни салоҳиятҳои гуногуни иртиботӣ ноҳамвориҳои бисёре вучуд доранд. Махсусан, дар марҳилаҳои ибтидоии ташаккули салоҳият амалан дар байни дарки матн ва баҳодихӣ ба матн фарқе нест, ҳамчунин дар байни тағйирдиҳӣ ва таҳияи (эҷоди) матн.

Ин ба муаллим имконият медиҳад, ки равандро маҳдуд (ихтисор) кунад ва баъзе лаҳзаҳоро баробар (мутаवзӣ) баррасӣ намояд. Ҳамин тариқ, агар хонандагон масъаларо дарк ва қабул намоянд, масалан, таҳияи (эҷоди) матнҳои хаттӣ ва минбаъд ташкили захираи матнҳои жанри муайян, ки барои ошкор ва равшан сохтани мушаххасоти матнҳо лозим аст, метавонанд захираи ҷамъкардаи худро ҳангоми омӯзиши салоҳиятҳои дарк, баҳодихӣ ва тағйир додани матнҳо истифода баранд.

Салоҳиятҳои иртиботӣ нисбат ба салоҳиятҳои забонӣ мураккабтаранд. Аз ин рӯ онҳо дар якҷоягӣ бо тарзҳои гуногуни баррасӣ пешниҳод карда мешаванд.

- Аз робитаи матн: дарк (ва баҳодихӣ)-и матн нисбат ба имконияти тағйирдиҳӣ (таҳрир) ва ё таҳияи матн осонтар аст. Дарк-баҳодихӣ-тағйирдиҳӣ ва таҳия.

- Аз рӯйи навъҳои матн: матни кӯтоҳ – миёна – калон, аз нигоҳи истифодаи луғат, грамматика, услуб ва жанрҳо душвортар аст.

- Аз рӯйи жанрҳои матн.

- Аз рӯйи дараҷаи робита бо матнҳои дигар: амалан омодагии хонандаро талаб намекунад. Робитаи байниматнии зиёд дорад ва аз қабулқунандаи матн мавқеи фаъолро талаб менамояд.

- Аз рӯйи навъҳои супориш: миқдори салоҳиятҳое, ки барои иҷрои супориш заруранд, мавҷуд аст. Масалан, таҳрир ё аз шакли мавҷуда ба шакли дигар баргардонидани матн (матн ба шакли филм баргардонида мешавад). Ин навъи фаъолият водор месозад, ки маҷмӯи салоҳиятҳо истифода шаванд.

- Аз рӯйи марҳилаҳои ташаккули салоҳиятҳо.

Навъҳои матн:

Одатан матнҳо аз рӯйи навъ ба тасвири, хабарӣ, муҳокимавӣ ё тасвири ашё ва тасвири муносибати муаллиф ҷудо мешаванд. Бо назардошти он ки дар ҳаёти воқеӣ бештар аз матнҳои омехта истифода мешаванд, дар таълими забон набояд матнҳои тасодуф ба нақша гирифта шавад.

Жанри матнҳо (барои кор дар дарсҳои забони тоҷикӣ):

Ташаккули салоҳият тавассути матнҳои жанрҳояшон гуногун ба роҳ монда мешавад. Дар барнома омӯзгор нишон медиҳад, ки ба воситаи кадом жанр ӯ ин ё он салоҳиятро дар кадом вақт инкишоф медиҳад.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- салоҳиятҳои иртиботиро дар таълими забони тоҷикӣ шарҳ медиҳад;
- марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳои иртиботиро мефаҳмад, онҳоро аз ҳам фарқ мекунад;
- унсурҳои иловагиро дар ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ фарқ мекунад, моҳияти онҳоро дар ташаккули салоҳияти иртиботӣ асоснок мекунад;
- барои ташаккули салоҳияти иртиботӣ силсилаи дарсҳоро таҳия карда метавонад.

II. Асосҳои назариявӣ, методии таълими салоҳиятнокӣ дар омӯзиши фанни забони тоҷикӣ

2.1. Асосҳои назариявии таълими салоҳиятнокӣ

Супориш:

1. Салоҳиятнокиро чӣ гуна фаҳмидед?
2. Ба андешаи шумо дар таълими анъанавӣ унсурҳои таълими салоҳиятноки ҷой доштанд? Дар кадом мавридҳо?
3. Матнро хонед, мулоҳизаҳои худро баён намоед.

Таърихи муносибати босалоҳият дар таълим ба низоми дарсӣ–синфӣи Я.А. Коменский рафта мерасад. Баъдан дар ибтидои асри ХХ то солҳои панҷоҳум равияҳои гуногун буданд, ки ҷавҳарашонро алоқамандии таълим ба ҳаёт ташкил менамуд.¹⁰ Имрӯзҳо муҳаққиқон (махсусан русҳо) ташаккули таълими салоҳиятнокиро ба чанд давра ҷудо мекунанд. Давраи аввали он солҳои 1960-1970, давраи дуюм аз солҳои 1970 то 1990 ва давраи сеюм аз солҳои 1990 то ба имрӯзро дар бар мегирад.

Ба гуфтаи Зимняя, бори аввал ба таври мушаххас истилоҳи салоҳиятнокиро Н. Хомский дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ истифода кардааст. Дар ин давра мафҳум танҳо дар атрофи салоҳият ва босалоҳиятӣ маҳдуд шуда, дар омӯзиши забон ва салоҳиятҳои забонӣ аз ҷониби муҳаққиқи дигари амрикоӣ Хаймс истилоҳи “салоҳияти иртиботӣ” (иртиботӣ) истифода карда мешавад. Бояд гуфт, ки пешниҳоди Н. Хомский бевосита ба масъалаи таълим не, балки ба ҷанбаҳои раваншиносӣ ва фалсафии азхудкунии забон аз ҷониби шахс дахл дошт.

Ба ҳамин тариқ, таҳсилоти ба таълими салоҳиятноки асосёфта дар солҳои ҳафтодуми садаи бист дар Амрико ташаккул ёфт ва бунёдгузориаш Н. Хомский буд, ки назарашро, чунон ки зикр шуд, дар мавриди омӯзиши забон соли 1965 баён намуда буд.

Маҳз дар ҳамин давра, ки марҳалаи ташаккули таълими салоҳиятноки шуморида мешавад, фарқи байни мафҳумҳои “салоҳият” ва “салоҳиятноки” гузошта шуд. Мафҳумҳои илмӣ “салоҳият”, “салоҳиятноки” мушаххас карда шуданд. Дар омӯзиши забонҳо истилоҳи “салоҳияти иртиботӣ” истифода карда шуд, ки он бори нахуст аз ҷониби олими амрикоӣ Д. Хаймс ба кор бурда шуда буд.

Марҳалаи дуюмро солҳои 1970-1990 ташкил медиҳанд. Дар ин давра истифодаи мафҳумҳои салоҳият–салоҳиятноки дар назария ва амалияи забонмӯзӣ (ҳам забони модарӣ ва ҳам забони хориҷӣ), ҳамчунин дар маҳорати идоракунии, роҳбарӣ, менечмент, омӯзиши муошират истифода мешавад, мундариҷаи мафҳуми “салоҳияти иҷтимоӣ” коркард карда мешаванд. Дар

¹⁰Дар ин бора ниг. ба: Сафин Д., Мусина Р., Мухторӣ Қ., Қурбонов С. ва диг. Усулҳои таълими интерактивӣ. Дастури методӣ барои омӯзгорон.- Душанбе, 2007.- 367 с.

тадқиқоти Ч. Равен “Салоҳият дар ҷомеаи муосир”¹¹ (соли 1984, Англия) мафҳуми “салоҳиятнокӣ” муфассал шарҳ дода мешавад. Дар ин тадқиқот Равен силсилаи зиёди салоҳиятхоро номбар мекунад, ки қисми зиёди онҳо ба ҳамдигар вобастагии бевосита надоранд, қисме агар ба салоҳиятҳои маърифатӣ вобастагӣ дошта бошанд, қисми дигарашон кайфиятӣ (эмотсионалӣ) ба шумор мераванд, ки метавонанд якдигарро чун ҷузъи таркибии рафтори самарабахш иваз кунанд (Албатта, кас пеш аз шинос шудан бо номгӯи баъзе салоҳиятҳо метавонад ба шубҳа афтад, ки чӣ гуна салоҳиятҳо хусусияти эмотсионалӣ дошта метавонанд). Дар баробари ин Ч. Равен навъҳои салоҳиятхоро номбар карда онҳоро шарҳ медиҳад. Муҳаққиқи рус Зимняя дар як мақолааш бо номи “Салоҳиятҳои асосӣ – таснифи (парадигмаи) нави натиҷаи таҳсилот” (Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования (сомонаи интернетӣ)) мухтасаран ин салоҳиятхоро зикр мекунад, ки овардани онҳоро мо низ хеле муҳим мешуморем, зеро дар тарбияи шахсияти хонанда ба инобат гирифтани онҳо муҳим аст:

1. Тамоюли дурусти фаҳмиши арзишҳо ва супоришҳо дар нисбати ҳадафи мушаххас;
2. Тамоюли идоракунии фаъолияти худ;
3. Истифода кардани эмотсия дар ҷараёни фаъолият;
4. Омодагӣ ва қобилиятнокӣ барои худомӯзӣ;
5. Ҷустуҷӯ ва истифодаи робитаи мутақобил;
6. Боварӣ ба худ;
7. Худро назорат карда тавоништан;
8. Мутобиқшавӣ: набудани эҳсоси нотавонӣ;
9. Ояндабин будан: барои абстраксиякунӣ одат кардан;
10. Таваҷҷуҳ кардан ба проблемаҳое, ки бо ҳадафҳои пешгузошта алоқамандӣ доранд;
11. Мустақилияти фикр, мустақил будан;
12. Тафаккури интиқодӣ;
13. Омодагӣ ба ҳалли масъалаҳои мушкил;
14. Омодагӣ барои кор бо масъалаҳои баҳснок ва ташвишовар;
15. Таҳқиқи муҳити атроф барои ошкор кардани имкониятҳо ва захираҳои он (ҳам захираҳои инсонӣ ва ҳам моддӣ);
16. Омодагӣ барои таъя намудан ба арзёбиҳои субъективӣ ва ҷиддӣ таваккал кардан;
17. Фаталист набудан (фаталист - тақдирпараст, фатализм - тақдирпарастӣ, ҷараёни диние, ки ҳама чизро дар қисмати инсон аз тақдир медонад ва иродаи

---

¹¹ Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. -М., 2002. (англ. 1984).

инсонро дар дигаргунсозии зиндагии ояндааш беҳуда меҳисобад–шарҳ аз мо М.Қ.);

18. Омода будан ба истифодаи ақидаҳои нав ва навгониҳо барои расидан ба мақсад;

19. Дониستاني истифодаи мақсадноки навгониҳо;

20. Бовар ба муносибати хайрхоҳонаи ҷомеа ба навгониҳо;

21. Устуворӣ;

22. Истифодаи захираҳо;

23. Боварӣ;

24. Муносибат ба қоидаҳо ҳамчун ба роҳнамоҳои натиҷаи дилхоҳи рафтор;

25. Қобилияти қабули қарор;

26. Масъулияти шахсӣ;

27. Қобилияти якҷоя кор карда тавоништан барои расидан ба мақсад;

28. Қобилияти дигаронро ба ҳамкорӣ ва расидан ба мақсад ҷалб карда тавоништан;

29. Қобилияти шунидани дигарон ва ба инобат гирифтани суҳанони онҳо;

30. Кӯшиш барои баҳодиҳии субъективӣ ба қобилияти ҳамкорон;

31. Омодагӣ барои иҷоза додан ба мустақилияти дигарон дар ҳалли масъалаҳо;

32. Қобилияти ҳалли ихтилофҳо ва паст кардани онҳо;

33. Қобилияти фаъолияти пурсамар ҳамчун зердаст;

34. Таҳаммулпазирӣ ба тарзи зиндагии гуногуни атрофиён;

35. Фаҳмиши сиёсии гуногунандешӣ;

36. Омодагӣ барои банақшагирии корҳои ташкилӣ ва ҷамъиятӣ.

Дар салоҳиятҳои зикргардида ба салоҳиятҳои “омодагӣ”, “қобилият”, ҳолатҳои психологӣ “масъулият”, “бовар” бештар ба кор бурда мешаванд. Олимони имрӯза на танҳо миқдори салоҳиятҳои зикргардида, инчунин роҳҳои тарбияи хонандагонро барои соҳиб шудан ба чунин салоҳиятҳо меомӯзанд, яъне ҷӣ бояд кард, ки натиҷаи таълим барои чунин салоҳиятҳоро соҳиб шудани хонандагон оварда расонад.

Ба замми ин, муҳаққиқон барои навъҳои гуногуни фаъолият салоҳиятҳои гуногунро зарур мешуморанд. Масалан, Шӯрои Аврупо барои салоҳиятҳои забонӣ чунин навъҳоро ҷудо мекунад: стратегӣ, иҷтимоӣ, сотсиолингвистӣ, забонӣ ва таълимӣ. Соли 1990 дар Россия китоби муҳаққиқ Н.В. Кузмина “Шахсияти касбии омӯзгор ва устои таълими истеҳсолӣ” ба таъб расид, ки дар ин ҷо салоҳият ҳамчун сифати шахс баррасӣ мегардад. Ин муҳаққиқ 5 навъи салоҳиятҳоро ҷудо мекунад. Дар баробари ин тадқиқоти Л.А. Петровскийро низ ном бурдан мумкин аст, ки дар он ба ташаккули салоҳиятҳо тавачҷуҳ карда мешавад.¹²

¹²Петровская Л.А. Компетентность в общении. М., 1989.

Марҳалаи сеюми ташаккули тадқиқотҳо дар бораи салоҳиятноки ба солҳои навадум рост меояд. Дар ин давра дар муҳити илмии Россия тадқиқотҳои А.К. Маркова, Л.М. Митина дар тақвияти таҳқиқотҳои Л.А. Петровский ба вучуд омад, ки ҷавҳари моҳияти тадқиқоти давраи сеюмро нисбат ба салоҳиятноки ташкил медиҳанд. Дар тадқиқоти ин давраина салоҳиятноки ба таври гуногун шарҳ дода мешавад, махсусан чун муродифи касбият, аммо ҳамчун яке аз ҷузъҳои таркибии он. Дар ин самт саҳми олимони Н.В. Кузмина, Л.А. Петровской, А.К. Маркова, Л.М. Митина, Л.П. Алексеева, Н.С. Шаблигина ва дигарон калон аст.

Ҳамчунин дар ин давра таваҷҷуҳи Шӯрои Аврупо ва ЮНЕСКО ба ин масъала бештар гардид. Дар маърузаи комиссияи байналмилалии таҳсилот барои асри бисту як “Таҳсилот: ганҷинаи нақд” Жак Делор чор сутуни асосии салоҳиятхоро пешниҳод намуд, ки бунёди маорифро ташкил медиҳанд: омӯхтани маърифатомӯзӣ, омӯхтани амалқард, омӯхтани якҷоя зистан, омӯхтани зистан¹³.

Дар ҳамон давра дар Шӯрои Аврупо суҳан бештар дар бораи салоҳиятҳои асосӣ (калидӣ) меравад, яъне ҷавонони аврупоӣ кадом салоҳиятҳои асосиро бояд соҳиб бошанд. Бинобар он баҳсҳо дар атрофи чӣ будани ҳуди салоҳиятҳо идома доранд. Ва яке аз муҳаққиқони асосии салоҳиятҳо Г. Халаж таъкид мекунад, ки салоҳиятҳо бояд ба талаботе, ки Аврупо дар назди ҷамъият мегузорад, мувофиқ бошанд.

Аз оғози асри бисту як дар Россия низ масъалаи модернизатсияи маориф ба миён гузошта мешавад ва дар “Стратегияи модернизатсияи таҳсилоти умумӣ”¹⁴ силсилаи салоҳиятҳои калидӣ (асосӣ) ба тариқи зайл оварда мешаванд:

- салоҳиятҳо дар фаъолияти маърифатии мустақилона;
- салоҳиятҳо дар соҳаи фаъолияти шахрвандӣ-ҷамъиятӣ (ичрои вазифаҳои шахрвандӣ);
- салоҳиятҳо дар соҳаи иҷтимоӣ-меҳнатӣ;
- салоҳиятноки дар самти маишӣ (тандурустӣ, маишати оилавӣ ва ғ.);
- салоҳиятноки дар соҳаи фаъолияти фарҳангӣ-хизматрасонӣ (ғанисозии фарҳангӣ ва рӯҳонии шахс, истифодаи вақтҳои холи).

Ба ин тариқ, масъалаи ба кадом салоҳиятҳо доро будани шахс ҳанӯз ҳам мавриди баҳси олимону мутахассисони соҳа боқӣ мемонад. Аз ҷониби дигар, дар мавриди салоҳиятноки то андозае фаҳмиш миёни муҳаққиқони аврупоӣ ва фазои пасошӯравӣ аз ҳам фарқ мекунад. Агар дар фаҳмиши аврупоӣ бештар ба амалияи таълим таваҷҷуҳ карда шавад, дар фаҳмиши русӣ ва кишварҳои пасошӯравӣ салоҳиятноки дар азхудкунии назария низ ба инобат гирифта мешавад. Масалан, дар омӯзиши забон аврупоиён ба ин назаранд, ки таваҷҷуҳи асосӣ ба истифодаи

¹³Делор Ж. Образование: сокровитное сокровище. UNESCO,1996.

¹⁴ Стратегия модернизации содержания общего образования. Материалы для разработки документов по обновлению общего образования, М., 2001.

забон дар муошират ва вазъиятҳои гуногун дода шавад, дар фаҳмиши русӣ донишҷӯи қоидаҳои грамматикӣ низ аз салоҳиятҳои хонанда шуморида мешавад. Аммо дар ин маврид ба хонанда набояд қоидаи тайёр пешниҳод карда шавад, балки хонанда амалан фаъолият намуда, машқҳои зиёдро иҷро карда, супоришҳои амалӣ ва проблемавиро ҳал карда ба талаботи низоми омӯзиш риоя намояд. Хонандагон қоидаҳо бо ёрии муаллим худашон таҳия мекунанд, сипас, бо китоби дарсӣ муқоиса менамоянд. Ин тарзи муносибат талаб мекунад, ки ба омӯзиши як мавзӯ вақти зиёд ҷудо карда шавад.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- сарчашмаҳои пайдоиши салоҳиятнокиро шарҳ медиҳад;
- таърихи ташаккули таълими салоҳиятнокиро медонад;
- талаботи асосиро ба таълими салоҳиятнокӣ шарҳ медиҳад.

2.2. Технологияҳои педагогӣ ва таълими салоҳиятнокӣ

Супориш:

- 1. Дар гурӯҳҳои хурд яктоӣ дарси намунавӣ аз фанни забони тоҷикӣ таҳия кунед.*
- 2. Самараи методи дар дарс истифодашавандаро шарҳ дода, муаррифӣ намоед.*
- 3. Матнро хонед. Ба фарқи мафҳуми метод ва технология тавачҷуҳ кунед. Онҳоро шарҳ диҳед.*
- 4. Усулҳои овардашударо хонед. Ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, бо яке аз усулҳои овардашуда дарси намунавӣ омода созед. Натиҷаи онро муаррифӣ кунед.*

Фаъолият ва таҷрибаи амалии таълимии (маърифатии) хонанда маҳаки асосии муносибати салоҳиятнок ба таълим мебошад. Ин омил шаклҳои нави таълиму омӯзиш ва истифодаи технологияҳои нави педагогиро талаб мекунад. Фаъолияти амалии таълимӣ тақозо мекунад, ки хонанда проблемаи асосии таълимиро дарк кунад, барои ҳалли проблемаи таълим мақсад гузорад, роҳу воситаҳои гуногунро барои ҳалли масъала ба нақша гирад, бо роҳбаладии омӯзгор ё мустақилона проблемаи таълимиро ҳал кунад, раванд ва натиҷаи корашро мушоҳида ва арзёбӣ кунад ва барои такмил ёфтани донишу малакаи азхудкардааш масъулият ба душ гирад. Яъне, фаъолияти хонанда дар раванди таълим асос ҳисобида мешавад.

Таҷрибаи амалии таълимӣ аз субъектҳои раванди таълим (омӯзгор ва хонанда) талаб мекунад, ки малакаи навро тавассути машқи зиёд то дараҷаи таҷриба (салоҳият) расонанд.

Ҳар як фаъолияти таълимии боло иҷрои амалҳои мушаххаси хонандаро талаб мекунад, ки аксари он амалҳо хусусияти таҳқиқотӣ доранд. Дар чадвали поён барои фаъолиятҳои таълим намунаҳои амалҳо пешниҳод карда мешаванд. Ин барои интихоби технологияи педагогии мувофиқ имкон медиҳад.

Пеш аз интихоби технологияи мувофиқ барои татбиқи муносибати салоҳиятноки ба таълим, моҳияти технологияи педагогиро пурра баррасӣ кардан зарур аст.

Технологикунони омӯзиш яке аз самтҳои илми педагогика буда, қонуният, усул, восита ва роҳҳои самараноки ноилшавӣ ба ҳадафи таълимиро тавассути ба роҳ мондани муносибати технологӣ дар раванди таълим ва инкишофи маърифатии хонандагонро кашф ва таҳқиқ мекунад.

«Технология» калимаи юнонӣ буда, аз калимаҳои *techné* – «санъат», «маҳорат»; *logos* – «илм» гирифта шудааст. Маънояш «илми санъат, маҳорат» аст. Дар адабиёти педагогӣ мафҳумҳои «технологияи педагогӣ», «технологияи таълим», «технологияи омӯзиш» вомерӯанд. Онҳо ба мисли мафҳумҳои педагогика, таълим ва омӯзиш ба ҳам тавъаманд. Вобаста ба чараёни таълиму тарбия мафҳуми «технология»-ро ҳамчун санъати тадрис, таълим маънидод кардан мумкин аст. Бисёр луғатҳои дузабона низ «технология»-ро ҳамчун маҷмӯи роҳу равишҳо барои санъаткорона, моҳирона иҷро кардани коре шарҳ медиҳанд.

Методи таълим (аз юн. *methodos* – роҳ, тарз, тариқ), ба низомоварии фаъолияти омӯзгор ва хонандагон аст, ки барои ноилгардидан ба мақсади гузошташудаи омӯзиш равона шудааст. Метод – маркази раванди таълим аст. Нақши он дар системаи «мақсад – мазмун – методҳо – шаклҳо – воситаҳои омӯзиш» муайян мебошад.

Дар китобҳои дарсии педагогика методҳои таълим асосан бо назардошти фаъолияти муаллиму талабагон шарҳ дода мешавад. Чунончи, таърифи С. П. Баранов: «Методи таълим роҳи идроки назариявӣ, фаъолияти амалии муаллим ва талабагон аст, ки ба иҷрои вазифаҳои таҳсил нигаронида шудааст». Таърифи А. К. Громсева: «Методҳои таълим – тарзҳои фаъолияти якҷояи муаллиму талабагон мебошанд, ки барои ҳалли вазифаҳои таълим равона карда шудаанд» .

Пас методҳои таълимро метавон чунин таъриф дод: Методҳои таълим гуфта роҳ, тарз ва воситаҳои самарабахши фаъолияти омӯзандагии омӯзгору хонандагон нисбати инкишофи қобилияти фардии хонандагон, доираи назар ва дар онҳо ҳосил кунонидани дониш, маҳорат ва малакаҳо фаҳмида мешавад.

Усулҳои таълим. Методҳои омӯзишро бидуни усулҳои дохилии он тасаввур кардан мумкин нест. Пас усулҳои таълим чист? Усулҳои таълим – ҷузъиёти метод, амалиёти алоҳидаи тафаккур, лаҳзаҳои таркибии раванди азхудкунии донишҳо, ташаккул додани маҳорату малакаҳо мебошад. Усул вазифаи мустақили таълимӣ надорад, вале ба вазифаи гузоштаи ин ё он метод итоат мекунад, барои ба мақсад

ноилшавии метод мадад мерасонад. Масалан, методи машқ, ки асосан вазифаи ташаккул додани маҳорату малакаҳоро дорад, метавонад чунин усулҳоро дар бар гирад: намунаи кори муаллим, дар асоси намуна мустақилона машққунии талабаҳо, ба пешқадамон супоридани машқҳои иловагӣ, ҳамкориҳои муаллим бо кӯдакони донишпашон суҷ, суҷхонҳоро рӯҳбаланд кардани муаллим, натиҷагирӣ ва ғайра, ҳамаи методҳои таълимӣ мувофиқи хусусиятҳои худ усулҳои гуногунро фаро гирифта метавонад.

Вобаста ба талаботи муносибати салоҳиятноки ба таълим дар поён якҷанд технологияҳои педагогии мувофиқ пешниҳод мешаванд.

Технологияи таълими фаъл

Солҳои тулонӣ мақсади асосии таҳсилоти классикӣ азхудқунии системаи донишҳо асоси илмидошта буд. Хотираи хонандагон бо ахбор, ном, мафҳумҳои гуногун пур карда мешуд. Барои ҳамин сатҳи дониши воқеии хатмқунандаи муассисаҳои таълимӣ хеле баланд буд.

Дар замони муосир сифати таҳсилот ҳамчун сатҳи малакаҳои мушаххаси умумитаълимӣ (байнифанӣ), ки ба худмуайянқунӣ ва худфаъолияти шахсият вобастаанд, фаҳмида мешавад. Дар ин ҳолат дониш на “барои захира”, балки дар маркази фаъолияти оянда ва вазъияти ҳаётӣ аз худ карда мешавад.

Технологияи таълими фаъл тарзи ташкили раванди таълимест, ки маҳаки асосии онро фаъолияти ҳаматарафа, фаългардонӣ ва иҷрои мустақилонаи амалҳои маърифатии хонанда ташкил медиҳад.

Татбиқи технологияи таълими фаъл дар асоси принципҳои дидактикии зерин ба роҳ монда мешавад:

- *Принсипи фаъолият* - яъне дониш дар шакли тайёр ба хонанда пешниҳод нашуда, балки хонанда донишҳоро мустақилона ба даст меорад. Ҳамзамон мазмун фаъолияти таълимро дарк карда, тартиб ва қоидаҳои онро мефаҳмад ва қабул карда, барои такмил додани онҳо фаълоне иштирок мекунад. Ин ба ташаккули фаъоли қобилиятҳои умумифарҳангиву фаълнокӣ ва малакаҳои умумитаълимӣ мусоидат менамояд. Мувофиқи принципи мазкур ба хонанда тарзу усули дарёфтани, коркард ва истифодаи маълумот (ахбор, факту рақамҳо, донишҳо) омӯзонда мешавад. Ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки тартибу усул (стратегияҳо)-ро барои минбаъд мустақилона аз худ кардани донишҳои нав истифода баранд.
- *Принсипи муттасилӣ* – алоқамандӣ (пайдарпайӣ) байни ҳамаи зинаҳо ва марҳалаҳои таълим дар сатҳи технологияҳои таълим, мундариҷа ва усулҳо бо назардошти хусусиятҳои инкишофи синнусолии кӯдакон.

- *Принсипи яклухтӣ* (томӣ) – ташаккули нуқтаи назари яклухти хонандагон оид ба олам (табиат, ҷамъият, ҳуди шахс, олами фарҳангиву иҷтимоӣ, ғаъолият, нақш ва мақоми ҳар як соҳаи илм дар системаи илмӣ).
- *Принсипи фарогирии минималӣ ва максималӣ* - мактаб бояд ба хонанда имконияти азхудкунии мундариҷаи таълимро дар сатҳи максималии ӯ (минтақаи наздиктарини рушди гурӯҳи синну соли) фароҳам оварда, ҳамзамон сатҳи азхудкунии минимуми бехатарии иҷтимоиро (стандартҳои давлатӣ) таъмин намояд.
- *Принсипи мувофиқати равонӣ* - аз байн бурдани тамоми омилҳои фишороваре, ки раванди таълимро халалдор месозанд. Ташкил намудани фазои хайрхоҳ дар мактаб ва дарсҳо, ки татбиқи педагогикаи ҳамкорӣ ва ташаккули моширати муколамавино тақозо мекунад.
- *Принсипи гуногунӣ* (вариативӣ) - ба хонандагон имконияти ташаккули маҳорати таҳлили системаноки гунаҳо ва қабули қарори дуруст дар ҳолатҳои интихоб фароҳам оварда мешавад.
- *Принсипи эҷодкорӣ* - дар раванди таълим диққати асосӣ ба малакаи эҷодкорӣ ва соҳиби таҷрибаи ғаъолияти эҷодӣ шудани хонанда равона карда мешавад. Яъне раванди таълим тарзе ба роҳ монда мешавад, ки эҷод кардан ва ҳосил кардани таҷриба маҳаки асосӣ ҳисоб мешавад.

Технологияи таълими марбут ба ташаккули шахсият

Ба ақидаи олимони соҳаи педагогика моҳияти технологияи таълими ба ташаккули шахсият нигаронидашуда шинохтани хонанда ҳамчун симо (субъект)-и асосии раванди таълим мебошад.

Якиманская таъкид мекунад, ки барои тарҳрезии қолаби технологияи таълими ба ташаккули шахсият нигаронидашуда якҷанд мафҳумро бояд аз ҳамдигар фарқ кард:

- муносибати тафриқавӣ — ҷудо кардани хонандагон дар асоси фарқиати зоҳирӣ (омехта): сатҳи дониш, қобилият, навъи муассисаи таълим;
- муносибати фардӣ — муттаҳид намудани хонандагон ба гурӯҳҳои якхела: сатҳи азхудкунӣ, қобилият, соҳаи иҷтимоӣ (самти касб);
- муносибати субъектӣ-шахсӣ — шинохтани кӯдак ҳамчун шахси беназир, беҳамто, нотақрор.

Барои татбиқи муносибати мазкур аввал раванди таълимро бояд ба таври системанок ба роҳ монда, он ҳамаи зинаҳои таҳсилотро фаро гирад. Сониян, фароҳам овардани шароити махсуси таълимӣ, аз ҷумла нақшаи таълимии махсус, ташкил намудани шароити мувофиқ барои ташаккули малақаҳои интихобкунии ҳар як хонанда ва устувории вазъият. Сеюм барои татбиқи муносибати мазкур

омӯзгор бояд омодагии махсус дида, ҳадаф, мақсад ва арзишҳои таълими ба ташаккули шахсият нигаронидашударо пурра дарк ва қабул кунад.

Технологияи таълими интерактивӣ

Чанбаи тарбиявии дарс на камтар муҳим аз чанбаи таълимии он мебошад, зеро ин ду чанба робитаи мустақим доранд. Чӣ тавр кӯдак ба иҷрои амали худ одат мекунад ва омӯзиш чист? Оё омӯзиш хонандаро ба худ ҷалб мекунад? Ба фикр кардан, ба таври мустақил ва андешидан маҷбур мекунад? Ҳамаи ин вобаста ба он аст, ки барои хонандагон дар дарс чӣ гуна шароитҳо ташкил карда шудааст.

Моделҳои таълим

Чунон ки маълум аст, дар низоми таҳсилоти миёна методҳои зиёди таълимӣ, навъҳои гуногуни дарсҳо, ки як ҳадаф – аз худ намудани дониш аз тарафи хонандагонро пайгирӣ мекунанд, мавҷуданд. Ворид намудани навгонӣ ё, ба ибораи дигар, инноватсия пазируфта мешавад. Моделҳои таълимро ба ғайрифавол (пассив), фавол (актив) ва интерактив тақсим мекунанд.

Таснифи ба ин монанди модулҳои таълимиро дар таҳқиқоти В. В. Гузеев (Краткий очерк образовательной технологии) دیدан мумкин аст, аммо бо номҳои дигар: низоми экстрактивӣ (экстрактивный), интрактивӣ ва интерактивӣ.

Методҳои фавол ва интерактивӣ фаъолияти мурағабӣ даркунӣ ва мустақилияти хонандаро дар бар мегиранд. Методи фавол модели фарогири супоришҳои эҷодӣ ва муоширати ҳатмии хонанда-омӯзгор мебошад. Камбуди ин модел дар он аст, ки хонанда ҳамчун субъекти таълим барои худ, танҳо барои худаш меомӯзад ва комилан бо дигар аъзоёни раванд гӯё ҳамкорӣ надорад. Аммо омӯзгор равандро зерин назорат дорад. Ҳамчунин ин метод барои фаъолияти мустақил, худомӯзӣ ва худтарбиякунӣ ва яксамта буданаш фарқ мекунад.

Намунаҳои методҳои умумӣ

Методҳои таълим хеле зиёданд ва муайян кардани миқдори онҳо имкон надорад. Таснифоти методҳо аз нигоҳи мантиқ, хусусият, муносибат ва вазифаҳои таълимиашон ба гурӯҳҳои муайян ҷудо мешаванд. Аммо бо сабаби он ки дар мактаб чунин таснифоти ягонаи методҳо вуҷуд надорад, педагогу методистон ба як қарори қатъӣ наомадаанд. Бо вуҷуди он, дар назария ва амалияи омӯзиш ҷадин таснифот вуҷуд дорад, ки онҳо на муҳолифи якдигаранд, балки ҳамдигарро пурра мекунанд ва ба муаллимон имкон медиҳанд, ки дар омӯзиши мавод, пеш аз ҳама, мустақилона рафтор кунанд.

Кластер

Кластер усули гирдоварии андешаҳои хонандагон доир ба ягон мавзӯ, мафҳум буда, дар шаклҳои гуногун тасвир меёбад.

Хонандагон андешаҳои худро доир ба мавзӯ (мафҳум) баён карда, онҳоро бо ҳам алоқаманд мекунад. Ин имкон медиҳад, ки хонандагон ҳамаи андешаҳои баёншударо дар як ҷо гирд оварда, дар баробари шунидани онҳо боз аёни бо онҳо шинос гарданд. Маъноии кластер «хӯша», «шохча» аст.

Мақсадҳо:

- ⊗ гирдоварии андешаҳои хонандагон;
- ⊗ бунёди вазъияти ҷустуҷӯ;
- ⊗ инкишофи малакаҳои баёни мухтасари фикр;
- ⊗ омӯзиши роҳҳои гуногуни гирдоварии андешаҳо;
- ⊗ бо мақсади пешниҳод кардани маълумотҳои иловагӣ муайян кардани

дониши хонандагон доир ба мавзӯ.

Қадамҳо:

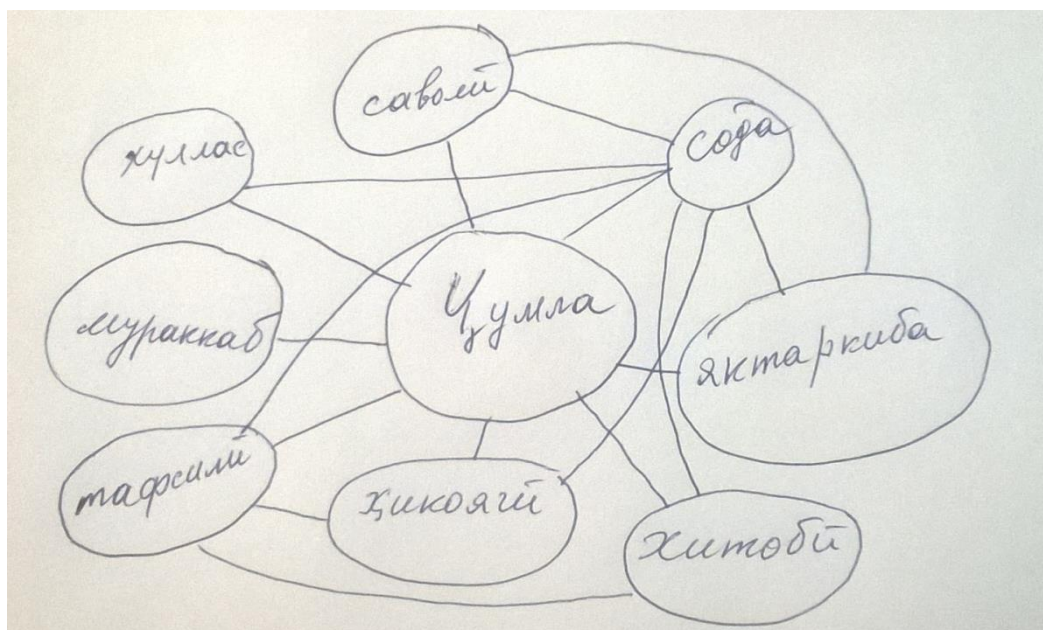
- 1) дар маркази тахтаи синф (ё варақи сафед) давра кашед;
- 2) дар дохили давра мавзӯ, мафҳум ва ё калимаи асосиро нависед;
- 3) оид ба мавзӯ, мафҳум ва ё калимаи асосии овардашуда ба хонандагон савол диҳед;
- 4) аз хонандагон хоҳиш кунед, ки андешаҳои худро дар атрофи мавзӯ, мафҳум ва ё калимаи асосӣ нависанд;
- 5) хонандагон байни андешаҳо алоқаи мувофиқро барқарор намуда, онро ишора мекунад (ин қадам барои кластери мураккаб аст).

Намунаи кластер

Чамъбаст бо усули кластер дар синфи 5:

Шунидани фикру андешаҳои хонандагон ва натиҷагирии мақсади мавзӯи “Чумла”. Омӯзгор дар мобайни тахтаи синф калимаи “чумла”-ро менависад, онро ба доирача мегираду аз хонандагон хоҳиш мекунад, ки калимаҳоеро, ки вобаста ба чумла аст, ба хотир оранд ва ба навбат бигӯянд. Гуфтаҳои хонандагонро омӯзгор дар атрофи чумла менависад ва ба доирача мегирад. Калимаҳо то ба анҷом расидани фикрҳо навишта мешаванд ва ҳамзамон бо ёрии хонандагон алоқамандии калимаҳои навишташуда бо хат ба ҳам пайваст карда мешаванд.

Тавсия ба омӯзгор: Ҳангоми бори аввал истифода бурдани кластерҳо (хӯшаҳо) нақшаеро интихоб намоед, ки ба тамоми гурӯҳ шинос бошад. Дар лавҳи синф бо хонандагон кластери умумӣ таҳия созед. Ҳамаи мулоҳизаҳои шогирдонро сабт намоед ва онҳоро шарҳ надихед. Ба ғалатҳо низ ҳамон замон эътибор надихед, чунки ислоҳи онҳо метавонад фикри хонандагонро парешон намояд. Андешаҳоро то вақти муайяншуда нависед. Дар ҳолати зарурӣ ба хонандагон саволҳои водоркунанда диҳед.

Усули мазкурро бештар пеш аз омӯхтани мавзӯи нав истифода мебаранд, зеро хонандагон барои дарк кардани маълумоти нав тайёр шуда, фаъолиятон низ меафзояд.

Шумо метавонед, кластерро дар мавридҳои гуногуни дарс аз рӯйи зарурат кор фармоед. Фикру мулоҳизаҳоро маҳдуд насозед, балки баръакс, фикрҳоро байни ҳам алоқаманд кунед. Агар шогирдон бо ин усул бори аввал шинос мешуда бошанд, шумо метавонед мавзӯҳои умумиро намуна оред. Масалан, «Ватан» (хонандагон чунин мулоҳизаҳоро баён карданишон мумкин аст: зодгоҳ, модар, Тоҷикистон, кишвар ва ғайра).

Дар усули хӯша иртибот, пайвастагии мантиқӣ, пайдарпайии фикру андешаҳо муҳим аст, то дарки он осон гардад. Усули хӯшаро дар машғулиятҳои гуногун ва фанҳои мухталиф истифода бурдан мумкин аст.

МЕТОДИ «ИНСЕРТ»

(I – interactive – ҳамкорӣ, N – noting – худфаъолият, S – system – қайди системавӣ, E – effective – босамар, R – reading – хондан ва мулоҳиза кардан, T – thinking – фикр кардан)

ИНСЕРТ ҳамчун системаи нишонагузорикист. Истифодаи рамзҳои махсус («v», «+», «-», «?») имконият медиҳад, ки ахбор нишонагузорӣ ва қайд гарданд;

“v” - медонам (ҳамон вақт гузошта мешавад, ки, агар, он чи ки шумо мехонед, ба он чизе, ки медонед, мувофиқат кунад);

“+” – ахбори нав (ҳамон вақт гузошта мешавад, агар он чизе, ки мехонед, барои шумо нав бошад);

“-” - шубҳа, муҳолифат, иштибоҳ (ҳамон вақт гузошта мешавад, ки маълумоти нав муҳолифи таҷрибаи шумост, иштибоҳ ё ғалате дарёфт шавад);

«?» - савол дорам (ҳамон вақт гузошта мешавад ки, агар хондаатон нофаҳмост ва ё маълумоти иловагиро талаб мекунад).

Дар маҷмӯъ «ИНСЕРТ» барои коркади амиқи ахбор равона карда шудааст.

Ҳадаф:

- ⊗ маҳорати дарёфти мустақилонаи ахбори даркорӣ;
- ⊗ таҳлил ва ҷустуҷӯи роҳи ҳалли самараноки ахбор;
- ⊗ арзёбӣ карда тавонишани ахбор;
- ⊗ инкишоф додани малакаҳои хониш ва фикрронии хонандагон;
- ⊗ маълумоти ба даст овардашударо ба низоми муайян дароварда тавонишани.

Қадамҳо:

1. Аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки дар бораи ... (масалан: “Дар бораи зодгоҳи Абӯабдулло Рӯдакӣ чӣ медонед?”) маълумот диҳанд (бо усули “Ангезиши зехн” ақидаҳо ҷамъ мешаванд).

2. Пас аз баён намудани фикру андешаҳо барои хондан матн (дар сах. ...) пешниҳод мегардад (масалан: “Роҳе барои шинохти шоир”).

3. Ба хонандагон фаҳмонед, ки ҳангоми хондани матн дар ҳошияи (сархат) матн нишонаҳои зеринро гузоранд: V, +, -, ?.

Намунаи дарс бо усули Инсерт

Кори инфиродӣ:

1. Ангезиши зехн: Аз хонандагон пурсед, ки дар бораи овошиносӣ чӣ медонанд? Вақт диҳед (2-3 дақ.), андешаҳоро шунавед.

2. Таъкид кунед, ки ҳоло матнҳои қоидаҳои додасуда - “Овошиносӣ” ва “Дастгоҳи гуфтор”-ро бо усули аломатгузорӣ (Инсерт) мехонем. Дар ҳошияи матн дар рости калимаву ифода, ахбори хондашуда чунин аломатҳо “v” - медонам (ҳамон вақт гузошта мешавад, ки агар он чи ки шумо мехонед, ба он чизе, ки медонед, мувофиқат кунад);

“+” – ахбори нав (ҳамон вақт гузошта мешавад, агар он чизе, ки мехонед, барои шумо нав бошад);

“-” - шубҳа, муҳолифат, иштибоҳ (ҳамон вақт гузошта мешавад, ки маълумоти нав муҳолифи таҷрибаи шумост, иштибоҳ ё ғалате дарёфт шавад);

«?» - савол дорам (ҳамон вақт гузошта мешавад, ки агар хондаатон нофаҳмост ва ё маълумоти иловагиро талаб мекунад).

3.Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки баъд аз мутолиа ва нишонагузори матн дар дафтар ҷадвали ИНСЕРТ кашанд ва аз рӯйи аломатҳои гузошташуда қисматҳои ҷадвалро пур кунанд
 Ҷадвали «Инсерт»

V - (медонам)	+ (ахбори нав)	- (шубҳа дорам, хилофи дониши ман)	? (савол дорам)

4. Қисматҳои ҷадвал бо навбат муҳокима мегарданд.

5. Барои муҳокима чунин саволҳоро додан мумкин аст: «Дар матн бо кадом ахбори шинос дучор омадед?», «Чӣ чизи нав фаҳмидед?», «Дар бораи чӣ бештар доништан мехоҳед?», «Қадам саволҳо пайдо шуданд?», «Дар қадам маврид бо муаллиф розӣ нестед?» ва ғайра.

6.Муҳокима ва ҷамъбаст.

Усули «Т- нақша»

Усулест барои ҷамъовариҳои ақидаҳои ба ҳам зид, ки ҷадвали он шаклан ба ҳарфи «Т» монанд аст. Ба воситаи усули мазкур саволе гузошта мешавад, ки ҷавобҳои зеринро талаб мекунад: «ҳа - не», «тарафдор - муқобил», «бартарӣ – камбудӣ», «+» ва «-», «мусбат – манфӣ» ва дигар. Усул ба хонандагон барои ба мувоҳида омода шудан ёрӣ мерасонад.

Қадамҳо:

1. Масъаларо \саволро пешниҳод кунед.
2. Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки саволро нависанд ва дар зери савол ҷадвали иборат аз ду сутунро кашанд.
3. Дар сутуни аввал «+» нависанд, дар сутуни дуюм «-».
4. Ба ҳар сутун далел оварда мешавад.
5. Сипас дунафари навиштаҳои ҳамдигарро баррасӣ намоянд.

Таъкид: на ҳама гуна ҷадвали иборат аз ду сутун “Т-нақша” шуда метавонад. Дар ин усул муҳим нишон додани хусусияти муқоисавандагӣ аст.

Намуна:

Кори дунафара. Омӯзгор дар тахтаи синф калимаҳои зеринро менависад ва дар зери калимаҳо ҷадвали дар поён овардашуда (Т-нақша)-ро мекашад. Аз

хонандагон хоҳиш мекунад, ки истифодаи бамаврид ва бемавриди садоноки “ӯ”-ро дар ҷадвал гузоранд. Ин супоришро хонандагон дунафарӣ иҷро мекунанд:
 Калимаҳо: *кӯҳ, дӯст, шӯъба, хомӯш, мӯҳтарам, ҳанӯз, ҷӯроб, рӯҳбахш, арӯс, кӯзагар, рӯз, рӯҳ, танӯр, айбҷӯй, мӯътабар, фирӯз, гесӯ, дилсӯз, лӯхтак, накӯкор, рӯҳафз, ҷӯб, ҷӯҷа, нӯш, нӯҳ.*

бамаврид аст	бемаврид аст
<i>Рӯҳ</i>	<i>Гесӯ</i>

Муаррифии корҳои хонандагон ва ҷамъбасти омӯзгор.

Эссеи яқдакикаи (иншои хурд)

(Эссе аз калимаи фаронсавӣ *essai* «кӯшиш, санҷиш, очерк», аз калимаи латинии *exagium* «ченкунӣ, андозагирӣ (баркашидан) – ин иншои на он қадар калон аст.)

Мақсадҳо:

- ⊗ инкишофи нутқи хаттӣ;
- ⊗ инкишофи малақаҳои таҳлил.

Қадамҳо:

1. Аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки мавзӯи дар давоми дарс омӯхташударо ба хотир оранд.
2. Фикру ақидаҳо ва таассуроти шахсии худро нисбат ба мазмуни дарс нависанд.
3. Хоҳишмандон эссеи худро ба аҳли синф мехонанд.
4. Эссе дар 5-10 дақиқа навишта мешавад.

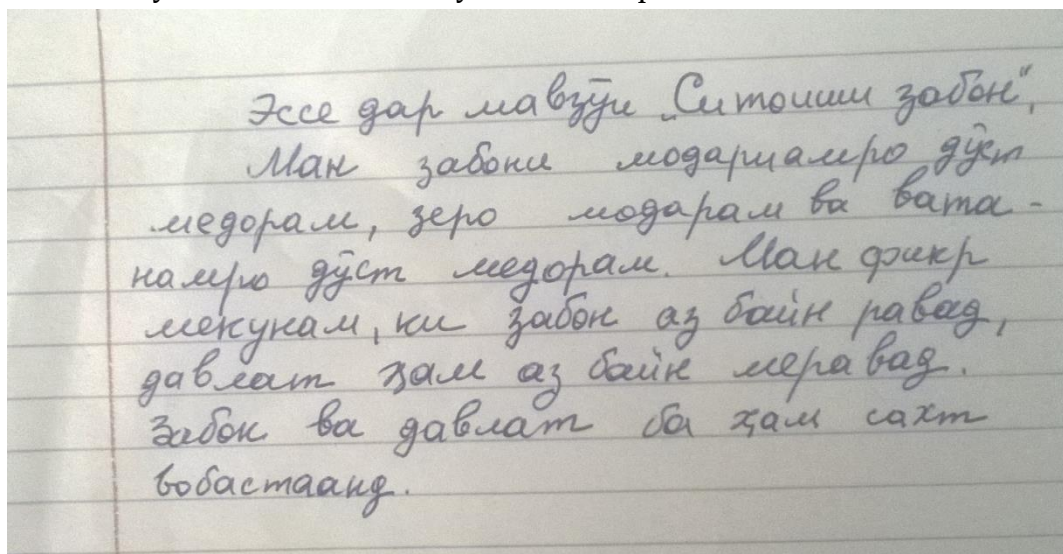
Таъкид: навиштани эссе дар марҳилаи мулоҳизаронӣ мувофиқ аст.

Тавсия ба омӯзгор. Шумо метавонед усули мазкурро дар ҳамбастагӣ бо усулҳои дигар истифода баред. Пеш аз навиштани эссе усулро истифода баред, ки он аз чор унсур иборат аст: мавқеъ, асос, мисол, хулоса.

Ин имкон медиҳад, ки хонанда мавқеи шахсии худро дар мавриди шарҳи мазмуни матн дошта бошад. Тарзи баён бо ин усул кӯтоҳ ва мушаххас мебарояд. Воситаи он хонанда мавқеи худро баён мекунад, ба он асос мисол меорад, аз он хулоса мебарорад. Баъд аз он шогирдон эссе менависанд.

Намунаи эссеи хонанда. Супориш. Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки матни «Ситоиши забон»-ро хонанд (саҳ.3-4 аз китоби дарсӣ). Хулосаҳои худро дар шакли хаттӣ кӯтоҳакак – дар се-панҷ ҷумла эссе нависанд. Дар навиштаҳояшон ба чунин

саволҳо ҷавоб бошад: 1. Оё имкон дорад, ки забон ҳам аз байн равад? Чаро?
2. Забон ба мавҷудияти миллат чӣ муносибат дорад?:

Технологияи омӯзиши лоиҳавӣ

Дар солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-юми дар мактабҳои шӯравӣ, махсусан Россия, методи лоиҳаҳо барои татбиқи вазифаҳои аз ҷониби хонандагон пешниҳодшаванда, барои рушди қобилияти онҳо, васеъ истифода мешуд. Аммо ин метод ба хонанда имконияти соҳиб шуданро ба системаи донишҳо аз соҳаҳои мушаххаси фанҳои таълимӣ дода наметавонист. Бинобар ин ба зудӣ аз низоми таълим бардошта шуда, баробари он ғояи фалсафии ба хонанда нигаронида шудани он низ аз байн рафт. Дар мавзӯи ҷудогона мо дар бораи корҳои лоиҳавии хонандагон суҳбат хоҳем кард.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- мафҳуми технологияи таълимро шарҳ медиҳад;
- методҳои таълимро аз технология фарқ мекунад;
- ба технологияҳои педагогӣ ва методҳои таълим мисолҳо меорад;
- бо методҳои зқиршуда намунаи дарс омода карда метавонад.

2.3. Корҳои лоиҳавии хонандагон ва муносибати босалоҳият дар таълим

Супориш:

1. Ба фикри шумо, фаъолиятҳои беруназсинфии хонандагонро чӣ гуна ташкил кардан мумкин аст?
2. Супоришҳои беруназсинфӣ чӣ гуна метавонанд, ба салоҳиятнок шудани хонандагон мусоидат кунанд?
3. Хонандагонро чӣ гуна ба тадқиқот ҷалб кардан мумкин аст?
4. Бо матн шинос шавед, мулоҳизаҳои худро баён намоед.
5. Бо намунаи кори лоиҳавӣ шинос шавед. Дар он чиро такмил додан мумкин аст?
6. Намунаи дарси лоиҳавӣ омода созед. Дар гурӯҳҳои хурд коркард намоед ва онро барои муаррифӣ омода созед.

Дар шароити имрӯза ин идея дар низоми маорифи аксар кишварҳо тавачҷуҳи омӯзгорони пешқадамро ба худ ҷалб намуд. Саволе ба миён меояд, ки моҳияти омӯзиши лоиҳавиро чӣ ташкил медиҳад?

Мо бештар ин мафҳумро на дар шакли омӯзиши лоиҳавӣ, балки дар шакли методи лоиҳавӣ–методи лоиҳаҳо дучор мешавем. Ин метод соли 1919 дар ИМА дар шакли хеле такмилёфта амалӣ гардид. Дар Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1925 пас аз интишори китобчаи В.Х. Килпатрик “Методи лоиҳаҳо. Истифодаи мақсаднок дар ҷараёни таълим”¹⁵ мавриди истифодаи васеъ қарор гирифт.

Асоси ин низомро ақидаҳои Ч. Дюи, Лай, Торндайк ва муҳаққиқони дигари амрикоӣ ташкил медиҳад. Ҷавҳари асосии ин ақиҳо дар ин аст, ки кӯдак бо тамоми шавқ ҳамон фаъолиятро иҷро мекунад, ки худааш озодона интиҳоб кардааст; фаъолият аз рӯи самти фанни таълимӣ интиҳоб карда намешавад; ба шавқи ҳамон лаҳзаинаи кӯдак таъя карда мешавад; омӯзиши ҳақиқӣ ҳеҷ гоҳ яктарафа намешавад, маълумотҳои дар асоси таъсири беруна бавучудомада низ муҳиманд ва ғ.

Шиори аслии асосгузори ин низом ин аст: “Ҳама чиз аз зиндагӣ ва ҳама чиз барои зиндагӣ”. Бинобар ин, методи лоиҳаҳо аз оғоз истифодаи муҳити зистро чун озмоишгоҳе, ки ҷараёни маърифат (фаҳмиш) дар он сурат мегирад, пешбинӣ менамуд. Карл Фрей дар китоби худ “Методи лоиҳаҳо” (Олмон, 1997) дар баробари ин фаҳмишҳо роҳеро дар мадди назар дорад, ки таълимгирандагон лоиҳаҳои худро таҳия намуда, бо ҳамон роҳ пеш мераванд. Муҳаққиқ 17 хусусияти фарқкунандаи методи лоиҳаҳо, ба мисли “хонандагон ташаббуси лоиҳаро дар пайравӣ ба ягон нафар аз зиндагӣ дармеёбанд (мегиранд)”, “иштирокчиёни лоиҳа шакли омӯзишро бо ҳам маслиҳат мекунанд”, “таълимгирандагон лоиҳаи

¹⁵ Килпатрик В.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе.-М., 1925.

интихобкардашонро инкишоф медиҳанд ва ба самъи дигарон мерасонанд”, “иштирокчиёни лоиҳа аз рафти кор ҳамдигарро хабардор мекунанд”, “иштирокчиёни лоиҳа ба мубоҳиса ворид мешаванд” ва ғ.

Ин намунаҳо далели он аст, ки муаллиф зимни методи лоиҳаҳо низоми фаъолияти омӯзгор ва хонандагонро дар ҷараёни коркарди лоиҳа дар назар дорад. Ба андешаи мо ин то андозае шарҳи васеи метод аст, ки ба технологияи омӯзиши лоиҳаҳо оварда мерасонад. Шояд дар шароити имрӯза аз бунёди таълими лоиҳавӣ суҳан гуфтан лозим бошад. Дар ин маврид Н.Г. Чернилова таълими лоиҳавиро чун “омӯзиши ба иҷрои пайдарпайи лоиҳаҳои маҷмӯии таълимӣ равонашуда бо фосолаҳои маълумотдиҳӣ барои азхудкунии донишҳои базавии назариявӣ”¹⁶ хеле бамаврид арзёбӣ мекунад. Ин шарҳи муҳаққиқ таълими лоиҳавиро чун навъи таълими инкишофдиҳанда бозгӯ мекунад.

Мақсади таълими лоиҳавӣ ба вучуд овардани шароитест, ки дар он хонандагон мустақилона ва шавқмандона донишҳои заруриро аз сарчашмаҳои гуногун ба даст меоранд, истифодаи донишҳои бадастомадаро барои ҳалли вазифаҳои маърифатӣ ва амалӣ меомӯзанд, дар гурӯҳҳои гуногун кор карда, малакаҳои иртиботӣ ба даст меоранд, малакаҳои тадқиқоти худро ривоч медиҳанд (малакаи ошкор кардани проблема, ҷамъ овардани маълумот, мушоҳида, таҷриба, таҳлил, таҳияи ақидаҳо, хулосабарорӣ); фикрронии муназзам ташаккул меёбад.

Мавқеи аввалияи назариявии таълими лоиҳавӣ:

1) дар маркази диққат – хонанда, мусоидат намудан ба инкишофи қобилиятҳои эҷодии ӯ;

2) ҷараёни таълим на дар асоси мантиқи фанни таълимӣ, балки дар асоси мантиқи фаъолияти барои хонанда моҳияти шахсидошта бунёд карда мешавад, ки ҳавасмандии хонандаро зиёд мекунад;

3) суръати инфиродии кор доир ба лоиҳа ба ҳар як хонанда имкон медиҳад, ки ба сатҳи зарурии инкишофи худ ноил гардад;

4) муносибати маҷмӯӣ ба коркарди лоиҳаҳои таълимӣ ба рушди ҳамаҷонибаи нақшҳои физиологияи психологияи хонанда мусоидат мекунад;

5) азхудкунии ҳамаҷониба, бошуурокаи донишҳои бунёдӣ аз ҳисоби истифодаи ҳамаҷонибаи онҳо дар вазъиятҳои гуногун таъмин мегардад.

Низоми фаъолияти омӯзгор ва хонанда

Бо мақсади ҷудо кардани низоми фаъолияти омӯзгор ва хонанда пешакӣ муайян намудани марҳалаҳои лоиҳа муҳим аст. Ҳоло чунин зинаҳои коркарди супориши лоиҳавӣ ба шакли муайян дароварда шудааст: коркарди супориши лоиҳавӣ, коркарди худди лоиҳа, ороиши натиҷаҳо, муаррифии умумӣ, бозтобӣ (рефлексия).

Марҳалаҳо (зинаҳо)	Фаъолияти омӯзгор	Фаъолияти хонанда
1.Коркарди		

¹⁶Чернилова Н.Г. Система проектного обучения как инструмент развития самостоятельности старшеклассников. -Саратов, 1997.

супориши лоиҳавӣ		
1.1. Интиҳоби мавзӯи лоиҳа	Омӯзгор мавзӯҳои имконпазирро интиҳоб ва ба хонандагон пешниҳод менамояд.	Хонандагон муҳокима мекунад ва доир ба мавзӯ хулосаи умумӣ мебароранд.
	Омӯзгор ва хонандагон якҷоя мавзӯи лоиҳаро интиҳоб мекунад.	Гурӯҳи хонандагон якҷоя бо омӯзгор мавзӯи лоиҳаро интиҳоб мекунад ва ба аҳли синф барои муҳокима пешниҳод менамоянд.
	Омӯзгор дар муҳокимаи мавзӯҳое, ки хонандагон пешниҳод кардаанд, иштирок мекунад.	Хонандагон мустақилона мавзӯро интиҳоб мекунад ва барои муҳокима ба аҳли синф пешниҳод менамояд.
1.2. Чудо кардани зермавзӯҳо дар мавзӯи лоиҳа	Омӯзгор пешакӣ зермавзӯҳоро чудо мекунад ва барои интиҳоб ба хонандагон пешниҳод менамояд.	Ҳар як хонанда барои худ зермавзӯро интиҳоб мекунад ё зермавзӯи нав пешниҳод менамояд.
	Омӯзгор бо хонандагон дар муҳокимаи зермавзӯ иштирок мекунад.	Хонандагон дар интиҳоб ва пешниҳоди зермавзӯ фаъолона иштирок мекунад. Ҳар як хонанда барои худ зермавзӯи чудогонро (нақши мушаххасро) интиҳоб мекунад.
1.3. Таъсис додани гурӯҳҳои эҷодӣ	Омӯзгор корҳои ташкилии гурӯҳбандии хонандагонро, ки зермавзӯҳои мушаххас ва навҳои фаъолиятро интиҳоб кардаанд, анҷом медиҳад.	Хонандагон аллакай нақши худро муайян кардаанд ва вобаста ба он ба гурӯҳҳо чудо мешаванд.
1.4. Омода намудани мавод барои корҳои тадқиқотӣ: омода кардани саволҳо, ки ба онҳо ҷавоб бояд дод, супоришҳо барои	Агар лоиҳа ҳаҷман калон бошад, омӯзгор пешакӣ супоришҳои, саволиро барои фаъолияти ҷустуҷӯӣ ва адабиёти илмӣ (сарчашмаҳо) омода менамояд.	Хонандагони чудогонани синфҳои болоӣ ва миёна дар коркарди супоришҳо иштирок мекунад. Саволҳоро барои ҷустуҷӯӣ ҷавоб дар гурӯҳҳо бо муҳокимаи

гурӯҳҳо, интихоби сарчашмаҳо		минбаъдаи онҳо дар синф коркард кардан мумкин аст.
1.5. Муайян кардани шакли баёни ҷамъбасти фаъолияти лоиҳавӣ.	Омӯзгор дар муҳокима иштирок мекунад.	Хонандагон аввал дар гурӯҳҳо, сипас, дар синф шакли муаррифӣ, пешниҳоди фаъолияти тадқиқотиро муҳокима мекунанд: видеофилм, албом, объектҳои табиӣ, меҳмонхонаи адабӣ ва ғ.
2. Коркарди лоиҳа	Омӯзгор маслиҳат медиҳад, кори хонандагонро ҳамоханг месозад, фаъолияти онҳоро тақвият мебахшад.	Хонандагон фаъолияти ҷустуҷӯиро амалӣ мекунанд.
3.Ороиши натиҷаҳо	Омӯзгор маслиҳат медиҳад, кори хонандагонро ҳамоханг месозад, фаъолияти онҳоро тақвият мебахшад.	Хонандагон дар оғоз дар ҳар як гурӯҳ, сипас, дар ҳамкорӣ бо гурӯҳҳои дигар натиҷаҳоро мувофиқи қоидаҳои қабулшуда ороиш медиҳад.
4.Муаррифӣ (пешниҳод)	Омӯзгор ташҳиси корҳоро ташкил мекунад (масалан, ба сифати коршиносон хонандагони синфҳои болоӣ ё дигар синфҳо, волидонро даъват мекунад)	Аз натиҷаи кори худ маъруза мекунанд.
5. Рефлексия	Фаъолияти худро аз рӯйи дастурамали педагогӣ оид ба баҳодиҳии фаъолияти хонандагон баҳо медиҳад, баҳои онҳоро ба инобат мегирад.	Рефлексияи ҷараёни кор, фаъолияти худро бо назардошти баҳои дигарон анҷом медиҳанд. Рефлексияи гурӯҳӣ анҷом додан беҳтар аст.

Мавзӯҳои имконпазири лоиҳаҳои таълимӣ ба мисли ҳаҷми онҳо гуногун аст. Онҳоро аз рӯйи вақт ба се навъ ҷудо мекунем: кӯтоҳмуддат (2-6 соат), миёнамуддат (12-15 соат), дарозмуддат, ки вақти бисёрро барои ҷустуҷӯи мавод, таҳлили он талаб мекунанд ва ғ.

Мантиқан дар мактаб лоиҳаҳои гуногуни таълимӣ бояд ҷой дошта бошанд. Агар дар ҳар як синф як лоиҳа ба таври маҷмӯӣ ташкил карда шавад, ба мақсад мувофиқ аст. Дар мактаб бо мавҷудияти коллективҳои синну соли гуногун имкони дар як соли таҳсил 2-3 лоиҳаро татбиқ кардан мумкин аст. Дар мавриди фанҳои

таълимӣ ҳаминро бояд гуфт, ки шумораи лоиҳаҳо зиёд буда метавонанд. Масалан, дар мактаб ба саҳнагузори асари бадеиро бо ташкили ҳамаи марҳалаҳо ба роҳ мондан мумкин аст: коркарди супоришҳо, коркарди лоиҳа, татбиқ, муаррифи ва рефлексия.

Меъёрҳои баҳодихӣ дастовард ва мақсади лоиҳа, ба даст овардани ҳадафи болоифанӣ (чӣ муҳимтар аст) шуда метавонанд, ки таълими лоиҳавӣ таъмин менамояд.

Натиҷа. Агар ҳадафи лоиҳа ба даст омад, мо метавонем, натиҷаи сифатан навро интизор шавем, ки дар рушди қобилиятҳои маърифатии хонанда ва мустақилияти ӯ дар фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ ифода шудааст.

Намунаи кори лоиҳавӣ

ТАКРОРИ БОБИ “ТАРКИБИ КАЛИМА, КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО”

КОРИ ЛОИҲАВӢ: Омӯзгор аз китоби дарсӣ саволномаҳои тестино дар оғози дарс баррасӣ ва муҳокима менамояд, тавассути саволҳо дониш, малака ва маҳорати онҳоро месанҷад. Сипас, ба хонандагон кори лоиҳавӣ месупорад. Ин кор характери гурӯҳӣ дорад. Хонандагон ба 3 гурӯҳи хурд вобаста ба фаслҳои лоиҳа ҷудо карда мешаванд. Кори лоиҳавӣ пас аз мустаҳкамкунии дониши хонандагон аз рӯйи фасли “Таркиби калима, калимасозӣ ва имло” сурат мегирад. Мавзӯ дар асоси муҳокима бо хонандагон интихоб карда мешавад. Дар ин маврид омӯзгор метавонад, чунин мавзӯ пешниҳод намуда, онро бо хонандагон муҳокима ва зермавзӯҳоро муайян намояд:

Мавзӯ: “Соҳтор ва таркиби луғавии рӯзномаи “ПАЙРАВ”

Зермавзӯ барои гурӯҳи 1: “Калимаҳои аслан тоҷикӣ дар саҳифаҳои рӯзнома”

Супориш:

1. Аз китобхонаи мактаб бо шумораҳои соли 2016-уми рӯзнома шинос шавед;
2. Рӯйхати калимаҳои аслии сермаъноро, ки танҳо аз реша ва пасвандҳои -вор, -лох, -истон, иборатанд, ҷамъ оваред.
3. Аз китобхонаи мактаб “Фарҳанги забони тоҷикӣ”-ро истифода карда маънои онҳоро шарҳ диҳед ва баромади калимаҳоро муайян кунед.

Зермавзӯ барои гурӯҳи 2. “Маънои калима”

1. Аз китобхонаи мактаб бо шумораҳои соли 2015-уми рӯзнома шинос шавед;
2. Мақолаҳоро, ки барои шарҳи маънои калимаҳо, истилоҳҳо бахшида шудаанд, ҷамъ оваред, онҳоро дар варақҳои алоҳида кӯчонида шарҳ омода созед.

Зермавзӯ барои гурӯҳи 3: “Истилоҳот ва калимаҳои якмаъно”

1. Аз китобхонаи мактаб бо шумораҳои соли 2017-уми рӯзномаи “Пайрав” шинос шавед;
2. Калимаҳои якмаъно ва истилоҳоти соҳаҳои гуногунро ҷамъ оваред ва фарҳангу луғатҳоро истифода бурда маънои онҳоро шарҳ диҳед.

Шарҳ барои омӯзгор: хонандагонро роҳбаладӣ намоед, то вазифаҳоро байни худ тақсим кунанд. Барои иҷрои супориш муҳлат диҳед (шояд як ё ду моҳ). Пас аз омода шудани кор бо онҳо масъалаи муаррифии корҳоро машварат кунед. Корро ба тарзи дигар ҳам ташкил намудан мумкин аст, ки ба салоҳияти омӯзгор вобаста аст. Тарзи ташкили корҳои лоиҳавӣ дар замимаи роҳнамо низ оварда шудааст.

Натиҷаҳои таълим:

- моҳияти корҳои лоиҳавии хонандагонро дар дарси забони тоҷикӣ шарҳ медиҳад;
- мавқеи истифодаи онҳоро дар фаслу бобҳои барнома дуруст интиҳоб мекунад;
- намунаи корҳои лоиҳавиро омода карда метавонад.

III. Банақшагирии дарси забони тоҷикӣ дар таълими салоҳиятнокӣ

3.1. Мақсадгузори дар таълими салоҳиятнокӣ

Супориш:

- 1. Шумо дар иҷрои кори шахсӣ чӣ гуна мақсад мегузored? Оё роҳҳои расидан ба мақсадро пешакӣ муайян мекунад? Ҳадафи гузоштаи шумо то чӣ андоза амалишаванда ва воқеӣ аст?*
- 2. Як мавзӯи таълимиро аз синфе, ки дар он дарс медиҳед, интиҳоб кунед. Ҳадафи дарсро гузored ва роҳҳои расидан ба онро нишон диҳед.*
- 3. Пас аз шиносӣ бо матн мақсади мавзӯи интиҳобнамудаатонро аз нав мушаххас намоед. Онро бо ҳадафи дар аввал гузоштаатон муқоиса кунед.*

Мақсади дарс бояд дар заминаи проблемаҳое, ки фаъолияти хонандагон барои ҳалли онҳо равона шудааст, таҳия карда шавад.

Барои таҳияи чунин ҳадафҳо омӯзгор бояд хуб дарк намояд, ки хонандагон дар кадом марҳалаи ташаккули салоҳияти (забонӣ ё (ва) иртиботӣ) мавзӯи азхудшаванда қарор доранд. Мақсади асосии силсилаи дарсҳо оид ба мавзӯъ ягона аст, вале вазифаҳое, ки дар ҳар як дарс барои расидан ба мақсади ниҳой аз мавзӯи азхудшаванда анҷом дода мешаванд, бояд мушаххас барои ҳар як дарс бошанд.

Масалан, мавзӯъ «Имлои садонокҳои «у» ва «ӯ»» аст. Аз рӯйи ин мавзӯъ 4-5 дарс ба нақша гирифта шудааст (бо фарогирии 4 марҳалаи ташаккули салоҳият),

дарси дуҷум таҳияи шиносномаи имлои садонокҳои «у» ва «ӯ» аст. Омӯзгор мақсади (вазифаҳои) ин дарсро бо хонандагон муайян намояд.

Чӣ гуна хонандагонро ба гузоштани мақсадг ҷалб мебояд кард?

Аслан хонанда худаш мақсади муайян надорад. Фаҳмишҳои ӯ дар бораи азхудкунии салоҳиятҳо умумианд. Омӯзгор тавассути проблемагузори метавонад хонандагонро ба гузоштани мақсад ҷалб намояд. Хонанда, воқеан, он вақт дар наздаш мақсади мушаххас мегузорад, ки дар ҳалли (мавзӯ) проблема мушкилӣ кашад ва дарк намояд, ки аз худ намудани мавзӯи мазкур (ҳалли проблема) барои ӯ муҳим ва зарур аст. Яъне, агар мо ба хонанда гӯем, ки «Ту бояд имлои садонокҳои «у» ва «ӯ»-ро аз худ намой», Вай зарурати азхудкунии ин мавзӯро намебинад, балки онро ҳамчун супориши муаллим ҳатмӣ қабул мекунад. Аммо, агар омӯзгор матро пешниҳод намуда, ислоҳи онро талаб кунад, хонанда ба мушкилӣ рӯ ба рӯ мешавад ва дарк мекунад, ки малака ва донишҳои ӯ барои ислоҳи ин матн нокифоя аст, дар ӯ мақсад пайдо мешавад. «Донишҳои имлои садонокҳои «у» ва «ӯ», зарур аст. Он барои ислоҳи матн, навиштани матн (масалан, ариза, нома ва ғ.) барои ӯ лозим мешавад». Хонандагон ба ин тариқ ба гузоштани мақсад ҷалб карда мешаванд.

Албатта, кулли мақсадро омӯзгор ба тартиб медарорад ва бояд сари ин саволҳо андеша ронад: Аввал аз чӣ бояд оғоз кард? То кадом андоза мақсади гузошташуда дастрас аст? Дар чӣ қадар вақт ба он ноил шудан мумкин аст. Маъмулан дар педагогика ин тарзи гузоштани мақсадро «SMART-мақсадҳо» мегӯянд, ки дар тарҷума ин ихтисора чунин кушода мешавад:

М: Махсус

С: Санҷидашаванда

М: Имконпазир

В: Воқеӣ

З: Замонан маҳдуд.

Махсус ба маъноист, ки аз ҳадафи дарсҳои дигар мушаххасан фарқ кунад. Санҷидашаванда – ба маънои он, ки меъёрҳои бошанд, ки тавассути онҳо натиҷаи ба даст омадаро санҷидан мумкин бошад. Имконпазир ба маънои он, ки мақсади гузошташуда дастрас бошад, аз доираи имконияти хонандагон, шароити таълим берун набошад, Воқеӣ – ба маънои ин, ки мақсади гузошташуда иҷроӣ амалҳои ба назар гирад, ки хонанда аз уҳдааш баромада тавонад. Замонан маҳдуд - дар вақти муайян ба даст овардани он мумкин бошад.

Як ҷиҳати хеле муҳим дар таълими салоҳиятнокӣ ташаккули салоҳиятҳои болоифанӣ аст. Салоҳиятҳои асосӣ гуфта маҷмӯи малакаву маҳорати хонандагонро дар муносибат байни ҳамдигар ҳангоми дарс, иҷроӣ супоришҳо, омода будан барои ҳамкорӣ бо ҳамсинфон, эҳтироми фикри дигарон, ташаккули

қобилияти гӯш карда тавонистан, одоби муоширатро дар байни дигарон риоя карданро мефаҳманд, ки ба тарзи дигар онро иҷтимоишавӣ ҳам меноманд.

Омӯзгорро лозим аст, ки дар вақти дарс ба ташаккули ин гуна салоҳиятҳо низ беаҳамият набошад. Масалан, масъул кардани ягон нафар хонанда барои баҳогузори, омӯзонидани беғаразӣ ҳангоми баҳогузори, кор дар гурӯҳҳои хурд, ташкили кори дунафарӣ унсурҳои мебошанд, ки барои ташаккули салоҳиятҳои асосӣ мусоидат мекунад.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- чӣ будани мақсадро дар дарс шарҳ медиҳад;
- ҳадафи дарсро аз рӯйи мавзӯ ва марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо таҳия мекунад;
- сабаби иштироки хонандагонро дар гузоштани мақсад шарҳ медиҳад;
- аз рӯйи мавзӯ мақсади дарс ва натиҷаҳои онро таҳия мекунад.

3.2. Банақшагирӣ дар таълими салоҳиятнокӣ

Супориш:

1. Мавзӯи дилхоҳро аз барномаи таълимии синфҳои болоӣ интихоб кунед. Нақшаи дарси яксоатаатонро ба нақша гиред. Нишон диҳед, ки раванди дарси шумо чӣ гуна сурат мегирад ва натиҷаҳо чӣ гуна ба даст оварда мешаванд?
2. Кори худро ба ҳамнишинатон баррасӣ кунед.
3. Аз ҳар дунафара як муаррифи омода созед ва онро ба аҳли синф пешниҳод кунед.
4. Матнро дар гурӯҳҳо хонед ва муҳокима кунед. Назари шумо чист? Чунин банақшагирӣ чӣ норасоӣ ва чӣ бартарӣ дорад?
5. Як мавзӯро аз барномаи таълимӣ интихоб кунед, аз рӯйи он нақшаи дарс таҳия намоед. Корро дар гурӯҳҳои хурд анҷом диҳед.

Дар муносибати босалоҳият ба таълим нақшаи мавзӯӣ-тақвимӣ моҳияти пештараашро аз даст медиҳад. Сабаби дигар шудани моҳияти нақшаҳои мавзӯӣ-тақвимӣ дар он аст, ки дар муносибати салоҳиятнокӣ раванди ташаккули салоҳиятҳои ҳар як хонанда ба эътибор гирифта мешавад. Вобаста ба ин ба ҳар як хонанда (ё гурӯҳи хонандагон) андозаи гуногуни вақт барои ташаккули салоҳият зарур мешавад. Яъне мо наметавонем, ташаккули салоҳиятро ба таври умум ва як хел барои ҳамаи хонандагон ба нақша гирем. Нақшаи мавзӯӣ-тақвимӣ ба муносибати классикии таълим хос аст, ки дар он азхудкунии мавзӯҳои дар вақти муайян тақозо мекард. Бо вучуди ин мо бояд ягон воситаи банақшагирии пешакиро бар ивази нақшаи мавзӯӣ-тақвимии классикӣ (анъанавӣ) ба омӯзгор пешкаш намоем.

Барои тартиб додани нақшаи ташаккули салоҳиятҳо ва мутобиқ сохтани он ба раванди таълим намунаҳои гуногунро истифода бурдан мумкин аст. Аммо ҳангоми интиҳоб ва таҳияи нақша бояд чанд талабро ба эътибор гирифт:

1. Нақшаи тартибдода бояд ташаккули салоҳиятҳоро инъикос кунад (ҳам салоҳиятҳои фаннӣ ва ҳам салоҳиятҳои умумитаълимӣ).
2. Барои ташаккули салоҳиятҳо мавзӯ ва мундариҷаи мувофиқро тавсия диҳад.
3. Барои ташаккули салоҳиятҳо (машқ ва ҳосил кардани таҷриба) вақти кофӣ ҷудо шуда бошад.
4. Машғулиятҳои мушаххасро (дарсҳои лоиҳавӣ) барои дар амал санҷидан ва истифода бурдани салоҳиятҳо фаро гирад.
5. Воситаҳои арзёбиро барои марҳалаи муайяни таълим (рейтингҳо, нимсола, солона) инъикос кунад.

Бо мақсади ба низом даровардан ва ба қолаби ягона ҷо додани талаботи муносибати салоҳиятноки, тарзи банақшагирии спиралӣ ва технологияи таълими фаъол, ки рукҳои асосии татбиқи муносибати салоҳиятнок мебошанд, дарсҳо мувофиқи марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо ба нақша гирифта мешаванд. Ташаккули салоҳият муназзамӣ ва машқи зиёдро талаб мекунад. Ҳангоми банақшагирии дарсҳо ба эътибор гирифтани ҳар як марҳалаи ташаккули салоҳиятҳо зарур аст. Марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳоро мо дар боло дар нақша (марҳалаҳои 0,1,2,3,4) дида будем.

Сохтори дарси анъанавии забони тоҷикӣ ба тариқи зайл ба назар мерасад:

- санҷиши вазифаи хонагӣ;
- шарҳи мавзӯи нав;
- кори амалӣ оид ба истифодаи маводи нав;
- хулоса ва вазифаи хонагӣ.

Сохтори мазкур дар назар дорад, ки омӯзгор дар маркази раванди таълим қарор дорад. Салоҳиятҳои стандартҳо хонандаро дар маркази таълим қарор медиҳад ва табиист, ки сохтори дарс бояд тағйир ёбад. Ва ин сохтор бояд бо раванди ташаккули салоҳиятҳо мувофиқат намояд. Нақши омӯзгор дар муносибати салоҳиятноки интиқол ё додани дониш набуда, балки дастгирии раванди ташкил ва татбиқи амалӣ сохтани фаъолияти таълим дар чорҷӯбае мебошад, ки дар он рушди салоҳиятҳо сураг мегирад.

Нақшаи поён самтҳои имконоти фаъолияти омӯзгорро вобаста ба марҳилаҳо ташаккули салоҳиятҳо нишон медиҳад.

Марҳилаи ибтидоӣ. Оё ман метавонам? Дарки проблемаҳо

→ ба хонандагон супориш медиҳад, дар натиҷа сатҳи ба шакли муайян

даровардани салоҳиятҳо маълум мешавад;

→ хонандагонро ба муайян кардани камбудӣ (ғалатҳо) ҳангоми иҷрои супориши асосӣ оварда мерасонад;

→ ба хонандагон ёрӣ медиҳад, то ки саволҳоеро муайян кунанд, ки барои иҷрои супориши асосӣ ҷавобҳоро ёфтани лозим аст;

→ барои саволҳоро ба мақсади таълим табдил додан, ки хонандагон ҳангоми кор бо мавзӯи анҷом медиҳанд, мусоидат мекунад.

Марҳилаи 1. Бо чӣ ман сару кор дорам? Дарки вазъият

→ хонандагонро барои ҷамъовариҳои ҳазинаи мавод, ки дар асоси он кори оянда ба роҳ монда мешавад, сафарбар менамояд;

→ барои муайян кардани хусусиятҳои гуногуни унсурҳои ҳазина супориш медиҳад;

→ хонандагонро ба эҷоди «шиноснома»-и унсурҳои омӯхташаванда раҳнамоӣ мекунад.

Марҳилаи 2. Чӣ тавр интихоб кард? Роҳ ба сӯи стратегия

→ ба хонандагон имконият медиҳад, ки робита ва қонуниятҳои байни унсурҳои омӯхташавандаро муайян кунанд,

→ оид ба эҷоди қоида дар асоси «шиноснома» ва қонуниятҳои ошкоршуда кори хонандагонро ба роҳ мемонад,

→ ба қоидаи алоҳидаи робита дар стратегия мусоидат мекунад, ба шарте ки инро вазифаи гузошташуда талаб намояд,

Марҳилаи 3. Қоида кор мекунад? Ҷустуҷӯи «ғалат»

→ барои истифодаи қоидаи муайян кардашуда супориш медиҳад;

→ кор бо ҷамъовариҳои ғалат ва истифода бурдани қоиदारо ба роҳ мемонад;

→ кор оид ба таҳлили ғалатҳо ва тағйир додани қоидаҳоро ба роҳ мемонад.

Марҳилаи 4. Оё ман иҷро мекунам? Роҳ ба сӯи салоҳиятҳо

→ супоришҳои медиҳад, ки истифодаи қоидаи баровардашударо талаб мекунад;

→ барои аниқ кардани истифодаи қоида ҳангоми иҷрои вазифаи супориш медиҳад;

→ барои арзёбии натиҷаи иҷрои вазифа ва муайян кардани вазифаи нави таълим супориш медиҳад

Нақшаи додасударо метавон ба сифати дастурамал барои банақшагирии дарси мушаххас истифода бурд. Муҳим фаҳмидан ва доништан аст, ки танҳо як сохтори «дуруст» наметавонад барои ҳамаи дарсҳо вучуд дошта бошад. Интихоби сохтори дурусти дарсро марҳилаҳои ташаккули салоҳиятҳои хонандагон муайян мекунад. Инро дар мисоли силсилаи дарсҳо оид ба навиштани нома (мактуб) нишон медиҳем.

Дарси № 1. Оид ба навиштани нома дар мо чӣ саволҳо ҳаст? (Марҳилаи ибтидоӣ)

- савол ба аҳли синф;
- ҷавобҳои хонандагон ба тартиби умумӣ;
- супориши амалӣ (4 вариант);
- кор дар гурӯҳҳо (аз рӯйи вариантҳо);
- пешниҳоди натиҷаи кори гурӯҳҳо;
- мухтасар ва дақиқ кардани саволҳо;
- муқоисаи натиҷаи кори гурӯҳҳо;
- аниқ сохтани саволҳо ва майян кардани ҳадафҳои таълим.

Дарси № 2. Оё номаҳо аз ҳамдигар фарқи ҷиддӣ доранд? Кадомҳо? (Марҳилаи 1-2)

- баргаштан ба мухтасар ва дақиқ муайян кардани ҳадаф. Хазина чун восита барои ба даст овардани ҳадаф;
- муқоисаи номаҳои дар хазина буда, ки омӯзгор пешниҳод кардааст (инфироӣ);
- хаттӣ муайян кардани фарқи номаҳо (дар ҷуфтҳо);
- номгӯйи тахминии мушаххасот;
- аз рӯйи мушаххасот дар асоси васеъгардонии хазина ошкор кардани фарқҳои иловагӣ (дар ҷуфтҳои нав);
- ҷамъовариҳои ҷавобҳо;
- баровардани қонуниятҳо ва муайян кардани қоида (ҳар як хонанда!).

Дарси № 3. Оё қоидаҳои мо барои навиштани нома ба кор мераванд? (Марҳилаи 3)

- баргашт барои дақиқ кардани қоида;
- супориши амалии истифодаи қоидаҳои худ барои эҷоди порчаҳои нома;
- супориш барои баҳодиҳии натиҷаҳо ва рефлексия (дар ҷуфтҳо ва ё гурӯҳҳо);
- супориши амалии истифодаи қоидаи худ барои таҳрири номаи яке аз

хонандагони синфи дигар.

Дарси № 4. Навиштани нома чӣ андоза бароям осон аст? (Марҳилаи 4)

- супоришҳои амалӣ;
- ташкили рефлексии хонандагон оид ба раванд, натиҷа ва истифодаи қоида;
- ба роҳ мондани кори дақиқ кардани вазифаи таълими оянда

Ба он тавачҷуҳ додан муҳим аст, ки дар навиштаҳои боло на танҳо сохтори дарс, балки шаклҳои кор тағйир меёбанд. Ҳол он ки дарси анъанавӣ асосан кори умумии омӯзгор бо синфҳоро дар назар дорад. Дар чорҷӯбаи стандарти нав омӯзгор ба таври умумӣ кам кор мекунад ва бештари вақтро ба ташкили корҳои хонандагон, махсусан бештар ба супоришҳои ҳархела ва дар шаклҳои гуногун мебахшад (инфироидӣ, дар чуфтҳо, дар гурӯҳҳо ва ғайра).

Ҳамчунин се фарқияти муҳими онҳоро зикр кардан лозим аст. Ҳангоми рушди салоҳиятҳо омӯзгор на танҳо ба синф супориш медиҳад, балки муколама (гуфтугӯ)-ро ба роҳ меонад (истинод ба маводи муколамаи таълим). Ин се раванд дар назари аввал ба ҳам метавонанд монанд намоянд, вале дар асл фарқи ҷиддӣ доранд. Фарқи дуюм дар он аст, ки дар муносибати салоҳиятнокӣ омӯзиши мавзӯъ ҳамеша бо ҳадафҳои нави таълим ба охир мерасад, чунон ки дар намунаҳои боло инъикос ёфтаанд. Фарқи сеюм, ки имкон дорад, аз нуқтаи назари фаҳмидан ва муносибати қабулкардаи омӯзгор аввалӣ ҳисоб меёбад, тағйири дарсҳои ҷудогона дар раванди таълим мебошад. Агар дар таълими анъанавӣ дарс аксар вақт чун воҳиди мустақил ва анҷомёфта баррасӣ гардад, баъди ба охири расидани хонандагон ба натиҷаи муайяни мушаххас ноил мешаванд, вале дар муносибати салоҳиятнокӣ дарс ҳамеша танҳо ҷузъи раванди таълим аст.

Дар раванди як дарс салоҳиятро дақиқ кардан номумкин аст. Аз ин рӯ омӯзгор набояд аз он тарсад, ки ӯ акнун «дар вақташ иҷро карда наметавонад». Аз тариқи миқдори бештари марҳилаҳои ташаккули салоҳиятҳо гузаронидан хонандагонро набояд анҷом дод, балки барои бомуваффақият анҷом додани фаъолият ёрӣ расонад.

Ҳамин тариқ, дар муносибати босалоҳиятнок ба пуррагӣ дарсҳои зарур аст, ки дар натиҷа хонандагон танҳо вазифаи таълимиро аниқ месозанд ё махсусияти унсурҳои ҷудо ва муайян менамоянд, ки дар оянда бо онҳо кор кунанд.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- моҳияти банақшагириро дар таълими салоҳиятнокӣ шарҳ медиҳад;

- алоқамандии банақшагириро бо мақсадҳои дарс шарҳ медиҳад;
- алоқамандии банақшагириро бо марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо нишон медиҳад;
- силсилаи дарсҳоро бо назардошти ташаккули салоҳиятҳо таҳия мекунад.

3.3. Муносибат ба таҳияи стандарт ва барномаи таълимӣ дар таълими салоҳиятноки

Супориш:

1. Ба назари шумо мавзӯёҳоро дар таълими забони тоҷикӣ чӣ гуна бояд тақсим кунем?
2. Агар барномаи таълимиро шумо таҳия мекардед, ба чӣҳо бештар тавачҷуҳ менамудед?
3. Бо намунаҳои аз Стандарти фаннӣ овардашуда шинос шавед. Аз он синфи дилхоҳро интихоб кунед. Бо салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботии ҳамин синф шинос шуда, мулоҳизаҳои худро баён кунед. Корро дар гурӯҳҳои хурд анҷом диҳед ва натиҷаи онро муаррифӣ намоед.

Стандарт ва барномаи таълим аз он санадҳои меъёрие мебошанд, ки омӯзгор дар асоси онҳо фаъолияти таълимии хонандагонро дар соли таҳсил ба нақша мегирад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маорифи кишвар тавачҷуҳи хосса медиҳад. Ин аст, ки маорифро Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати хеш соҳаи афзалиятнок ҳисобидаанд. Чунин амал бесабаб нест, зеро пешрафти ҳар як кишвар, ба хусус Тоҷикистони соҳибистиқлол, ба пешрафти соҳаи маориф вобаста аст. Ба қавли устод Айнӣ, «қавми беилм имрӯз ё фардо маҳкуми завоҷ аст». Ва ҷойи дигар устод Айнӣ мефармоянд: «Ин як қазияи аз офтоб равшан аст, ки то кас соҳиби хатту савод ва дорои дониш набошад, агар дунё аз адолат пур шавад, боз ҳам беҳуқуқ ва маъзур хоҳад монд».

Бояд дарк кард, ки дар шароити сиёсӣ иқтисодии нав зистану бо усули кӯҳна кор кардан самарае нахоҳад дод. Мутобиқ гардонидани соҳаи маориф ба талаботи рӯзафзуни ҷомеаи муосир ислоҳоти куллиро тақозо менамояд. Ислоҳоти соҳаи маориф марҳала ба марҳала идома дорад. Шумо, омӯзгорони азиз, мебинед, ки тарзи таълими фанҳо ба талаботи рӯзафзуни ҷомеаи ватанӣ ва ҷаҳонӣ ҷавобгӯ нест. Усулҳои мавҷуда қодир нестанд, ки хонандагонро забондон гардонанду шавқу завқи донишандӯзии ононро баланд бардоранд. Дар робита ба ин Пешвои миллат дар яке аз суханрониҳои худ таъкидан фармудаанд: «Мутаассифона, ҷараёни ислоҳот дар ин соҳа (соҳаи маориф) моро қаноатманд карда наметавонад. Шаклу усулҳои таълим, моҳияту муҳтавои он ҳанӯз комилан аз ҷаҳорҷӯбаи идеологии пешина раҳойӣ наёфтааст».

Стандарт ва барномаи мазкур бо назардошти ворид сохтани тағйироти бунёдӣ дар низоми таълими забони тоҷикӣ таҳия гашта, қисми таркибии ислоҳоти умумии идомадоштаи соҳаи маориф маҳсуб мегардад. Ин ҳуҷҷат, ки мутобиқи талаботи «Стратегияи миллии рушди таҳсилоти Ҷумҳурии

Тоҷикистон то солҳои 2020» бо назардошти вазъи таълим таҳия шудааст, ба муносибати салоҳиятноки ба таълим гузаштанро талаб менамояд ва он таҷрибаи ҷаҳони ро фаро мегирад.

Ҳар ислоҳоте, ки дар соҳаи маориф анҷом мепазирад, ҳадафҳои хос дорад. Ин ҳадаф замоне татбиқи мегардану ба манфиати мактабу кишвар амали мегарданд, ки Шумо, омӯзгорони арҷманд, бо дили гарм ва некбинона ба амали кардани он камари ҳиммат бандед. Мусаллам аст, ки татбиқи ислоҳ-андешаи нав кори сода нест ва гузаштан аз муносибати сохторӣ (грамматика) ба муносибати амалии омӯзиши грамматика ҳам душвориҳо дорад. Омӯзгоре ба ҳадаф мерасад, ки, аввалан, муносибати хешро ба таълим дигар карда метавонад ва, сониян, наҳаросида, мушкилоти пешорӯро рафъ кардаву барои фатҳи қуллаҳо пеш меравад.

Дар муносибати амали ба омӯхтани грамматика ғояи мазмуннокию муносибат дар таълим дар мақоми аввал қарор мегиранд: яъне он чиро бояд омӯзонид, ки қабл аз ҳама дар амалияи нутқи иртиботии ғӯянда ва нависанда (хонанда) зарур аст. Ташаккул, тарбияи муносибати шахсӣ – ҳадафи асосии таҳсилоти забондонӣ ва забоншиносӣ.

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон итминони комил дорад, ки омӯзгорон, сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, кормандони раёсат ва шӯбаҳои маориф, тамоми кормандони соҳаи маорифи кишвар ва қулли шаҳрвандони ҷумҳурӣ, ки дар рушди соҳаи маориф саҳме гузоштанианд, дар татбиқи муносибати нав ба таълим фаъолона ширкат меварзанд. Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон омода аст, ки дар ҳамин замина маслиҳату машварати судманду созандаро бишнавад.

Стандарти фанни «Забони тоҷикӣ» ва муносибати комилан дигар ба таълими грамматика замоне самарабахш мегардад, ки шумо, омӯзгорони фанни мазкур, софдилонан меҳанпарастона бо он кор кунед. Ин аснод аз озмоиши шумо мегузарад ва дар оянда такмилу идома ёфтани он дар синфҳои баъдӣ ба шумо вобаста аст. Агар хоҳед, ки хонандагон дар ҳар гуна ҳолат аз уҳдаи босаводона гуфтани навиштан бароянд, дар кори татбиқи он ботаҳаммул бошед.

Муносибати амали ба омӯзиши грамматика андеша карданро талаб мекунад. Он омӯзгорону сарварони мактабҳо ва кормандони соҳаро водор месозад, ки андешаю кор ва муносибати худро нисбат ба таълиму хонанда дигар намоянд.

Стандарти фанни «Забони тоҷикӣ» барои хонандагони синфҳои 5-11 пешбинӣ шуда, ҷузъи таркибии маҷмӯаи стандартҳои фанни зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳисоб меёбад. Стандарти мазкур мазмуну мундариҷаи таълими забони тоҷикиро муфассал шарҳ медиҳад ва ошкор месозад, стратегияи умумии таълим, тарбия ва рушди хонандагонро тавассути фанни таълим бо назардошти ҳадафу мақсадҳои омӯзиши забони тоҷикӣ муқаррар менамояд.

Муҳтавои фанни забони тоҷикӣ дар ду бахш, ки ташаккули салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботиро фаро мегиранд, пешниҳод шудааст. Ин ду бахш дар

раванди воқеии ташаккули салоҳиятҳои зикршуда бояд дар пайвастигии қавӣ сурат бигиранд.

Забон бо назардошти махсусияти худ ва аҳамияти иҷтимоиаш падидаи беназирест: он воситаи муносибат ва василаи интиқоли ахбор, воситаи ҳифз ва азхудкунии дониш, ҷузъи фарҳанги маънавии халқи тоҷик ва воситаи ошно сохтан ба мероси фарҳангӣ ва адабиёти тоҷик мебошад.

Донистани забони модарӣ, маҳорати муносибат кардан, кӯшишу талош ҷиҳати муваффақ шудан дар раванди коммуникатсия он мушаххасотест, ки аксаран пешрафти шахсро амалан дар ҳамаи соҳаи ҳаёт нишон медиҳад ва ба мутобиқгардии иҷтимоӣ ба шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир мусоидат мекунад.

Фанни «Забони тоҷикӣ» чун воситаи дарки воқеияти забони тоҷикӣ рушди фикрӣ ва қобилияти эҷодкории хонандаро таъмин сохта, тафаккури таҷрибӣ (абстракт), хотира ва тасаввуроти ўро инкишоф ва малақаҳои мустақилонаи фаъолияти таълимӣ, худомӯзӣ ва худтатбиқкунии хонандаро ташаккул медиҳад. Забони тоҷикӣ чун воситаи ақлии ниғаҳдорӣ оянда ва азхудкунии донишҳои гуногун бо тамоми фанҳои таълим робитаи ногуастанӣ дошта, ҳамзамон барои аз худ кардани фанҳои дигари мактабӣ таъсир мерасонад ва барои фарогирии тахассуси оянда мусоидат мекунад.

Муҳтавои таълими забони тоҷикӣ бар асоси муносибати салоҳиятнокии интиҳоб ва бунёд шудааст. Дар робита ба ин дар синфҳои 5-11 салоҳиятҳои иртиботӣ ва забонӣ ташаккул ва инкишоф дода мешаванд.

Салоҳияти иртиботӣ фарогири ҳамаи навъҳои фаъолияти нутқ ва асосҳои нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, маҳоратҳои асосӣ ва малақаҳои истифодаи забон дар соҳа ва ҳолатҳои ҳаётан муҳим барои синну соли муайяншуда мебошад.

Салоҳиятҳои забонӣ маҷмӯи дониш, маҳорат ва нишондодест, ки дар ҳалли самараноки ин ё он масъала таъсир мерасонад. Рушди салоҳияти забонӣ бар асоси салоҳиятҳои хонандагон нигаронида шуда, дар навбати худ барои самаранок истифода бурдани забон, ҳалли вазифаҳои гуногуни иртиботӣ ба онҳо имконият фароҳам меоварад.

Муҳтавои таълим бо рушди шахсияти хонанда ва тарбияи шахси бофарҳанге нигаронида шудааст, ки меъёрҳои забони адабии тоҷикиро фаро гирифта, қобилияти озодона баён кардани фикр ва ҳиссиёти худро дар тарзи инфиродӣ ва хаттӣ бо назардошти меъёрҳои ахлоқии муошират дорад.

Дар татбиқи стандарти мазкур масъулияти омӯзгорон бамаротиб меафзояд. Агар дар татбиқи он омӯзгор тамоми кӯшишу неруи худро равон накунад, ба мақсад расиданаш имконнопазир аст.

Намунаҳо аз Стандарти фанни забони тоҷикӣ:

2.2.1. Салоҳиятҳои фаннӣ аз «Забони тоҷикӣ» барои синфи 5.

Бо хатми синфи панҷум хонандагон амалҳои зеринро иҷро карда метавонанд.

1. Салоҳияти забонӣ:

5.1.1¹⁷. Дар матн ҷудо кардани калима, маълумоти умумӣ дар бораи ҳиссаҳои нутқ ва ҷумла, аъзоҳои ҷумла.

- калимаро ҳамчун воҳиди луғавӣ аз матн ҷудо мекунад;
- ҳиссаҳои нутқро номбар мекунад, дар матн мансубияти калимаро ба ҳиссаҳои нутқ муайян мекунад;
- ҷумларо аз рӯйи аломатҳои граматикиаш дар матн ва дар нутқи шифоҳӣ фарқ мекунад.

5.1.2. Донишҷӯи низоми фонетикии забони тоҷикӣ дар сатҳи ҷудо кардани фонемаҳои садонок, ҳамсадо, имлои онҳо, пойгоҳи талаффузи забони тоҷикӣ, сохти ҳиҷои тоҷикӣ.

- аз таркиби калима фонемаҳоро ҷудо мекунад;
- фарқи овозҳои садонок ва ҳамсадоро мегӯяд;
- ҳангоми гуфтор задаи калимаро дуруст мегузорад.

5.1.3. Инъикоси нутқи шифоҳӣ ҳангоми мувофиқат накардани талаффуз ва навишти «-и»-и кӯтоҳ ва дароз (-ӣ);

- ҳангоми шунидан овозҳои и ва ӣ-ро мешиносад ва дар навишт ғалат намекунад.

5.1.4. Инъикоси нутқи шифоҳӣ ҳангоми мувофиқат накардани талаффуз ва навишти ҳарфи «у»-и кӯтоҳ ва дароз.

- ҳангоми шунидан фонемаҳои у ва ў-ро мешиносад ва дар навишт ғалат намекунад.

5.1.5. Инъикоси ҳарфи «ъ» (сакта) дар нутқи хаттӣ.

- ҳангоми шунидан фонемаи ъ-ро мешиносад ва дар навишт ғалат намекунад;
- хусусияти маънофарккунии фонемаи ъ-ро шарҳ дода метавонад.

5.1.6. Инъикоси ҳамсадоҳои талаффузнашавандаи «д», «т», «ҳ» дар нутқи хаттӣ.

- ҳангоми шунидан фонемаҳои «д», «т» ва «ҳ»-ро медонад;
- ҳодисаҳои коҳиш, монандшавии фонемаҳоро шарҳ медиҳад;
- дар навишти калимаҳо бо ҳамсадоҳои «д», «т» ва «ҳ» ба хато роҳ намедиҳад.

---

¹⁷ 5 - Синфи 5, 1 - Салоҳияти забонӣ; 1 – тартиби салоҳият дар рӯйхат

5.1.7. Инъикоси нутқи шифоҳӣ ҳангоми мувофиқат накардани талаффуз ва навишти ҳарфи «э», «е» ва «й».

- ҳангоми шундан фонемаҳои «э», «е» ва «й»-ро медонад;
- дар навишти калимаҳо бо ҳамсадоҳои «э», «е» ва «й» ба хато роҳ намедиҳад.

2. Салоҳиятҳои иртиботӣ:

5.2.1. Ба вазифаи забон дар ҷамъият сарфаҳм рафтан, мавқеи забонро дар ҳаёти сиёсӣ фарҳангии ҷомеа дар сатҳи дониши азбаршуда шарҳ додан, рисолати забони давлатӣ, забони модариро дарк кардан, баҳодихӣ ба матнҳои зарбулмасал, мақол, чистон.

- мафҳумҳои «забони тоҷикӣ» ва «забони давлатӣ»-ро шарҳ медиҳад;
- нақши забонро дар ҳаёти инсонҳо мефаҳмонад;
- моҳияти воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал ва мақолро барои обуранг ва маънодор гардонидани нутқ истифода мебарад;
- ҳангоми гуфтор ва навишт зарбулмасал ва мақолро ба маврид ва мақсаднок истифода мебарад.

5.2.2. Дарки матни шифоҳӣ ва хаттӣ дар мисоли жанри табрикнома, баҳодихӣ, тағйирдиҳӣ ва таҳияи матни табрикнома.

- табрикномаҳоро мешиносад, онҳоро аз рӯи аломатҳои умумӣ ва фарқкунандашон ба гурӯҳҳо ҷудо мекунад;
- шиносномаи табрикномаро дар натиҷаи таҳлили (таҳқиқи) табрикномаҳо месозад;
- табрикномаҳоро тағйир медиҳад ва табрикномаи нав таҳия карда метавонад;
- табрикномаро шифоҳӣ муаррифӣ карда метавонад.

5.2.3. Дарки матни шифоҳӣ ва хаттӣ дар мисоли жанри эълон, баҳодихӣ, тағйирдиҳӣ ва таҳияи матни эълон.

- эълонҳоро мешиносад, онҳоро аз рӯи аломатҳои умумӣ ва фарқкунандашон ба гурӯҳҳо ҷудо мекунад;
- шиносномаи эълонро дар натиҷаи омӯзиши матнҳои гуногуни эълонҳо месозад;
- эълонҳоро тағйир медиҳад ва эълони нав таҳия карда метавонад.

2.2.2. Салоҳиятҳои фанни «Забони тоҷикӣ» барои синфи 6.

Бо хатми синфи шашум хонандагон амалҳои зеринро иҷро карда метавонанд.

1. Салоҳиятҳои забонӣ:

6.1.1. Донистани низоми фонетикии забони тоҷикӣ дар сатҳи ҷудо кардани фонемаҳои садонок, ҳамсадо, имлои онҳо, пойгоҳи талаффузи забони тоҷикӣ, сохти ҳичои тоҷикӣ.

- аз таркиби калима фонемаҳоро ҷудо мекунад;
- фарқи овозҳои садонок ва ҳамсадоро мегӯяд;
- дар калима задаро дуруст мегузорад;
- хичоҳои кушода ва бастаро фарқ мекунад.

6.1.2. Доништан ва ҷудо кардани ҳиссаҳои мустақили нутқ, хусусиятҳо, категорияҳои грамматикӣ онҳо, калимасозии ҳиссаҳои мустақили нутқ.

- ҳиссаҳои нутқро номбар мекунад;
- ба исм, сифат, феъл савол мегузорад;
- дар матн тариқи саволгузорӣ исм, сифат, феъл, шумора, ҷонишинро ҷудо мекунад;
- пешванд ва пасвандҳои калимасозии исм, сифат ва феълро мешиносад, бо онҳо мисол меорад.

6.1.3. Интиҳоби якҷоя ва ҷудо навиштани калимаҳое, ки баъзан чун пешванд ва баъзан чун ҳиссаҳои дигари нутқ истифода мешаванд.

- имлои калимаҳои сохта, мураккаб ва таркибиро риоя мекунад;
- имлои пешванду пасвандҳоро риоя менамояд.

6.1.4. Доништан ва ҷудо кардани ҳиссаҳои мустақили нутқ, хусусиятҳо, категорияҳои грамматикӣ онҳо, калимасозии ҳиссаҳои мустақили нутқ.

- барои тасвири симои зоҳирӣ,
- ҳиссаҳои нутқро номбар мекунад;
- ба исм, сифат, феъл савол мегузорад;
- дар матн тариқи саволгузорӣ исм, сифат, феълро ҷудо мекунад.

2. Салоҳиятҳои иртиботӣ:

6.2.1. Ба вазиғаи забон дар ҷамъият сарфаҳм рафтани мавқеи забонро дар ҳаёти сиёсӣ фарҳангии ҷомеа дар сатҳи дониш шарҳ додан, рисолати забони давлатӣ, забони модариро дарк кардан.

- мафҳуми забони тоҷикӣ ва забони давлатиро шарҳ медиҳад;
- нақши забонро дар ҳаёти инсонҳо мефаҳмонад;
- дар бораи забондонӣ зарбулмасал ва мақол мегӯяд.

6.2.2. Баҳодиҳӣ, тағйирдиҳӣ ва таҳияи матни табрикнома, латифа.

- матни латифа ва табрикномаро таҳлил мекунад, ба гурӯҳҳо ҷудо мекунад;
- матни латифа ва табрикномаро тағйир медиҳад;
- табрикнома таҳия мекунад, латифа нақл карда метавонад.

6.2.3. Дарк, баҳодиҳӣ ва тағйир додан ва таҳияи матнҳои шифоҳӣ ва хаттӣ дар мисоли матнҳои жанри тасвир, тавсифнома.

- матни тасвир ва тавсифномаро таҳлил мекунад, ба гурӯҳҳо ҷудо мекунад;
- матни тасвир ва тавсифномаро тағйир медиҳад;
- тасвир ва тавсифнома таҳия мекунад.

6.2.4. Тағйир додан ва таҳияи матнҳои шифоҳӣ ва хаттӣ дар мисоли матни жанрҳои тасвир ва латифа.

- матни тасвир ва латифаро тағйир медиҳад;
- матни тасвир таҳия мекунад;
- латифаро нақл мекунад.

Натиҷаҳои таълим:

- марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳоро аз рӯйи мавзӯи интихобшуда фарқ мекунад, онҳоро шарҳ медиҳад;
- марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботиро ба силсилаи дарсҳо аз рӯйи мавзӯӣ мутобиқ интихоб мекунад;
- силсилаи дарсҳоро бо нишон додани марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо таҳия мекунад.

3.4. Машғулият аз рӯи Роҳнамо ва замимаҳои китоби дарсӣ

Супориш:

1. Бо намуна аз Роҳнамои омӯзгор барои синфи 5 шинос шавед. Аз нақшаи тақвими овардашуда мавзӯи дилхоҳро интихоб намоед, дарси намунавӣ омода созед (дар зер Намунаи 1).

2. Бо намуна аз Роҳнамои омӯзгор барои синфи 5 шинос шавед. Силсилаи дарсҳоро оид ба салоҳияти иртиботӣ дида бароед. Марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳоро таҳлил намоед. Мулоҳизаҳои худро баён намоед (дар зер Намунаи 2).

3. Бо намуна аз Роҳнамои омӯзгор барои синфи 6 ва Замимаи китоби дарсӣ шинос шавед, бо истифодаи онҳо як дарси намунавӣ омода созед (дар зер Намунаи 3, 4).

Намунаи 1:

НАҚШАИ ТАҚВИМӢ АЗ ФАНИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БАРОИ СИНФИ 5

№	Фасл ва мавзӯҳо	соат	сана
I	Забон ва суҳан	1	
II	ТАКРОРИ МАВЗӢҲОИ СИНФИ I-IV	3	
1.	Калима. Ҳиссаҳои нутқ	1	
2.	Ибора. Ҷумла. Мубтадо ва хабар	2	
III	ОВОШИНОСӢ (ФОНЕТИКА), ИМЛО ВА ТАЛАФФУЗ	12+3=15	
3.	Овошиносӣ. Дастиҳои гуфтор.	1	
4.	Алифбо. Овозҳои садонок ва ҳамсадо.	1	
5.	Ҳамсадоҳои ҷарангдор ва бечаранг	1	
6.	Ӯғбарсарҳо ва имлои онҳо	1	
7.	Имлои у ва ў	1	
8.	Имлои и ва ӣ	1	
9.	Имлои э ва е	1	
10.	Ҳарфи сакта (ъ)	1	
11.	Ҳодисаҳои фонетикӣ. Ҳамсадоҳои д, т, ҳ	1	
12.	Имлои ҳамсадоҳои шадда дар калима	1	
13.	Ҳичо ва хелҳои он. Зада ва мавқеи он дар калима.	1	
14.	Қор бо матни табрикнома (марҳалаи дарқ, баҳодихӣ)	3	
15.	Ҷамъбаст ва арзёбии боби «Овошиносӣ (фонетика), имло ва талаффуз. Қори лоихавӣ.	1	

Намунаи 2:

МАШҒУЛИЯТ БО МАТНИ ЭЪЛОН (Дарси 1)

Салоҳиятҳо:

- дарқи матни хаттӣ

Мақсади дарс. Хонандагон бояд:

- матни эълонро дарк карда тавонанд;
- навъҳои эълонро ба гурӯҳҳо ҷудо карда тавонанд;
- эълонҳоро аз ҳамдигар фарқ карда тавонанд.

Маводи таълим: китоби дарсӣ, варақаҳои таълим, матн

Равиши дарс:

1.Ташкили дарс.

- риояи одоби салом, ҳисобгирии давомот.

2.Пурсиши вазифаи хонагӣ: Аз рӯйи нақша ҷумла тартиб додан (машқи 199)

3.Баёни мавзӯи нав.

Кори инфиродӣ. Машғулият бо ҳазинаи мавод (аз ҷониби омӯзгор ҳазинаи мавод ба хонандагон пешниҳод карда мешавад):

Супориш. Омӯзгор аз хонандагон хоҳиш мекунад, ки:

- Бо ҳазинаи эълонҳо шинос шуда, эълонҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо намоянд ва ҷадвалро дар дафтар кашанд ва қайд кунанд.

рақами эълонҳо	хусусияти эълон (мазмуни эълон)

1) Кори дунафара.

Супориш.

- Кори худро бо ҳамнишинашон муқоиса намоянд.
- Агар дар таснифоти ҳамнишинашон дигаргунӣ вучуд дошта бошад, дар ҷадвали умумӣ ворид созанд.

рақами эълонҳо	хусусияти эълон (мазмуни эълон)

Кор дар гурӯҳҳои хурд.

Супориш: хонандагон

- Ҷадвали кори гурӯҳи худро муаррифӣ намоянд;
- Андешаҳои ҷолибро қайд намоянд;
- Ҳангоми муқоиса оё ягон савол пайдо шуд? Саволи пайдошударо нависанд.

3.Вазифаи хонагӣ:

- Ҷамъовариҳои навъҳои гуногуни эълон;

- Аз матни эълонҳо чумлаҳои мураккабро чудо карда, воситаи алоқаро дар онҳо муайян намудан.

ТАҲИЯИ ШИНОСНОМАИ ЭЪЛОН (Дарси 2)

Салоҳиятҳо:

- Машғулият бо матни эълон.

Мақсади дарс. Хонандагон бояд:

- навъҳои эълонро чудо кунанд;
- шиносномаи эълонро таҳия намоянд

Маводи таълим: китоби дарсӣ, варақаҳои таълим, матн

Равиши дарс:

1.Ташкили дарс.

- риояи одоби салом, ҳисобгирии давомот.

- Чамбоварии навъҳои гуногуни эълон;
- Аз матни эълонҳо чумлаҳои мураккабро чудо кунед, воситаи алоқаро дар онҳо муайян намоед.

2.Баёни мавзӯи нав: Кори инфиродӣ.

Супориш

- Ба хотир овардани машғулияти гузашта оид ба дарки матни эълон;
- Бо хазинаи эълонҳо шинос шуда, аломатҳои асосии эълонҳоро муайян намудан, чадвалро дар дафтар кашидан.

Рақами эълонҳо	Аломатҳои асосии эълонҳо

Дар тахтаи синф нақшаро мекашанд. Ҳар як хонанда баромада, ба он таснифоти худро илова мекунад. Эълонҳои хазинаро аз рӯи кадом нишонаҳо тасниф карданд? Масалан, вобаста ба мавзӯъ (фурӯши мошин, хона, телефони мобилӣ...

1) Машғулият дар гурӯҳҳои хурд.

Супориш. Дар асоси аломатҳои асосии эълон омода намудани «шиноснома» (паспорт)-и эълон.

Савол:

- Кадом нишона аҳамиятнок аст?
- Кадоме аз ин аломатҳо барои ба мақсад расидан мувофиқтар аст?

Масалан, аломати фуруш, дизайн (тарх), шрифт (андоза ва шаклҳои ҳарф, хусусияти таблиғотӣ). Ин дарс дар асоси саволҳо, андешаҳои дарси гузашта оид ба таснифот ё гурӯҳбандии эълонҳо сурат мегирад.

2) Машғулият дар гурӯҳҳои хурд.

Супориш.

- Такмил ва пур кардани «шиноснома»-и эълон.
- Муаррифии «шиноснома»-и эълони гурӯҳ.

Намунаи «Шиносномаи эълон»:

- Номи хуччат;
- Мухотаб;
- Мақсади асосӣ;
- Дараҷаи ʔтимоднокӣ;
- Муҳлат, вақт, замон ва макон;
- Созмондиҳандаи чорабинӣ(мақсаду мазмун);
- Паҳнкунандаи эълон;

3.Супориши вазифаи хонагӣ. Ҷамъоварии эълон, тартиб додани «шиноснома»-и эълон бо истифодаи мухотаб.

МАШҒУЛИЯТ БО МАТНИ ЭЪЛОН. БАҲОДИҲӢ БА МАТНИ ЭЪЛОН (дарси

3)

Салоҳиятҳо:

- баҳодиҳӣ ба матни эълон.

Мақсади дарс. Хонандагон бояд:

- робита ва қонуниятҳои байни унсурҳои омӯхташавандаро муайян кунанд;
- дар асоси «шиноснома» ва қонуниятҳои ошкоршуда қоида таҳия намоянд;
- қадамҳо (стратегия)-ро мурағаб намояд;
- бо мақсади санҷидани қоида супоришҳои иҷро карда тавонанд.

Маводи таълим: китоби дарсӣ, варақаҳои таълим, матн

Равиши дарс:

1.Ташкили дарс.

- риояи одоби салом, ҳисобгирии давомот.

2.Пурсиши вазифаи хонагӣ. Ҷамъоварии эълон, тартиб додани «шиноснома»-и эълон бо истифодаи мухотаб.

Мубоҳиса ва муҳокимаи умумӣ. Ба хотир овардани машғулияти гузашта оид ба тартиб додани «шиноснома»-и эълон. Қисматҳои табрикнома ро ёдовар мешавем: мурочиат; руйдод; созмондиҳандаи иқдом ё чорабинӣ;

1) Машғулияти инфиродӣ.

Супориш.

- Таҳияи матни эълон ва арзёбии матн дар асоси «шиноснома»;
- Муайян кардани қоидаҳои асосӣ барои таҳияи матни эълон.

Намунаи эълон

2) Машғулияти дунафара.

Супориш.

- Таҳияи матни эълон ва санчиши қоида («шиноснома») дар асоси ҳазинаи (бонки) эълон;
- Муаррифии кори гурӯҳ ва ворид намудани иловаҳои ба «шиноснома»-и эълон

3. Вазифаи хонагӣ. Ҷамъ овардани матнҳо ба жанри эълон бо истифодаи ҷумлаҳои ҷидааъзо.

Намунаи 3:

Нақшаи тақвими аз фанни забони тоҷикӣ барои синфи 6

№	МУНДАРИҶА	Соат	Сана
I	Такрори дарсҳои синфи V. Фонетика	7	
1.	Фонетика	1	
2.	Аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои сода ва мураккаб	1	
3.	Аломати тире ва нохунак дар нутқи айнан нақлшуда	1	
4.	Навъҳои калима аз рӯи маъно	1	
5.	Роҳҳои асосии калимасозӣ	1	
6.	Сохт ва имлои исм	1	
7.	Сиға ва замони феъл	1	
II	Сифат ҳамчун ҳиссаи нутқ	26+5=31	
8.	Сифат	2	
9.	Сифати аслӣ ва нисбӣ	2	
10.	Ифодаи камиву хурдӣ дар сифат	1	
11.	Дараҷаҳои сифат	3	
12.	Алоқаи сифат бо исм	2	
13.	Қор бо матни тасвир (марҳалаи дарк ва баҳодихӣ)	3	
14.	Диктанти санчишӣ	1	
15.	Калимасозии сифат	1	
16.	Пешванд ва пасвандҳои сифатсоз	2	
17.	Сохти сифат	1	
18.	Роҳҳои сохта шудани сифатҳои мураккаб	2	
19.	Ба вазифаи исм омадани сифат	1	
20.	Имлои сифат	2	
21.	Вазифаи сифат дар ҷумла	1	

Намунаи 4:

Замима ба китоби дарсии “Забони тоҷикӣ. Барои синфи 6”

ТАКРОРИ БОБИ «ФОНЕТИКА»

Супориши №1: Иҷрои машқи 1 аз китоби дарсӣ. Шарҳу маънидоди байтҳо.

Ифоданок қироат кардани шеър, тавачҷуҳ намудан ба задаи калимаҳо ва аломатҳои китобат дар назм.

Супориши №2: Кор дар гурӯҳҳои хурд:

Гурӯҳи 1. Иҷрои машқи 2. Шеърро хонед, имлои «ӯ» ва «ӣ»-ро фаҳмонед;
Гурӯҳи 2. Иҷрои машқи 3. Калимаҳоро бо тартиби алифбо нависед;

Гурӯҳи 3. Иҷрои машқи 7. Матнро хонед, сарҳарфи калимаҳои ишорашударо тағйир дода калимаи нав созед. Аз натиҷаи он муаррифӣ омода кунед.

Чамъбаст ва вазифаи хонагӣ: Аз ёд кардани панҷҳо дар бораи забон.

АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҶУМЛАҲОИ СОДА ВА МУРАККАБ

Супориши №1: Аз китоби дарсӣ саҳифаи 12, машқи 13-ро хонед, гӯед, ки дар он чанд аломати китобат истифода шудааст ва ҳар кадоми ин аломатҳо чӣ вазифаро иҷро кардаанд.

Супориши №2: Аз китоби дарсӣ машқи 14-ро аз саҳифаи 12 хонед, гӯед, ки дар он чанд аломати китобат истифода шудааст ва ҳар кадоми ин аломатҳо чӣ вазифаро иҷро кардаанд.

Супориши №3: Дар мавзӯи «Дар китобхонаи мактаб» муколама созед, истифодаи аломатҳои китобатро дар он шарҳ диҳед.

АЛОМАТИ ТИРЕ ВА НОХУНАК ДАР НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

Супориши №1: Аз рӯзнома ва маҷаллаҳо аз таркиби матнҳо нутқи айнан нақлшударо ҷудо кунед. Гӯед, дар он оё тире ва нохунак истифода шудааст. Тире ва нохунак чӣ вазифаро иҷро кардаанд.

Супориши №2: Аз матнҳои дар ҳазина мавҷудбуда истифода карда мавқеи нохунак ва тиреро дар матнҳо муайян намоед.

Супориши №3: Дар мавзӯи «Дар танаффус» муколама созед, истифодаи нохунак ва тиреро дар он шарҳ диҳед.

НАВЪҶОИ КАЛИМА АЗ РҶӢИ МАӢНО

Супориши №1: Аз китоби дарсӣ 21, Шарҳи «маҷоз»-ро хонед, маънои онро бо мисолҳо фаҳмонед.

Супориши №2: Аз саҳифаи 24-уми китоби дарсӣ шарҳи «омоним»-ро хонед, бо мисолҳо шарҳ омода намоед.

Супориши №3: Аз саҳифаи 26-уми китоби дарсӣ шарҳи «муродиф»-ро хонед, шарҳ диҳед, бо мисолҳо фаҳмонед.

Супориши №4: Аз саҳифаи 24-уми китоби дарсӣ шарҳи «мутаҷоз»-ро хонед, бо мисолҳо шарҳ диҳед, мисолҳо оред. Онро муаррифӣ намоед.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳоро аз рӯйи мавзӯӣ нишон медиҳад;
- силсилаи дарсҳоро оид ба салоҳияти иртиботӣ ва салоҳияти забонӣ таҳия мекунад.

IV. Арзёбӣ аз фанни забони тоҷикӣ дар таълими салоҳиятноки

4.1. Арзёбӣ дар таълими салоҳиятноки

Супориш:

1. Шумо ба кадом паҳлуҳои фаъолияти хонандагонатон баҳо мегузored?
2. Кадом навъҳои ҳавасмандкунии фаъолияти хонандагонро истифода мекунед?
3. Оё шумо фаъолияти худро ҳам баҳогузори мекунед?
4. Бо матн шинос шавед, мулоҳизаҳои худро баён намоед.

Мафҳуми арзёбӣ

Дар таълими салоҳиятноки арзёбӣ мақсад, принцип ва хусусиятҳои хос дорад. Дар муқоиса бо низоми ба дониш асосёфта дар таълими салоҳиятноки диққати асосӣ ба сатҳи ташаккули малакаҳо равона мегардад. Дар таълими салоҳиятноки муносибат, усул ва воситаҳои арзёбӣ мураккаб буда, аз омӯзгор малакаву маҳорати хуби нақшагириро талаб мекунанд.

Арзёбии натиҷаҳои таълим дар таълими салоҳиятноки ба мақсади (1) муайян кардани дониш, малака ва маҳорати заминавии хонандагон; (2) муайян кардани раванди азхудкунии малака ва маҳорати нав; (3) муайян кардани сатҳи ниҳоии натиҷаҳои таълим гузаронда мешавад.

Мафҳуми «арзёбӣ» дар фарҳанг¹⁸ чунин шарҳ ёфтааст: 1. баррасии ҷанбаҳои мусбат ва манфии чизе; 2. муайян кардани арзиши чизе, баҳодихӣ; арзёбӣ кардан–баҳо додан; дар бораи арзишу аҳамияти чизе изҳори ақида кардан.

Ҳангоми арзёбӣ омӯзгор бояд ба хонанда ёрӣ расонад.

Арзёбӣ бояд хусусиятҳои зеринро дошта бошад:

- мутобиқшаванда;
- воситаҳои гуногун дошта бошад;
- фаҳмо бошад;
- аз ҷиҳати равонӣ мувофиқ бошад;
- гуногунсохтор бошад;
- навъҳои гуногуни арзёбиро фаро гирад: ташхисӣ, ҷамъбасти ва ташаккулдиҳанда.

Таълим – омодагӣ ба ҳаёт.

Арзёбӣ – чӣ тавр омодагӣ дар ҳаёт татбиқ мегардад!

Арзёбӣ. Ҷараёни мушоҳидаи фаъолияти таълимии хонанда, фаъолияти омӯзгор, синф, мактаб ва инчунин тасвир, ҷамъоварӣ, қайд ва таҳлили ахбор бо мақсади беҳтар гардонидани сифати таълим. Мушоҳида ҳам аз тарафи омӯзгор ва ҳам аз тарафи хонанда гузаронида шуда, ба тағйири усул ва раванди таълим мусоидат карда метавонад.

¹⁸ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди I. Душанбе. 2008. саҳ. 76

Ташхиси тағйирот дар сатҳи омодагии салоҳиятҳои хонанда; раванди мураббаби муайян намудани сатҳи мувофиқати натиҷаҳои бадастовардаи таълим бо натиҷаҳои банақшагирифташуда.

Баҳо – нишондиҳандаи сифати дараҷаи салоҳиятҳои хонанда дар самти дониш, маҳорат ва малакаҳо.

Баҳо (ҳол) – дараҷаи миқдории арзёбӣ.

Навъҳои арзёбӣ

1. **Арзёбии ташхисӣ**– раванди таълимро барои муайян намудани тарзи дастгирии хонандагон, ки дар таълим гирифташуда мушкилӣ мекашанд, таҳқиқ мекунад (муносибати тафриқавӣ ба таълим).

2. **Арзёбии ҷамъбасти** барои муайян намудани сатҳи ташаккули дониш, малакаву маҳорати хонанда пас аз омӯхтани мавзӯ, боб ва ё марҳилаи муайяни вақт истифода мешавад. Арзёбии ҷамъбасти дар асоси натиҷаи иҷрои навъҳои гуногуни корҳои санҷишӣ (*тест, корҳои назоратӣ, лабораторӣ, таҳқиқотӣ, иншо, лоиҳа, имтиҳони шифоҳӣ* ва ғайра) гузаронида мешавад. Баҳои корҳои санҷишӣ барои муайян намудани баҳои ҷамъбасти асос мегарданд. Арзёбии ҷамъбасти баҳоҳои ҷорӣ, ҷорӣ, нимсола ва солонро фаро мегирад.

Мақсади арзёбии ҷамъбасти – тасдиқи сатҳи азхудкунии дониш ва ташаккули маҳорату малакаи хонандагон дар марҳилаи муайяни вақт ва муайян намудани мувофиқати натиҷаҳо бо талаботи стандарт.

3. **Арзёбии ташаккулдиҳанда** ин раванди мақсадноки доимии мушоҳидаи фаъолияти таълимии хонанда аст. Арзёбии ташаккулдиҳанда ғайрирасмӣ (бе гузоштани баҳо) буда, дар асоси меъёрҳо ба роҳ монда шуда, бо робитаи мутақобила таъмин карда мешавад.

Мақсади арзёбии ташаккулдиҳанда – ислоҳ кардани фаъолияти омӯзгори хонанда. Арзёбии ташаккулдиҳанда ба омӯзгор имконият медиҳад, ки сатҳи азхудкунии маводи таълимро дар марҳилаҳои барвақтӣ ташхис карда, раванди таълимро мутобиқ созад. Ин навъи арзёбӣ ба хонанда имконият медиҳад, ки сатҳи баланди масъулиятро нисбат ба таълим дарк намоянд.

Дар таълими салоҳиятноки арзёбӣ барои беҳбудии таълим ва баландшавии маърифати хонанда ёрӣ мерасонад. Он имкон медиҳад, ки дастоварди хонандагон таҳти назорат бошад. Арзёбии дар таълими салоҳиятноки аз методҳои баҳодихии мавҷуда фарқ мекунад. Пеш аз ҳама, дар ин низом омӯзгор имконияти бо хонанда ба таври инфиродӣ кор кардан дорад. Омӯзгор метавонад, дар асоси чунин арзёбӣ малакаи азхудкардаи хонандагонро ташхис кунад, дар давраи аввал ёрӣ расонад ва раванди таълимро дуруст ба роҳ монад. Хонанда дар ин маврид масъулияти худро барои таҳсил бештар ҳис мекунад.

Баҳогузори дар дарс аз рӯйи талаботи баҳогузори дар мактаб ҷорӣ буда сурат мегирад. Аксари мактабҳои кишвар ҳоло аз рӯйи низоми 5-ҳола ва танҳо дар баъзе мактабҳои озмоишӣ аз рӯйи низоми 100-ҳола фаъолият мекунад.

Дар таълими салоҳиятноки муаллим принсипи баҳогузори ҷориро вайрон намекунад, танҳо дар ин ҷо лозим аст, ки дар баҳогузори ба фаъолияти хонанда бештар диққату тавачҷуҳ шавад ва он паҳлуҳои бештарро фаро гирад.

Аз ин рӯ ба назар гирифта мешавад, ки тарзи баҳогузорӣ ба фаъолияти хонанда дар дарси салоҳияти забонӣ аз дарси салоҳияти иртиботӣ бояд фарқ дошта бошад. Аммо, аз ҷониби дигар, ба дарсҳои салоҳияти забонӣ ва иртиботӣ ҷудо кардани дарсҳо то андозае хусусияти шартӣ дорад. Метавонад, ки онҳо ба ҳам муттаҳид карда шаванд.

Дар баҳогузорӣ ба ғайр аз фаъолияти амалии хонанда ба масъалаҳои иҷтимоишавии ӯ ҳамчун ҷузъи салоҳиятманд гардиданаш таваҷҷуҳ карда мешавад. Бо варақаи баҳогузорӣ хонанда ҳатман шинос карда мешавад, то ки ҳавасмандии ӯ муайян гардад.

Ба ҳар сурат пешниҳод карда мешавад, ки ҳангоми баҳогузорӣ ба фаъолияти хонанда:

1. Дар дарсҳои салоҳияти забонӣ масъалаҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

№	ному насаб	Муайян кардани проблема (маъмулан аз рӯйи Супориши №1.)	Гуруҳбандӣ кардани аломатҳо (маъмулан аз рӯйи Супориши №2.)	Муқоиса карда тавонистани натиҷаи корҳо (маъмулан аз рӯйи Супориши №3.)	Хулоса баровардан аз ҷаҳати хатоҳо (маъмулан аз рӯйи Супориши №4.)	Ташаббуҳ аз будан	Малакаи ҳамкорӣ бо дигарон ҳалал нарасонидан	Баҳои умумӣ	
		1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Олимзода П.								
2.	Парвиззода О.								
3.	Ҷамшедзода К.								
4.	Ромиззода Р.								

2. Дар дарсҳои салоҳияти иртиботӣ масъалаҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

2.1. Барои зинаҳои дарк ва баҳодихӣ ба матнҳои шифоҳӣ ва хаттӣ

№	ному насаб	Матнҳои аз ҷиҳати хусусият-ҳояшон гуруҳҳо карда тавоништан	Фарқи байни матнҳои баъдодан.	Адресант ва адресатро шинохтан	Ба ғалатҳои мантиқӣ аҳамият додан	Ба ғалати имлоӣ фонетика ва калимаҳо таваҷҷуҳ кардан	Шиносномаи матнро таҳия кардан	Ҳамкорӣ бо аъзоёни гуруҳ	Баҳои умумӣ
		1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Олимзода П.								
2.	Парвиззода О.								
3.	Ҷамшедзода К.								
4.	Ромиззода Р.								

2.2. Барои зинаҳои тағйир додан ва таҳияи матнҳои шифоҳӣ ва хаттӣ:

№	ному насаб	Ба воситаҳои забонӣ ғайризабонии таваҷҷуҳ мекунад.	Матнро ба қисмати ҷудо карда тавонистан	Мавқеи муаллиф ва шарҳ додан.	Ба ғалатҳои матни аҳамият додан	Ҳамкории бо маъноси гуруҳ	Маълумоти асосии матнро пайдо кардан	Таҳияи матн	баҳои умумӣ
		1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Олимзода П.								
2.	Парвиззода О.								
3.	Ҷамшедзода К.								
4.	Ромиззода Р.								

Албатта, вазъият, вақти дарс ба мо на ҳамеша имкон медиҳад, ки ҷадвалҳои мазкурро дар шакли пуррашон дар ҷараёни баҳодиҳӣ истифода кунем. Ва ин ҷо намунаҳои болоро эҷодкории омӯзгор метавонад пурра созад ё такмил диҳад.

Аз ҷониби дигар ба ҷараёни баҳогузори ҷалб намудани хонандагон ба онҳо озодии ирода медиҳад. Хонандагон метавонанд ба фаъолияти худ ва ба фаъолияти ҳамсинфонашон баҳо диҳанд ва баҳои худро бо баҳои муаллим муқоиса намоянд.

Ҷадвалҳои пешниҳодшударо омӯзгор метавонад эҷодкорона истифода намояд.

Ҳамчунин ҷадвалҳои болоро ҷамъбаст намуда, дар шакли як ҷадвали умумӣ ҳам истифода кардан мумкин аст:

Ном ва насаби талаба	Маҳорати шунидан	Маҳорати хониш (оид ба худ)	Малакаи лексикӣ-грамматикӣ	Маҳорати дар нутқи хаттӣ	Маҳорати дар суханронӣ	Маҳорати дар гурӯҳамкорӣ кардан	Маҳорати ҷадафи таълимиро ҷиҳзи карда тавонистан	Маҳорати ҷустуҷӯи иттилоотиро амалӣ карда тавонистан	Баҳои умумӣ
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Олимзода П.			5	5		5			5
Парвиззода О.			3	4		5			4
Ҷамшедзода К.			2	3		3			3
Ромиззода Р.			5	4		4			4

Бар хилофи ҷадвалҳои боло аз ҷадвали мазкур омӯзгор барои ҳар як рӯз, мумкин аст, ки ҳамагӣ 3 ё 4 навъи фаъолиятро интихоб намуда, аз рӯйи онҳо баҳогузори кунад ва ҷамъи ҳолҳо (баҳоҳо)-и дар ҳамин сутунчаҳо гузошташударо ба миқдори навъи фаъолият тақсим намуда, баҳои умумиро барорад.

Масалан, дар дарси салоҳияти забонӣ агар сутунҳои 3, 4, 6-ро гирем, пас ҷамъи баҳоҳоро ба 3 тақсим карда, дар сутунча «Баҳои умумӣ» бароварда мешавад.

Натиҷаҳои омӯзиш:

- мафҳуми арзёбиро шарҳ медиҳад;
- махсусияти арзёбиро дар таълими анъанавӣ ва салоҳиятнокии муқоиса мекунад;
- навъҳои арзёбӣ ва мавқеи истифодаи онҳоро шарҳ медиҳад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Аминов С., Сатторова Ҳ. Таълими хучҷатҳои расмӣ дар мактаб. – Душанбе. – 2011, 98 с.
2. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятноки (Дастур барои омӯзгор). Модули 4. Мурағтибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ.- Душанбе, 2016.-65с.
3. Банақшагирии дарс дар асоси стандартҳо, китоби дарсӣ ва замимаҳо (Дастур барои омӯзгор). Модули 2. Мурағтибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ.- Душанбе, 2016.-73с.
4. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14.
5. Делор Ж. Образование: сокровище скрытое. UNESCO, 1996.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия.-М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004
7. Лутфулоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик(осори педагогӣ, ҷилди 6).– Душанбе. –2015, 704 с.
8. Мединцева И. П. Компетентный подход в образовании / И. П. Мединцева // Педагогическое мастерство: материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). – М.: Буки-Веди, 2012.
9. Методика дар низоми таълими салоҳиятноки (Дастур барои омӯзгор). Модули 3. Мурағтибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ.- Душанбе, 2016.-141с.
10. Мирсеитова С. Обучение как поиск и поиск для обучения: формы и методы развития критического мышления обучающихся. -КазАЧ, 2011
11. Низоми таълими салоҳиятноки (Дастур барои омӯзгор). Модули 1. Мурағтибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ.- Душанбе, 2016.-36с.
12. Петровская Л.А. Компетентность в общении.- М., 1989.
13. Равен Дж. Компетентность в современном обществе.Выявление, развитие и реализация. –М., 2002. (англ. 1984).
14. Сафин Д., Мусина Р., Мухторӣ Қ., Қурбонов С. ва диг. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъл. Дастури таълимӣ. -Душанбе, 2007.- 376 с.
15. Стратегия модернизации содержания общего образования. Материалы для разработки документов по обновлению общего образования. -М., 2001.
16. Троянская С.Л. Основы компетентного подхода в высшем образовании, Учебное пособие для студентов магистратуры психолого-педагогических

- направлений подготовки, издательский центр «Удмуртский университет». – 2016, 176 стр.
17. Хуторской А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет-журнал "Эйдос". - 2005. - 12 декабря. <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>.
  18. Чернилова Н.Г. Система проектного обучения как инструмент развития самостоятельности старшеклассников. -Саратов, 1997.
  19. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ.(барои донишҷӯёни факултетиҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон). Нашри 2, бо таҳрир ва иловаҳо.–Душанбе: Сабрина,–2012, 458 с.
  20. Шогунбек Б, Имомназаров Б. Усули муосири таълим ва истифодаи он дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик.–Душанбе. –2017, 111 с.